

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

ŞEYH NECMEDDİN-İ KÜBRA HAKKINDA KISSA
(TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI, METNİN
İNCELENMESİ)
-GİRİŞ, NECMEDDİN-İ KÜBRÂ'NIN HAYATI, EKOLÜ,
ESERLERİ, DÜŞÜNCELERİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV

HAZIRLAYAN

Sevgi GEÇİT

2011/ İSTANBUL

ONAYLAMA SAYFASI

Enstitüsü : **Sosyal Bilimler**
Anabilim Dalı : **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları**
Tez Konusu : **Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Hakkında Kıssa**
Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV**
Tez Tarihi : **Eylül 2011**

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Klavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Yusuf Çetindağ
Anabilim Dalı Başkanı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı 51160906 numaralı öğrencisi Sevgi GEÇİT tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nodirkhon KHASANOV

Öğr. Gör. Dr. Kalmamat KULAMSHAEV

Yar. Doç. Dr. Kerami Ünal

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Klavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖZET

NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ HAKKINDA KISSA

Türk dünyasının bütününe ilgilendiren eserlerin Türk lehçeleri arasında aktarılma çalışmaları günümüzde birçok proje ve destekle sürdürülmektedir. Sadece aktarmakla kalmayıp farklı dil bilgisi özelliklerinin de eklendiği geniş kapsamlı çalışmalar gittikçe artmaktadır. Türk dünyası tarihinde önemli iz bırakan Necmeddîn-i Kübrâ üzerine yapılan çalışmalar neticesinde bu büyük şahsiyetin ve düşüncelerinin önemi bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Bu çalışmamızda Necmeddîn-i Kübrâ'nın yaşadığı dönem, hayatı, eserleri, edebi şahsiyeti, görüşleri, tarîkatı, halk arasında varlığı hâlâ canlı bir şekilde korunan kerâmetleri ve Necmeddîn-i Kübrâ hakkındaki kıssa üzerinde durduk. Çalışmamızın topluma faydalı olmasını ümit ediyoruz.

Anahtar kelimeler:

Necmeddîn-i Kübrâ, Kıssa, Kübrevîlik, Menkibe, Tasavvuf, Orta Asya

ABSTRACT

THE PARABLE ABOUT SHEİKH NAJMEDDİN KUBRA

Stories have very important roles in Turkish Culture. I aim to illustrate this fact one more time.

The studies of translations of works that are related to all Turkish World continue with some supports and projects. Studies do not only focus on translations but also extensive studies attached with various linguistic features increase.

The aim of this thesis is the transcription of Necmeddin Kübra KİSSASI, Yahut Kırk Rivayet, translation of it to Turkey Turkish, and the analysis of linguistic features.

In my study, I will focus on Şeyh Necmeddin Kübra KİSSASI Yahut Kırk Rivayet and its analysis

Key words:

Necmeddin Kübra, Kubrawiyya order, Parable, Mysticism, Brochure, Central

Asia

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
1.1. NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ'NIN YAŞADIĞI DEVİR	9
1.2. NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ'NIN HAYATI.....	13
1.3. KÜBREVÎLİK TARİKATI.....	24
1.4. NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ'NIN ESERLERİ.....	32
1.5. DÜŞÜNCELERİ.....	42
1.6. EKOLÜ VE TALEBELERİ.....	46
1.7. ŞEYH NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	56
II. BÖLÜM	
2.TÜRK EDEBİYATINDA KISSA VE MENKİBELER	60
2.1.NECMEDDÎN-İ KÜBRÂ HAKKINDA KISSA.....	63
2.2. KISSANIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI.....	72
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR

- A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
ev. : Çevirmen
S. : Sayfa
N. : Numara
Yay. : Yayınevi

ÖN SÖZ

Türkiye’deki Türkoloji çalışmalarında tarihî Türkî cumhuriyetlerin lehçeleri ve edebiyatı önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızda, Orta Asya tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ konusunu ele aldık. Kendisi geçmişte Türk-İslam dünyasında önemli tarîkatlardan olan Kübrevîlik tarîkatını kurmuştur. Sûfliğin gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Aynı zamanda şeriat âlimi olan Şeyh Necmeddîn yaptığı bütün münazaralarda sürekli galib geldiği için Kübrâ (büyük) lâkabı ile ünü yayılmıştır.

Biz, geçmişteki ve günümüzdeki önemini göz önünde bulundurarak, Orta Asya’da tanınan bir tarihî şahsiyet olan Necmeddîn-i Kübrâ konusundaki çalışmamızda, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hakkındaki kıssayı ana konu edindik. Eseri muhteva bakımından tahlil etmeye çalıştık ve Kübrâ hakkındaki çalışmalarını inceledik. Müellifin yaşadığı dönem hakkında bilgi verdik. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın hayatı, tarîkatı, eserleri, düşünceleri ve talebelerini tanıtmaya çalıştık. Kıssayı Türkiye Türkçesine aktardık. Eserin incelenmesi bize az da olsa dönemin sosyal, kültürel hayatı hakkında bilgi vermektedir.

Konumuz olan “Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Hakkındaki Kıssa” dönemin tarihi olaylarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu eser kırk rivayetten oluşmaktadır. Dinî, tasavvufî, ahlakî konuların yanı sıra, Necmeddîn-i Kübrâ’nın hayatı, kerâmetleri Moğol istilası ve şehit olması anlatılır. Rivayetlerin çoğunda Şeyh’in olayla ilgili söylemiş olduğu beyitlere yer verilmiştir.

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları dalında ilerlememi teşvik eden sayın Prof. Dr. Cihan OKUYUCU ve bölüm başkanı Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG̃ hocalarımıza teşekkür ederim.

Aynı zamanda Tezin hazırlanmasında fikir veren ve yardımlarını esirgemeyen danışman Hocam Doç. Dr. Nodirxon KHASANOV’a şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca sonsuz sabırları ve manevî destekleriyle bana güç veren aileme ve tüm dostlarıma teşekkür ederim.

Türk dünyasının kopmaz bütünlüğüne küçük bir katkı olması dileğiyle.

Sevgi Geçit

İstanbul/ 2011

GİRİŞ

Tasavvuf kişiyi ideal olana yönlendirmeyi amaçlar. Batı dillerindeki karşılığı mysticisme (mistisizm)'dir. İslam mistisizmi anlamına gelen tasavvuf kelimesi Arapçadır. Dini yeni bir anlayışla takdim şeklidir.

Tasavvuf yolunda ilerleyen kimseye mutasavvıf ve sûfî denir. Sûfî kelimesinin menşei hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür.¹

Sûfilerin çoğunun yün anlamına gelen suf adlı kaba yünden yapılan elbise giydiklerinden hareketle suf'tan türediği tezi en çok itibar görenidir. Suf'un nisbeti sûfî olduğu için kelime gramer açısından da doğrudur.²

Tasavvuf ve sûfî kelimesi Kur'an'da bulunmamaktadır. Ancak sûfî yerine "mukarrebun" kelimesi kullanılmıştır.³ Mukarrebun; Yüce Allah'ın huzurunda sevilmiş ve kabul görmüş salih zatlardır.

Onlar Kur'an-ı Hakîm'de, "sâbikûn-mukarrebun" sınıfında tanıtılmışlardır. Bu müminlerin sıfat ve ahlaklarını, müfessirler şöyle özetlemişlerdir:

Bu velîler:

1. Dünyayı Allah için terk ederler.
2. İyilikleri kusurlarından fazladır.
3. Allah'a tam tevekkül edip bütün gayretlerini O'nun uğrunda harcarlar.
4. Bütün düşünce ve dertleri ahirettir.
5. Kendileri kurtuluşa erdikleri gibi, şefaathleriyle, başkalarının kurtuluşuna da vesiledirler.
6. Bütün işlerinde Allahu Teâlâ'ya dayanırlar.

¹ Bkz. Y. Doç. Dr. Ahmet Kırkılıç, Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Basımevi, s. 1-2.

² Ferîd Kam, Vahdet-i Vücûd, s. 75-77, Matbaa-i Amire, İst., 1331, 182s.

³ Bkz. Vâkıa 56/7-10. (Eraydın, Selçuk, "Tasavvuf ve Tarikatlar" adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.)

7. Devamlı Allah'ın rızâ ve muhabbetini ararlar.
8. Günahın büyüğünden ve küçüğünden kaçınırlar.
9. Namaz ve cihada herkesten önde ve önce koşarlar.
10. Kendi ayıplarıyla meşgul olur, başkalarının kusurlarına takılmazlar.
11. Ayetlerin ve hadislerin müjdelediği gibi, hesapsız olarak Cennete girerler.⁴
12. Amel defterlerini sağ taraflarından alırlar.⁵
13. Allah'tan fazlasıyla korkarlar. Gerçek anlamda âlimdirler.
14. Bâtnları zâhirlerinden daha güzeldir.
15. Allahu Teâlâ'yı diliyle birleyen, azalarıyla ona itaat eden ve kalpleriyle ihlas üzere olan ihlas sahibi (muhtlis) kimselerdir.
16. Kur'an'ı okuyup anlar ve gereğince amel ederler.⁶
17. Cihat ehlidirler, devamlı hizmet ederler.⁷
18. İlliyyûn makamına yükselmişlerdir.⁸
19. İradelerini Cenabı Hakk'ın muradında fâni etmişlerdir.
20. Mescide herkesten önce girip en sonra çıkarlar.⁹

⁴ Ayetler için bkz: Fâtır 35/ 32-33; Vâkıa 56/12, 88, 89; İnfıtâr 82/13; Mutaffifin 83/ 28. İlgili hadislerden birisi şudur. Rasûlullah (s.a.v): "Sonra biz, kitabı (Kur'ân'ı), kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik. Onlardan kimi (günah işleyerek) kendisine zulmeder. Kimi orta haldedir. Kimisi ise; Allah'ın izniyle hayırlarda en önde (sâbikûn) olanlardır. İşte büyük fazîlet budur." (Fâtır 56/32) âyetini okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Ümmetinden hayırlarda önde (es-sâbık) olan, Cennete hesapsız girer. Orta halli olan, kolay bir hesaba çekilir. Nefsine zulmeden ise, huzurda durdurulup günahı kadar sıkıntı çektikten sonra cennete girer." Bkz: Ahmed, Müsned, V, 194, VI, 444; Hâkim, Müstedrek, II, 426; Taberî, Câmiu'l-Beyân, Cüz: 22, Shf: 137; Beğavî, Meâlimü't-Tenzîl, VI, 421; Tabarânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, XVIII, 79-80.

⁵ Buraya kadar verilen tarifler için bkz: Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, III, 86-87.

⁶ Bkz: Beğavî, Meâlimü't-Tenzîl, VI, 423.

⁷ İbnu'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, VIII, 133. Söz, Hz. Osman'a âittir.

⁸ Bkz: İbnu Kesir, Tefsir, VII, 490-491.

⁹ Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 6-7. Suyûtî bu görüşü, Ebû Nuaym ve Beyhakî'den rivâyet ettiği bir hadise dayandırır. (Bu kısımda yer alan dipnotlar, Eraydın, Selçuk, "Tasavvuf ve Tarikatlar" adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.)

21. Kendilerine hak verilince kabul eder, kendilerinden bir şey istenince bolca dağıtır, insanlara hüküm verirken kendi nefesine hüküm veriyormuş gibi davranırlar.¹⁰
22. Allah'ı hiç unutmazlar, devamlı zikir halindedirler.¹¹
23. Manevî hal sahibidirler.
24. Belaların Allah'tan geldiğine iman ettiklerinden, belalardan tat alırlar.
25. Kendilerine dünya malı verilmediğinde şükreder, ellerine bir şey geçince başkalarına verirler.
26. Rableri ile beraber olmak onlara her şeyden güzel gelir.¹²

Tasavvufta önemli olan, İslama uygun bir hayat yaşamaktır. Kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bu tarîkin usûlü “Usûlü'l-Aşere” (on usûl) tarzındadır. Kübrevîlik tarikatının prensipleri de bu on usûle dayanmaktadır.

Tasavvufta ilk hedef kalp temizliğidir. Kur'an kalbin temizliğine “tezkiye” ismini vermiş ve ebedî kurtuluşu ona bağlamıştır.¹³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) temel görevi de tebliğ ve tezkiye olarak belirlenmiştir.¹⁴ Tezkiye kalbi bütün kötülüklerden isyan ve gafletten kurtarmaktır. Bu da tövbe, istiğfar ve çokça gözyaşıyla gerçekleşir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kalbin dini yaşantıdaki yeri hususunda şöyle söylemiştir:

“İnsan vücudunda öyle bir parça vardır ki, o iyi olduğu zaman bütün beden işleri iyi ve güzel olur. O bozulduğu zaman, bütün vücut bozulur. Dikkat edin o parça kalptir.”¹⁵

Tasavvuf'un çeşitli tarifleri mevcuttur. Bu hususta bilgi vermek yerinde olur.

Cüneyd-i Bağdadî (ö. 330/941): “Tasavvuf ihtiyârı terk etmektir”; “Tasavvuf, Hakk'ın seni, sende öldürmesi ve kendisiyle ihyâsıdır”¹⁶.

¹⁰ Kurtûbî bu görüşü bir hadisten alarak nakleder. Bkz: el-Câmi', XVII, 199.

¹¹ Kurtûbî: “Sâbık hakkında erbâb-ı kulûb pek çok şey söylemiştir.” diyerek, sûfilerden nakillerde bulunur ve bu görüşü Zunnûn el-Mısırî'den nakleder.

¹² Kurtubî, a.g.e, XIV, 348-349.

¹³ Bkz. A'lâ, 14-15, Şems, 9-10.

¹⁴ Bkz. Al'i İmran, 164; Cuma, 2.

¹⁵ Buhari, İman, 39; Müslim, Masâkat, 107; İbnu Mace Fiten, 14.

¹⁶ Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, Ter. Süleyman Uludağ, İst. 1978, s. 392. (Bu kısımda yer alan dipnotlar, Eraydın, Selçuk, “Tasavvuf ve Tarikatlar” adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.)

Rüveym (ö. 330/941): “Tasavvuf Allâh’ın murat ettiğine teveccüh etmek ve O’nun iradesine teslim olmaktır.” “Tasavvuf fakra yapışmak, bezl, îsâr ve cömertlik ile birlikte, îtiraz ve ihtiyârı terk etmektir”.

Ebû Muhammed Cerîrî (ö. 321/933): “Tasavvuf güzel ve ulvî olan her çeşit huyları kazanma girişiminde bulunmak ve çirkin her nevî huylardan da uzaklaşmaya çalışmaktır”¹⁷.

Tarıftan de anlaşılacağı üzere tasavvuf “huy güzelliği” olarak ifade edilebilir. Belirli bir manevî olgunluğa erişmiş kimselerde bu durum ilk bakışta göze çarpar.

Bütün tasavvufî târifleri üç ana noktada toplamak mümkündür; onlar da sırasıyla:

1. İlâhî emir ve yasaklara teslîmiyet.
2. Allah ve Resûlünün ahlâkıyla süslenmek.
3. Allah’tan başka her şeyden (mâsivâllah’tan) kalben uzaklaşmaktır.¹⁸

Sûfiler de tasavvuf târiflerinde bulunmuşlardır:

Zünûn Mısırî (öl. 245/895): “Ahlâkında, fiil ve hareketlerinde Allah Teâlâ’nın habîbinin sünnetine uyan kimse, Hakk’a olan sevgisini isbat etmiş olur”¹⁹

Ebû Yezîd Bistâmî (öl. 264/858): “ Havada bağdaş kurup oturma kerâmeti gösteren bir adam gördüğünüz zaman, emir ve nehiy hudûdunu koruduğunu, sünnete tâbî olduğunu ve Hakk’ın hukukunu yerine getirdiğini görünceye kadar ona inanmayınız”²⁰. Bu sözden anlayacağımız, Allah dilediğine keramet verebilir fakat bu özellik onların felaketlerini getirmek içindir.

Cüneyd-i Bağdâdî: “Bir kimse ki sözünde, hâl ve hareketinde Kitap ve Sünnet’e uymazsa, ona uyulmaz” buyuruyor.

Hoca Bahâeddin Nakşibend (öl. 791/1389): “Bütün hâllerinde ayağını emir ve nehiy seccâdesi üzerine koyasın. Sünnete bağlanıp, mûcibince amel edesin. Tâviz ve bid’atlardan uzaklaşıp, her an Resûlullah (s.a.) in hadîslerini rehber kabul edesin.”²¹

¹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.392.

¹⁸ Bkz. Dr. Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Nu 82, s.38.

¹⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 55.

²⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 82.

²¹ Mevlânâ, Câmî, a.g.e., s. 177. (Bu kısımda yer alan dipnotlar, Eraydın, Selçuk, “Tasavvuf ve Tarikatlar” adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî: “Bu can tende durdukça, Kur’ân’ın bendesiyim ve Muhammedül-muhtâr (s.a.v) in yolunun toprağı, ayağının tozuyum. Eğer biri benim sözlerimde, bundan başka bir şey naklederse, naklettiğı sözden de, kendisinden de rahatsız olurum”²².

Tasavvuf hakkında söylenen sözlerin örnekleri çoğaltmak mümkündür. İlk sûfi olarak bazı kaynaklarda Hasan Basrî ismi geçmekte olsa da Nefehatü'l Üns'te Ebu Haşim el Kûfî'nin adı anılmaktadır. Bağdat, Basra ve Kûfe'de görülen tasavvufi hareketler Horasan, Anadolu ve Endülüs'te daha değişik boyutlarda karşımıza çıkar. Özellikle Horasan'da Yesevî, Nakşibendî ve Kübrevî tarikatları ekseninde görülmektedir.

Tasavvufî tecrübede dört merhale vardır.

1. Talip: Zühdü isteyen ve bunun yollarını arayan kimsedir.
2. Mürit: Mantıkî, zihnî ve fiilî olarak züht içinde olup hakikati arama yolunda mürşide teslim olan kişidir.
3. Salik: Züht²³ ve takvayı benimsemiş, ilahî sırları keşf için tasavvuf yoluna sülûk ederek, seyr ü sülûk mertebelerinde yol alan kimsedir.

Bu mertebeler şunlardır:

- a. Fena fil – kusut: isteklerinden vazgeçip Allah'ın iradesine teslim olma.
- b. Fena fi'ş-şuhut: Gördüklerinden vazgeçip her şeyde Allah'ı müşahede etme
- c. Fena fi'l-vücut (fena fi'llah): Varlıktan vazgeçip her şeyde Allah'ı müşahede etme.

4. Mürşit: Züht ve takva yollarında rehberlik eden kimsedir.

²² Tâhir Olgun, a.g.e., s. I/143. (Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994. Eserden naklen.)

²³ Züht i. ar.: Kelime anlamı olarak, soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek anlamına gelen züht tasavvufta ahrete yönelmek için dünyadan el etek çekmek. Elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek demektir. (bkz. Prof. Süleyman Uludağ Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul-2001, 399 S.)

Bu yola giren talebe hakikate ermeye çalışır. Tasavvuf yaşanır. Sözle ifade edilemez. Tasavvufta seyri sülûk (manevi yolculuk) kavramı önemli bir yere sahiptir. Seyr lügatte yürümek, bakmak mânâlarına gelir. Kişinin kalbinin, ruhunun, nefsinin ve diğer manevî cevherlerinin eğitimi demektir.

“Tasavvufta seyir, cehaletten ilme, kötü huylardan güzel huylara, kendi varlığından geçip Hakk’ın varlığına doğru harekettir. Sülûk ise, Hakk’a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî, kalbî, ruhî yolculuk ve ahlakî bir eğitimidir”²⁴

Necmeddîn-i Kübrâ’nın tasavvuf anlayışının dayandığı temellere baktığımızda ilk olarak Kur’ân-ı Kerim ve hadisler daha sonra kendinden önce yaşamış olan meşâyihin sözler ve eserleri en son olarak da kendi manevî tecrübeleridir.

Necmeddîn-i Kübrâ Cüneyd-i Bağdadî (öl. 297/909), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), İbrahim b. Edhem, Zünnûn el Mısrî (öl. 245/859), Ebû Türâb en-Nahşebî (öl. 245/859), Yahyâ b. Muâz er- Râzî (öl. 258/871), Ebû Hafs el-Haddâd (öl. 260/883), Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 261/874), Selh b. Abdullah et-Tüsterî (öl. 283/896), İbrahim Havvâs (öl. 291/903), Ebû Osman el-Hîrî (öl. 298/910), Hallâc-ı Mânsûr (öl. 309/922), İbn Hafif eş-Şîrâzî (öl. 371/ 982), Ebû Ali ed-Dekak (öl. 405/1014) ve birçok ünlü mutasavvıftan alıntılar yaptığı görülmektedir²⁵.

Araştırmamızın konusu olan olan Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hakkında şunları söyleyebiliriz:

Birinci bölümde kendisinin gerektiği gibi anlaşılabilmesi için yaşadığı devir hakkında bilgi verdik. Daha sonra hayatı, kurmuş olduğu Kübrevîlik tarikatı, günümüze kadar varlığını sürdüren eserleri, düşünceleri, ekolü ve talebeleri, Necmeddîn-i Kübrâ üzerine yapılmış çalışmalardan bahsettik.

İkinci bölümde Türk edebiyatında kıssalar ve önemine değindik. Daha sonra Türkiye Türkçesine aktarmış olduğumuz kıssaya yer verdik.

²⁴ Ankaravî, Minhacu’l-Fukara, 51; M. Ali Ayni, Tasavvuf Tarihi, 105; Tehanevi, Keşşafu Istılahâtı’l-Fünûn, II, 686 (Süluk maddesi).

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübrevîlik, Doktora Tezi, 2009.

Necmeddîn-i Kübrâ Türk İslam dünyasında düşünceleri ve talebeleriyle tanınan bir zattır. XII. yüzyılda Hârizm'in Hîve kentinde Orta Asya'da önemli tarîkatlardan olan Kübrevîlik tarîkatını kurmuştur. Sûfilîğin gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Üstün zekâsı ve yaptığı bütün münazaralarda sürekli galib geldiği için Kübrâ (büyük) lâkab'ı ile ünü yayılmış ve bu sebeple kurmuş olduğu tarîkata Kübrevîlik tarîkatı denmiştir. Bu tarîkat Orta Asya halklarını maneviyatta birleştirmiştir. Yazmış olduğu Arapça ve Farsça risâleler ve İslam ülkelerine göndermiş olduğu talebeler Kübreviyye tarîkatının geniş bir sahaya yayılmasına neden olmuştur. Orta Asya'da İslam dininin gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Halk arasında Necmeddîn-i Kübrâ hakkında birçok rivayet mevcut olup, bunların çoğu rivayetçiler tarafından bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Bilim dünyası halen onun düşünce sistemini, kazandırdığı eserleri araştırmaktadır. Tarîkatlar, kuruluşlarından itibaren yalnız dinî, tasavvufî bir örgütlenme hâlinde kalmayarak sosyal, siyasal, kültürel, sanatsal ve askerî birer kurum olarak da önemli görevler yapmışlardır. Tasavvuf açısından Kübrâ'nın yaşadığı dönem bilim adamları tarafından Rönesans dönemi olarak isimlendirilmiştir. Talebeleri sayesinde bu tarîkat değişime uğrayarak devam etmektedir. Tasavvuf yolunun en tanınmışlarından olan Necmeddîn-i Kübrâ'nın hem kendisinin hem talebelerinin eserleri mevcuttur. Yazdığı eserler talebelerinin ve birçok kimsenin el kitabı olmuştur. Yaşadığı dönem tasavvufî düşüncenin zirve yaptığı İmâm-ı Gazzâlî, Muhyiddîn İbn Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî, Ferîdüddîn-i Attâr vb. tasavvuf büyükleri ile Abdülkâdir-i Geylânî, Seyyid Ahmed-i Rifâî, Hoca Ahmed-i Yesevî, Ebu'l-Hasan-ı Şâzilî gibi tarîkat pîrlerinin yetiştiği dönemdir. Kübrevîlik tarîkatını kurmuş olması ve esaslarının birçok kimse tarafından uygulanıyor olması Necmeddîn-i Kübrâ'yı incelemeye değer kılmaktadır. Kübrevîlik tarîkatı Yesevîlik ve Nakşibendî tarîkatları kadar yaygın olmasa da yayıldığı coğrafyada halkın dinî hayatına derin tesir göstermiştir. Orta Asya'da tarîkat şeyhi olmasının yanı sıra halk tarafından çok sevilen, zor durumlarda halka moral olan, Moğollarla savaşta, büyük kahramanlık gösterdiğine inanılan bir lider olarak değerlendirilir. Ondaki vatan sevgisi halka örnek olmuştur. Moğol istilasında şehit düşmüştür²⁶.

²⁶ Necmeddîn-i Kübrâ'nın hâl tercümesini yazan bütün müellifler, şeyhin açıktan açığa düşmana kafa tuttuğu ve elinde kılıç olarak şehit düştüğü hususunda mütefekkirler. İslam Ansiklopedisi, 9. cilt, s. 164.

Tasavvuf Allâh'a giden yoldur. Tasavvuf ilmi Kur'an'ın ve Peygamber (s.a.v.) in güzel ahlak eğitimi ve öğretisidir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın doktrini insan-ı kâmil yetiştirmektir. Teorik ve uygulamalı olarak Kübrevîlik tarîkatı bunu amaçlar. Onun hizmetleri, eserlerindeki düşünceler, vurgulamak istedikleri günümüzde güncel konulardır. "Allâh'a ulaşan yollar yıldızların sayısındadır." Bu konuyu Tez olarak seçmemizin nedeni Kübrâ'nın bu düşünce sistemidir.

I. BÖLÜM

1. 1. NECMEDDİN-İ KÜBRÂ'NIN YAŞADIĞI DEVİR

Bilindiği gibi XI-XII. yüzyıllarda Selçukluların sınırları genişleyip Horasan ve Mâverâünnehir onların sınırları içinde kalmıştı. 1043 yılında Hârizm de Selçuklular devletine (1038-1157) katılmıştı. Ama Anuştegin-Hârizmşah sülalelerinden (1077-1231) vekili Alâeddin Atsız Hârizmşah (1127-1156) bağımsız siyaset başlatmayı istedi. Sonuç olarak Selçuklular devleti hükümdarı Sultan Sencer (1118-1157) ile uzun yıllar savaşmak zorunda kaldı.

Hârizmşah Atsız, ilk zamanlarda (1138 yıla kadar) Sultan Sencer'e sadık olarak on yıl boyunca hizmet etti. Sonra 1138 yılı Mangışlak ve Sirderya'nın Cend şehrini işgal etti. Sultan Sencer bu yaptığına kızarak Hârizm'e asker göndermek istediği zaman Atsız kendi gücüne güvenemeyerek yaptığı iş için özür dilemek zorunda kaldı. Lâkin çok geçmeden Atsız yine kalkınmaya başladı. 1139 yılı Buhara'yı eline geçirdi. Ama Sultan Sencer bu sefer karşılık göstermeye yetişmedi. Çünkü Mâverâünnehir'e doğru Karahıtaylar yavaşça işgal ederek batı tarafına yaklaşıyorlardı. Sultan Sencer 1141 yılı Semerkant yakınında Karahıtaylar ile olmuş savaşta büyük yenilgiye uğrayandı ve Mâverâünnehir Karahıtaylar eline geçti. Bu nedenle Selçuklular devletinin çöküşü hızlandı. Bu fırsattan faydalanmak isteyen Hârizmşah Atsız o sene içinde Selçuklular devletinin başkenti Merv'e girip şehri işgal ederek bilim adamların çoğunu Hârizm'e götürdü.

Sultan Sencer son gücünü toplayarak 1143 yılı Hârizm'e doğru yol aldı ve Gürgenç'i eline geçirdi. Hârizmşah Atsız yine özür diledi. Bunun üzerine onlar barıştılar.

Bu savaşlardan sonra 1156 yılı Hârizmşah Atsız ve 1157 yılı Sultan Sencer vefatı ile Selçukluların Horasan'daki devleti son buldu. Hârizm'de ise Cend'de hâkim olan El-Arslan (1156-1172) babası vefatından sonra Hârizm tahtına oturdu. Hârizmşah El-Arslan devrinde bile savaşlar bitmedi. O zamanlar doğu taraftan göçmen Türk-Kıpçak kabileleri baskın yaparak girerler ve El-Arslan onlar ile savaşıp Cend'i geri alırlar. Kendisi birkaç defa Mâverâünnehirde bazen Hârizm'de Kara-hitaylar ile savaşarak onları rahatsız eder.

Tarihî olaylar Necmeddîn-i Kübrâ'nın çocukluk ve ergenlik dönemi geçmiş yıllarda Hârizm'in feodal nizaların girdabında olduğu bellidir. Tabi ki böyle zor şartlarda bilim, medeniyet ve maneviyatın gelişmesi zor olmuştu. Necmeddîn-i Kübrâ'nın bilime olan isteği ve ülkedeki o savaşlarında sebep olması nedeniyle kendi ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı.

Necmeddîn-i Kübrâ ömrünün yarısından fazlasını misafir yurtlarda geçirerek bilim aldı: Nişabur, İsfahan, Tebrîz, Hemedân, Mekke, Halep, İskenderiye gibi şehirlerde yaşayarak büyük bilim adamlarından ilim aldı. Bilime olan güçlü ihlâs ve yönelişi dolayısıyla büyük tasavvuf şeyhi olarak yetişti.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın yaşadığı şehirin haricindeki şehirlerde yaşayanlar için Bu devirde siyasî vaziyet biraz sakin ve asayişte idi. Mısır'da Selahaddin Yusuf b. Eyyub (1138-1193) sultan idi. (1171-1193) Eyyübiler Devletini (1171-1250) kurdu. O kısa süre içerisinde Arabistan ve Suriye'yi de kendi devleti sınırlarına ekledi, neticede güçlü siyasi birlik teşkil oldu.

İran, Irak ve Azerbaycan hudutlarında ise Selçukluların Irak Sultanlığı (1118-1194) kuruldu. Ve onun başkenti Hemedân idi.

Hârizm'de El-Arslan vefatından sonra (1172), onun oğlu sultan şah Mahmud (1172-1193) tahta geçti. Cend şehrinde hâkimlik yapan ikinci oğlu-Takiş bu karara razı olmadı ve neticede, abi-kardeş arasında uzun süre taht kavgası yaşandı. Onlar, bu kavga esnasında Karahıtaylar'dan yardım istemeye kalktılar. Takiş, Hârizm tahtını aldı. O zaman aralarında Horasan şehirleri (Merv, Nişabur v.b) için savaş vardı. Nihayet bu savaşta Takiş üstün geldi ve 1189 yılı kendisini Hârizmşah (1172-1200), diye resmî olarak ilan etti; 1193 yılı Sultan Mahmut vefat ettikten sonra, o tek hâkim olarak kaldı.

O devirden başlayarak Hârizm vilayeti yükselip onun sınırları genişlemeye başladı. 1194 yılı Hârizmşah Takiş Selçukluların Irak sultanlığını zapt etmeyi başardı. Takiş'in vefatından sonra tahta onun oğlu Muhammed oturdu. (1200-1220). Muhammed Hârizmşah devrinde Hârizm büyük devlete dönüştü, onun sınırları Kaspi Denizi'nin şimali sahillerinden Fars boğazına kadar, Kafkasya'dan hindikuş dağlarına kadar uzardı, başkenti Gurganc (şimdiki Urgenç) büyük siyasî, iktisadî ve

medenî merkeze dönüştü. Tasavvuf da oldukça gelişti. Buna sebep ilk olarak, merkezleşen büyük siyasî birlik-devlet teşkil olmasıdır, ikincisi ise, Selçuklular devletinde de ilim ilerlemiş, ayrıca Horasan'da Tasavvuf derinlemesine gelişmişti. Bu devletin başkenti Merv ise büyük medeni merkeze dönüştü. Horasan'da tasavvuf okulu gelişip, Abdullah Ensari (1006-1089), Ahmed Cam (vefatı 1141) ve Yûsuf Hemedânî (1048-1140) onun ilk öğrencileriydi. Burada birkaç yardımcı tarîkat yüzeye geldi: Tayfûriyye (Bistâmiyye), Cüneydiyye, Musâhibiyye, Sehliyye, Hakîmiyye, Hafifiyye, Seyyâriyye, Nûriyye, Harrâziyye, Kassâriyye (Melâmetiyye) ve başkalarıdır. Yalnız siyasî birlik zamanında Horasan'da tasavvuf okulu vasıtasız gelişti. Mâverâünnehir'de de tasavvuf'un gelişmesine sebep oldu. Yûsuf Hemedânî tasavvuf okulu kurumunda Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatları yüzeye geldi.

Üçüncüsü ise, Hârizm'de ilim-marifet gelişmesine vasıtasız Hârizmşahlar da etkili olmuşlardır. Mesela, Kutbüddin Muhammed Hârizmşah ve onun oğlu İsimsiz Hârizmşah Merv şehrinde ilim öğrendiler ve kendi hükümdarlıkları sırasında fen-edebiyat öğrendiler. Hatta Hârizmşahın isimsiz Farsça şiirler yazdığı malumdur. İslam dini, seyyidler, ulemalar, meşayihlere önem vermiştir. Hârizmşahlar onlara çok büyük iltifatlar göstermişlerdir. Elçilik münasebetleri ve türlü nizaları yumuşak yolla hallederler ve onların konseyi ile işbirliği yaparlardı. Mesela, Hârizmşah Takiş hükümdarlığında, ona tabi olan Nişabur hâkimi Mengli-Tegin baş eğmedi. Takiş Nişabur'a yürümüştü. Mengli-Tegin kötü duruma düşüp seyyidiler ve imamların sulh için vasıta olmalarında ısrar etmişti. Takiş, şehri işgal ettikten sonra, Mengli-Tegin üzerine hüküm çıkarmasını ulemaya buyurur ve onları öldürmeyi emreder. Ulemaya saygı ananesini Muhammed Hârizmşah da devam ettirdi. O, kendi hâkim olduğu büyük şehirler için müftüleri şahsen tayin eder, özel ferman çıkarırdı.

Demek ki, Hârizmşahlar devletlerinde İslam dini akideleri, tasavvuf talimatı gelişmesi için siyasi, iktisadi ve manevi önem verilmmişti.

Hârizm'in her taraftan yükselmesi Necmeddîn-i Kübrâ'nın da kendi vatanına geri dönmesine sebep oldu. Muhammed Hârizmşah saltanatının yıl dönümünde Necmeddîn-i Kübrâ Hârizm'e döner ve ömrünün sonuna kadar başkent Gurgenc'de yaşar. Orada kısa zamanda müridleri çoğalır ve tarikatınının gelişmesini sağlar.

Hârizmşah devletleri terkebine girişilen hudutlar sırasında Buhara, Merv, Semerkant, Nisa, İsfahan, Ahıska, Cend, Hurcan, Cürcan, Margilan, Hirat gibi şehirlerde ilim ve maneviyat yükseldi. Mâverâünnehir, Horasan, Fars, Azerbaycan ve Irak ülkeleri arasında medeni alakalar güçlendi. Bu devrin tanınan âlimleri ve aydınları arasında Reşidüddin Vatvat, İsmail İsfahani, Zahir Faryabi, Abdul Fazıl Ahıskalı, Seyfeddîn Buhari, Abdulmecid Cendi, Ali Hicazi, İsmail Cürcani, Ali Harezmî, Ebul Hasan Harezmî, Muhammed Ahıska, Abdullah al-Razzi, Mahmut Semerkandî, Mesut Cücendi, Mahmut Zemahşeri, Abdülkerim es-Semani ve başkalarının ismini getirebiliriz.

Hârizm'in Moğollar tarafından işgal edildiği sırada, başkenti-Gurganc (Gürgenç, Cürcen) şehrinin müdafaasında, Necmeddîn-i Kübrâ da vardı. Kendisinin burada şehit düştüğü söylenmektedir.

XIV asırda Cuci ulusunun (Altın ordu) Hanı Özbekhan (1312-1341), Hârizm ülkesinin yöneticisi olduğu için Necmeddîn-i Kübrâ'nın kabri üzerine büyük bir türbe yaptırmış ve bununla sanki kendi ecdatlarından ağır günahı için özür dilemişti.

1.2. NECMEDDİN-İ KÜBRÂ'NIN HAYATI

Necmeddîn-i Kübrâ'nın yaşadığı dönemde Hârizmşahlar devleti hüküm sürüyordu. Necmeddîn-i Kübrâ VI/XII. yüzyılın ikinci yarısı ile VII/XIII. yüzyılın başlarında Hârizm bölgesinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca henüz tarikatların teşekkül sürecinde yaşamış olması ve kendisine Kübreviyye adında bir tarikatın nisbet edilmesi onu daha da önemli kılmaktadır. Fakat bütün bu özelliklerine rağmen onun, tasavvuf tarihçilerinden yeterli ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Ülkemizde bu alanda yapılan ilk çalışma Mustafa Kara'ya aittir. O, Şeyh Kübrâ'nın "Usûlü'l-Aşere", "Risâle ile'l-Hâim" ve "Fevâihü'l-Cemâl" adlı üç risâlesini Türkçeye çevirmiş ve bunların başına da müellifin hayatı ve eserleri hakkında kısa bir giriş eklemiştir. Bu çalışmadan sonra Süleyman Gökbulut'a ait olan doktora tezine kadar otuz yıl geçmesine rağmen bu konuda daha ileri bir çalışma yapılmamıştır.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatını üç döneme ayırabiliriz: Birinci dönem, çocukluk ve ergenlik yılları (1145-1170). Hârizm'de yaşadı. İkinci dönem, Necmeddîn-i Kübrâ kendini bilim için adayarak, yaklaşık 35-40 senesini -1170-1200 yılları- İran, Arabistan ve Mısır'da yaşadı. Üçüncü dönem -hayatının son yılları (esasen 1200 yılından sonra) vatanı Hârizm'e dönmüştü.²⁷

Necmeddîn-i Kübrâ Hârizm'in Hîve (Hîvek) şehrinde doğmuştur. Medrese ilimlerinde, özellikle hadis ilminde derinleşmiştir. Bu nedenle Nişabur, İsfahan, Hemedân, Mekke, İskenderiyye ve Tebrîz gibi devrin önemli ilim merkezlerine yolculuklar yapmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ, zikredilen şehirlerde Ebu'l-Meâlî Ferâvî (ö.587/1191), Hâfız Ebul-Alâ (ö.569/1174), Ebu'l-Mekârim, Ahmed b. Muhammed el-Lebbân (ö.597/1021), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr es-Saydalânî (ö. 568/1173) ve Hâfız Ebû Tâhir es-Silefi (ö.576/1180) gibi âlimlerle görüştü. Ve onlar sayesinde hadis ilminde derinleşti. Bir yolculuk esnasında İsmail Kasrî'nin (öl. 589/1193) dergâhında konaklayan Kübrâ'nın hayatında büyük bir değişiklik meydana gelmiş ve tasavvufla ilgilenmeye başlamıştır. Kasrî, daha sonra kendisini Ammar b. Yasir'e (öl. 582/1186) gönderir. Seyr ü sülûku'nun bir bölümünü de burada geçiren Kübrâ, yine şeyhinin emri üzerine Ruzbihan Kebir Mısırî'nin (öl.

²⁷ Erkin Yusupov, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, Makaleler. "Yazuvçı" Neşriyatı Taşkent, 1995, -80 S., Türkiye Türkçesine aktardım.

584/1188) yanına gider. Ruzbihan Kebir Mısır'ın yanında kalır ve kızı ile evlenir. Birkaç sene Mısır'da kalır ve orada iki oğlu dünyaya gelmiştir. Sonra Hârizm'de irşadla görevlendirilmiş ve ülkesinde Kübreviye diye bilinen tarikatı kurmuştur.

Bu tarikat, IX/XV. yüzyılın ortalarında “Nurbahşiyye” ve “Zehebiyye” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İran'da Safevîlerin hâkimiyetiyle birlikte Şîlik bu kollara nüfuz etmiş ve günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

Necmeddîn-i Kübrâ Moğollarla savaşırken şehit düşmüştür. Reşîdüddin'e göre katliamda ölenlerin çokluğundan dolayı Necmeddîn-i Kübrâ'nın cesedi bulunamamıştır. Yafî ise cesedin bulunduğunu ve enkaz haline gelen hankâhına defnedildiğini söyler.²⁸ Gürgeç'in (köhne Ürgenç) dışında (şimdiki Türkmenistan'da) Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olduğu söylenen bir kabir ve onun adına tesis edilmiş bir zâviye günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Şifahî geleneğine göre türbeyi, Emîr Timur (1368-1405) inşa ettirmiştir. Türbe XIX. yüzyılda Hîve Hanı Muhammed Emin Han (1846-1855) tarafından da onarılmıştır.²⁹ İbn Battûta, 732/1332'de Hârizm'i ziyareti esnasında bu türbe ve zâviyeye uğradığını; gelen giden misafirlere zâviyede yemek verildiğini ve şeyhinin de Hârizm'in ileri gelenlerinden müderris Seyfeddîn b. Udbe olduğunu söylemiştir.³⁰

Günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan ve Sovyet döneminde “Şeyh Kebîr Ata Türbesi” diye bilinen bu yapı, halk ve çeşitli tarikat mensubları tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Şeyhin kerâmetleri halk arasında varlığını hâlâ korumaktadır.³¹

Hârizm diyarı yüzyıllar boyunca güzel Türkistan'ın medeniyet merkezlerinden biri olarak gelmiştir. Bu tarihi diyar Muhammed İbn Musa al-Harezmi gibi büyük riyaziyat âlimi, Cârullah ez-Zamahşerî gibi büyük Müfessir, Ebu Reyhan Birunî gibi büyük kamusi âlim, yazar ve edipler, devlet ve siyaset erbaplarını yetiştirmiştir. Dünya medeniyet hazinesinde unutulmaz hissesi vardır. Ayrıca, tasavvuf ve irfan

²⁸ Fevâ'ihu'l-cemâl, neşredenin girişi, s. 53; Yafî, IV, 42.

²⁹ Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, DİA, XXXII,499-500

³⁰ İbn-i Battûta Seyahatnâmesi, I, 253.

³¹ Bu konuda bkz. Durmuş Tatlılıoğlu, “Kübrevî Tarikatının Türkmenistandaki Etkisi”, ss.191-204; Mustafa Kara, Türkistan'ın Işığı Necmeddîn i Kübrâ, s. 46.

âleminde de edebi ve berhayat simalardan biri olan şeyh Necmeddîn-i Kübrâ gibi büyük sûfî ve mütefekkir arifî kemâle getirmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ oluşturduğu Kübreviyye tarîkatını, felsefî fikirler ile yeni tasavvuf okulu kalitesinde İslam âlemine takdim etmiştir.

Ahmet İbn Ömer İbn Muhammed Hîvekî XII-XIII asırlar arasında tasavvufun gökyüzünde parlayan yıldızlarından biriydi.

“Ebu’l Cennâb” künyesi (: korkanların çekinenlerin babası) “Necmeddîn” (: dininin yıldızı) “et-Tâmmetü’l-Kübrâ” (: büyük bela, şiddetli darbe) ve “Şeyh Velî-traş” (: veliler yetiştiren şeyh) lakapları ile şöhret kazanan bu mütefekkir, sadece tasavvufa has olan talimatlar ile sınırlanmadan, kendi zamanının fen-edebiyatlarının hepsini özleştirme yolunda meşakkatli seferler yapmıştır. Şehirden şehre bilimin izinden yürümüş, “İlim Çin’de dahi olsa, onu arayın” ve “Beşikten mezara kadar ilim öğrenin” diyen hadislerle gönülden inanan bu ilim şeydası, hayatının son dakikasına kadar yolundan geri dönmemiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ gençliğinden itibaren sefere ilgi gösterdi. Türlü ülkeleri gezip Mısır’a vardı, orada meşhur sûfî şeyh Ruzbihan Vazzan el-Mısrî ile tanışıp, ondan iradet (: el) almış ve onun nazarı altında ağır riyazet aşamalarından geçmiştir.

Genç Ahmet İbn Ömer kendi iradesi, istidadı ve gayreti ile şeyhin dikkatini kendisine çekmiştir. Onun, inancı ve saygısını kazanmıştır. Çok geçmeden onun kızı ile evlenmiş, birkaç yıl Mısır’da hayatını sürdürüp Ruzbihan’ın kızından iki oğlu olmuştur.

“Hak” düşüncesinin mahiyetini anlamak ve O’na erme yollarını arayıp bulmak derdi, onu bir an bile rahat bırakmamıştır.

Günlerden bir gün, imam Ebu Mensur Hafda’nın Tebrîz şehrinde güzel ilmî dersler verdiğini duyarak, derhal Tebrîz’e gitti ve “Sermeydan” mahallesinde olan “Zahide” hankâhında bu kelam âlimi’nin derslerini dinlemeye başladı. Kelam ilmini ondan derinlemesine öğrendi.

Genç âlim “Şerhu Muhyi’s-Sünne”yi Tebrîz’de Muhyi’s Sünne’nin talebelerinden olan bir zâttan tahsil etti. Bu eser okunurken yeni bir sima Baba Ferec

Tebrîzî ile tanıştı. Şeyhin sohbetleri genç âlimde derin iz bırakarak, bakış açısını değiştirdi. Bu iz onun pratik hayatında da sezilmektedir. Araştırmacı âlim ondan sonra kelim ilmi konularında kendi araştırmalarını durdurup, tasavvuf murakabesine ilgisini verir çünkü Baba Ferec işrak yolundan başarılı olabilmek için hiçbir ilmin önemi olmadığını doğrulardı, bunun sebebi ise, ilmin ilahî ilham ardından hâsıl olacağıdır.

Necmeddîn-i Kübra bu yolda ilerledi, fakat çok geçmeden böyle yaparak kendi hedefine erişemeyeceğini anladı. Hocası ile aynı düşünceye sahip değildi. Baba Ferec'den ayrılarak Ammâr Yâsir'e katıldı. Kâmil sûfi derecesine ulaşmak için İsmail Kasrî okuluna girdi. Ve onun elinden hırkayı giyerek, kendisinin birinci şeyhi olan Ruzbihan el-Mısırî'nin yanına geri döndü.

Şeyh Ruzbihan Necmeddîn'in tasavvufun akidevî esaslarını oldukça anladığını görüp onu ana yurdu Hârizm'e giderek, tasavvuf talimatını dağıtma yolunda faaliyet göstermeye davet etti. Necmeddîn onun buyruğuna göre, ailesini de yanına alarak ana yurduna geri döndü, orada yerleştikten sonra bir tekke tahsis edip, kaynaklarda "Altın tarîkat" adı ile de zikredilen Kübreviyye tarîkatını oluşturdu ve bu tarîkata ait irfanî talimatları telkin etmeye başladı.

Çok geçmeden, yeni tarîkat kurucusunun etrafında sonsuz şakirt ve müridler toplandı. Onun yolunda yürümeye başladılar. Onlardan XII-XIII yüzyılların meşhur sûfileri kemâle ererek mürşid ve veli olarak tanındı.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ mükemmel istidat ve yüksek zekâ sahibi olması sebebiyle, her türlü soruya tam cevap verirdi. Her türlü mürekkep sorunları çözmeye muvaffak olurdu ve ilmî meselelerde mübahasa ve münazarayı sever, her daim galibiyet kazanırdı, bu sebeple onu "et-Tâmmetü'l-Kübrâ" (: büyük bela, büyük afet) diye isimlendirdiler. Şemseddîn Sami "Kâmus ül-Âlem" de yazdığı üzere "et-Tâmme" (: bela) sözü zaman içerisinde yok olmuştur, "el-Kübera" şeklinde telâffuz edilmiş daha sonra "Kübrâ" lâkab'ı Necmeddîn-i Kübrâ'nın ayrılmaz parçası olarak kalmıştır.

Ona Ebu'l Cennâb (: korkanların çekinenlerin babası) künyesi de verilmiştir. Bu künye Hadis tahsili aldığı dönemde bizzat Hz. Peygamber tarafından gördüğü bir

rüya ile kendisine verilmiştir. A. A.Dihhuda'nın fikrine göre, nefis dileklerinden sakınıp, dünya lezzetlerinden vazgeçtiği için bu künye ile isimlendirilmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ vatan sevgisiyle doludur. O hiçbir zaman çok sevdiği vatani Hârizm'i unutmamıştır, kendi halkı ile yaşamak ve onlar içinde marifet nurunu dağıtma duyguları onun kendi vatanına geri dönmesine sebep olmuştur.

Hayatının son anlarında Türkistan'da beklenmedik olaylar cereyan etmeye başlamıştır. Moğolların baskını bütün milletlerin hayatını tehlikeye sokmuş, Necmeddîn-i Kübrâ Urgenç müdafaasına katılıp, 618 hicri (1226 miladi) yıl Cumadil-evvel ayının 10. günü şehit düşmüştür.

Cengizhan Necmeddîn-i Kübrâ'ya adam gönderip, Hârizm'e baskın yapma niyeti olduğu için şeyhin orayı terk etmesini rica eder. Şeyh ise, ben 76 yıllık hayatın acı tatlı anlarını Hârizmliler ile geçirdim, şimdi kötü zamanda onları bırakıp gitmek namertlik olur, diye cevap gönderir. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ düşmana karşı koyup savaş meydanında şehit düşer.

Lügatname'de yazılışına göre, ondan sonra tarihi kitaplar ve tezkirelerde bu olay çok defa matlablar ile tekrarlandı. Olayın gerçekleştiği zamandan ne kadar uzaklaşırsak, Şeyh'in ölümüne tafsilatlara eklenen eklere ve efsaneye benzeyen matlaplarda çok defa karşılaşıyoruz.

İslam Ansiklopedisi'nde verilmiş bilgilere göre, Sank-Petersburg Şarkşinaslık Enstitüsün'de Şark Türkçesinde yazılmış "*Şeyh Necmeddîn Kübrânı Şehit Kılıb Şehr-i Hârezmni Harap Kılğanının Beyânı*" (Şeyh Necmeddîn Kübrân şehit edip şehri Hârizm'i harap ettiğinin beyanı) adı ile isimlendirilmiş bir el yazma mevcuttur. Bu eser Hârizm'in son günleri ve yıkılmasını anlatan tarihî eserdir. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ bu eserde Moğollara karşı Hârizm'in müdafaacısı sıfatında simgelendirilir.

Mezkûr tarihî esere göre, büyük şeyh kendi manevî gücü sayesinde şehrin girişinde Moğollar'a karşı engel teşkil eder, lâkin oradan başka bir yere geçme kararını verene kadar şehir düşmanın eline geçer.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın mezarı hakkında kaynaklarda zıtlıklar mevcuttur. Bazıları, mesala M. Muyin onun mezarının mevcut olmadığını söyler, Arap

seyahatçisi İbn-i Batuta ise kendi seyahatnamesinde aşağıdaki bilgileri verir: “Hârizm çıkışında bir zaviye³² var. O en büyük evliyalarından olmuş Necmeddîn al-Kübrâ'nın kabri üzerine inşa edilmiştir. Burada ziyaretçiler için yemek hazırlanır. Hârizm'in onuru olmuş insanların müderris Seyfeddîn ibn Asaba zaviyede şeyhlik yapar”.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserleri; Onun düşünceleri, dostlarından biri tarafından sorulan soruya vermiş olduğu cevaplardan, seyr ü sülûk sürecinde yaşadığı tecrübelerden bahsetmektedir. Şeyhten bahseden kaynaklara bakıldığında kendisine ait on iki ciltlik tefsir olduğunu görmekteyiz. Farsça kaynaklarda bu bilgi de yer almamaktadır.

“Tefsir” İslam ansiklopedisinde “Ayn ul-hayat” (“Hayat bulağı”) ismi ile belirtilen ve Sank-Petersburg kütüphanesinde bulunan büyük tefsirin onun bu eseri olduğu tahmin edilir.³³

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) Necmeddîn-i Kübrâ'nın “Tavâliü't Tenvir” (Parlak Yıldızlar) adlı bir eserinden bahsetmektedir.³⁴

Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü'nün El-yazmalar Bölümünde Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın kalemine ait el yazma eserler mevcuttur. “Minhâcü's-Sâlikîn ve Mi'racü't-Tâlibîn” adlı eserin taş baskısı Tahran'da yapılmıştır. (Tarîkat hakkında bilgi, dünya'nın geçici olması, nefis ve tasavvuf adabı hususunda bilgi vermektir.)

Birincisi “Risâle-i Adâbuz- Zakirun” adı ile 503-iç rakamıyla kâğıda geçirilen el-yazma mecmuasının orta kısmında yerleşen ve Abdurahman Câmî'nin meşhur şakirt'i Abdülgafur Lari tarafından Farsça şerh edilen Arapça yazılan risâledir.

Risâlenin Arapça metni nesih yazı türüyle yazılmıştır. (100 satırdan çok, Farsça tercümesi ile 38 sayfadır.)

³²Rus arkeologu A. Y. Yakubovski 1929 yılında, araştırmaları sonucunda türbenin 1321-1333 yılları arasında ayakta olduğu kanaatine vardığını belirtir.

³³Bu tefsir'in Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olup olmadığı hususunda Eserler bölümünde geniş yer vermekteyiz.

³⁴Kâtib Çelebi, Keşfü'z- Zünûn, II, 1117

Meşhur Türk âlimi Kâtip Çelebi bu eseri “Risâle-i ut-Turuk” nâmı ile tanıtır, kendi üslubuna binaen onun başlangıç ibarelerini kaydetmiştir. Lâkin onun şerhi “*Risâle-i Edebi Zikirin*” diye ünlenmiştir. Bu ün ile “*Keşf ez zünun*” ve başka mevcut kaynaklarda Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın kalemine ait başka eser görünmemekteydi. Abdülğaffur Lari’nin kendi şerhini bu ad ile isimlendirme ihtimali de mevcuttur.

İkinci risâle mezûr kütüphaneye 295-iç rakamı altında ve onun başka bir nüshası 1956-iç rakamı altında kayıt edilmiştir. Birinci nüsha nastalîk hattı ile 1117 hicri yılı sefer ayının 24. gününde kopyalanmıştır.

Mezkûr risâle hacmi küçük olarak, birinci nüshada altı varaktan oluşmuştur. İkinci nüshada da onun adı “Risâle-i Necmeddîn Kübrâ” olarak verilmiştir. Elimizde olan çeşitli kaynaklarda da onun hakkında birebir malumat bulunmamaktadır.

Eser Arapça yazılmış, şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’ya has olan edebî-bedî cihetten yüksek dereceye ulaşmıştır. Risâleye Şeyh’in hayata bakış açısını da göstermektedir.

Şeyh risâleyi tanımayan bir kimsenin talebine cevap olarak yazmıştır. O mukaddimede Allâh ve peygamber na’tından sonra şöyle yazmıştır: “Allâh seni başarıya ulaştır, benden ulu Tanrı’nın bana verdiği fakirlik lezzetini kısmen tadararak, bana ve genellikle başka fakir kullarına inayet eden güzel ihsanını kalp gözüm ile gördüğümü beyan etmemi istemişsin. Ben ise sana hemen cevap vermeye çalışarak, kalemim yardımıyla ulu Tanrı’nın bana vermiş olduğu ilham ile bu nesnelere bir kısmını nakletmeye çalıştım. Tanrı’dan yardım dileyerek böyle derim”.

Yazar kendi risâlesini (14 mısra) Arapça şiiri ile bitirir. Bu şiirin maktası (son beyti) aşağıdadır:

Nafsi İbliysun carrabtuha Tavazu min şarri İbliysin.

Tercüme: Benim nefsim İblis (şeytandır), onu çok sınav ettim. Benim İblisimin şerrinden (Tanrı’dan) penah³⁵ dilerim.

³⁵ Penah : “sığınak” anlamına gelen sözcük.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hadis ilminin âlimidir. O İslam âlimi, sûfi ve iktidar sahibi bir şair olduğu için eserlerini bazen irfanî fikirler İslam âlimlerine has olan felsefi renkler ile süslemektedir.

Onun bazı eserleri farklı kimseler tarafından şerh edilmiştir. Kâtip Çelebi'nin malumatına göre, onun "Usûlü'l-Aşere" adlı eseri Türkiye'de yüzlerce yazma nüsha olarak bulunmaktadır. Farklı isimlerle kayıtlara geçmiş olan eser şerh edilip, "Usûlü'l-Vüsûl" diyerek isimlendirilmiştir.

Bazı araştırmacıların çıkardığı sonuca binaen, onun eserleri, özellikle "Usûlü'l-Aşere" ve "İbn ul-Arabî" eserleri başka kaynaklar ile beraber XIII. asır felsefi bakışları ve felsefi kuramlarını öğrenme merkezi ve temel taşıyı teşkil ederek günümüze gelmiştir.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın yıllar sürecinde edindiği bilgiler, türlü sahalardaki muvaffakiyetleri, muhteşem beyin gücü sayesinde elde ettiği tecrübelerinin neticesinde, "Kübreviyye" tarîkatı meydana gelmiştir.

"Attarikatu-zahabiye" ("Altın tarikat") adı ile de şöhret kazanan Kübreviyye tarîkatı, onun kurucusu tarafından "Tarîkatu-şuttar" yani korkmaz ve pervasızlar yolu denilerek de adlandırıldı.

Kübreviyye tarîkatına dair türlü bilgileri onun irfanî ve felsefi bakışına has olan risâlesinde görmek mümkündür. Arapça yazılan ve "Risâle-i Necmeddîn-i Kübrâ" diye adlandırılan bu el yazma risâle hakkında yukarıda bilgi vermiştik. Ama "Kübreviyye" tarîkatının önemli usul ve kanunları, onun "Risâle-i ut-Turuk" eserinde açıkça verilmiştir. Söylediğimiz gibi, bu risâle Abdülgafur Lari tarafından Farsçadan tercüme edilip, "Risâle-i Adâbuz- Zakirun" diye adlandırıldı.

Necmeddîn-i Kübrâ mezkûr risâlede kendi tarîkatının on önemli kanununu izah eder, başka yollara nispeten onun yüceliğini ve gerçeğe daha yakın olduğunu savunurdu. Risâleye şöyle başlanır: "Allâh'a varış yolu halayık nefesi sayısına eşittir. Bizim açıklamak istediğimiz yol yolların en yakını, en açığı ve en doğrusudur."

Ondan sonra yazar sonsuz yolları üç önemli yola bölerek, onların her birinin kendine ait olan hususiyetlerini izah eder:

“Yollar ne kadar çok olursa olsun, onların hepsi üç yolla sınırlıdır. Onlardan birincisi “Muamelat sahipleri” (amel edenler) yolu olur, “Ahyar” (türlü fazilet sahibi olan iyi adamlar, err ise en kötü insanlar yani zıttı)’ın yolu sayılır. Onlar oruç tutmak, namaz kılmak, Kur’an tilavet etmek, hacca gitmek, cihat etmek ve başka belli iler ile ilgilendi. Bu yoldan giderek Allâh’a yetienler çok azdır”.

Yolların ikincisi gözlemler (gayret ve hareketler), riyaziyat sahiplerinin yolu olarak belirtilir. Bu yoldan gidenler ise ahlakı değiştirme, ruha parlaklık vermek, gnl temizlemek, nefsi temizlemek ve i dünyayı zenginleştirmek için gayret ve hareketler yaparlar. Bu yol “Ebrar” (bir sözün fazlalığı, iyi, Salih ve takva sahibi insanlar manasında) yolu olup, bu yoldan yetienler nadir olsa bile, eskiye oranla fazladır.

Yolların ncs, Allâh’ın yolunda gidenler ve bu yoldan uçarak giden insanlar olup, gerçekte cezbe kapılan Őuttarlar (korkusuz, pervasız insanlar) yolu olarak isimlendirilir. Bu yolun başında (Hakk’a) yetienlerin sayısı başka yolların sonunda yetienlerin sayısına göre fazladır”.

Sonra Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ nc yol yani, Kübreviyye tarikatının mazmun ve mahiyetini Şöyle açıklar: “Tercih edilen yol “Kendi isteği ile ölme” kanununa göre oluşmuştur. Peygamber Aleyhisselam’ın buyurduğu üzere, “lmeden önce lnz!” doğal ölüm, yani ruh bedeni terk etmeden, kendi isteğinizle vücudu terk edin, doğumunuzdan itibaren sizde sindirilmif olan hevesler ve ünsiyet getiren desteklerden vazgeçerek, Hakk’ı isteyerek diğer her Şeyden vazgeçin, elbette, bu türlü ölme gerçek hayata götürür.”

İslam Ansiklopedisi’nde verilen bilgilere göre, Necmeddîn-i Kübrâ’nın tasavvufi okulu, tasavvufun ilk koruyucuları (X-XI asırlarda Niabur okulu) ile İbn ul-Arabî ve onun selefleri (ondan önce vefat edenler) Sadreddin Konevî ve Fahreddin-i Irak ile son tasavvuf akideleri arasında bir intikal devri teşkil eder. Diğer mutasavvıflar gibi Necmeddîn-i Kübrâ da genellikle tasavvufun ameli taraf ile ilgilenmiştir. Aynı zamanda metafizik’e ait meseleleri de aratırmıtır.

Bu alıma Abdurahman Câmî’in “Nefehât-l-ns”, Ali Şir Nev’nin “Nesim’l-Mehabbe”, Fuad Köprülüzade’nin “Türk Edebiyat’nda İlk

Mutasavvıflar”, E.Bertels’in “Tasavvuf Edebiyatı” Nicolson’un “İslam ve Tasavvuf” gibi el-yazmaları, taşbasma ve neşri, eserlerinde beyan edilen bazı malumatlara dayandırmaktadır. Fakat Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın hayatı, faaliyeti ve buluşlarından kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Abdurahman Câmî kendisi “Nefehât-ül-üns” eserinde Necmeddîn-i Kübrâ’dan şöyle bahsetmektedir: “Necmeddîn genç yaşlarında ilim arayıp Mısır ülkesine gitti. Orada tasavvuf âlimi Ruzbihan el-Vazzan el-Misrî’den talim aldı. Meşhur mutasavvıf danışmend Ebun- Necip Sühreverdi’den talim aldı ve onun elinden hırka sahibi oldu.

Ruzbihan Necmeddîn’i kendi oğlu gibi görür ve ayırmadan sevgi ile terbiye verir, hatta onu kendisine damat eder. O Tebrîz’e gidip danışmend imam Abu Nasr Hafda’nın elinden tahsil alır. Ondan Sünnet dersleri öğrenir. Tebrîz’de o yine şeyh Baba Ferec, Ammâr Yâsir, İsmâil Kasrî’nin elinden hırka sahibi olma derecesine ulaşır, İsmâil Kasrî’nin duasını alır. Onun Mısır’daki şeyhi İbrahim ve Tebrîz’deki şeyhi İsmâil Kasrî ona “Kübrâ” yani “ulu” adını verir. Sonra Mısır’daki üstadı ve kayın pederi Ruzbihan’ın dilemesi üzerine Hârizm’e geri gelip, orada tekke kurmuştur. Birçok şakirtler terbiyelemeye başlar, Kübreviyye ya da Zehebiye tarikatını kurar. Bu tarikat, Kur’an talimatını uygulamaya ve şeriata uymayı esas almıştır. Kendi devrinde Horasan’da, Mâverâünnehir, Hindistan ve başka müslüman memleketlerinin halkları arasında çok gelişmiştir. Bu tarikatın tavsiyeleri arasında, zikri, ses çıkarmadan icra etmenin usulü cari olmuştur.”

Necmeddîn-i Kübrâ’ya “Dinin Yıldızı” da denmiştir. Hârizm doğumlu büyük mutasavvıf Şeyh Ebü'l-Cennab Ahmed bin Ömer bin Muhammed Hayveki el-Harezmi Arap ve Acem şehirlerinin çoğunu gezip, onlarda mevcut olan tasavvuf ilmine vakıf olsa da, oralarda kalmayarak, kendi anavatanı Hârizm’e geri dönmüştür. Eski Hârizm halkının hayat tarzı, ilmi, medeniyeti, değerlerini hesaba katmış ve onları korumak niyetiyle Kübreviyye tarikatını kurmuştur. Sonra bu tarikat’ın türlü tasavvuf çeşitleri oluşmuştur. Hindistan’da Bedreddîn Semerkandî (ö. 716/1316) ve onun halifesi Rükneddîn Firdevsî (ö. 723/1324) ismi ile anılan Firdevsiyye, Nûreddîn Abdurrahman İsferyînî (ö. 717/1317) ismi ile bağlı Bağdat’daki Nûriyye, Ebü'l-Mekârim Rüknuddîn Ahmed b. Muhammed es-Simmânî (ö.736) ismi ile bağlı Rükniyye, Seyid Ali İbn Şehabeddin Seyyid Ali Hemedânî (ö 786/1385) ismi ile

bağlı Hemedânîyye, Ali Hemedânî'nin şakirdi Hâce İshâk Hottalânî (ö. 826) kurduğu Horasan'daki İğtişâşîyye yine Horasan'daki Nurbahş lâkab'ı ile meşhur olan Muhammed İbn Abdullah (ö. 869) kurduğu Nurbahşîyye gibi ayrı tasavvuf yollarının başında Kübrevîyye tarîkatına gelir. (C.S Trimingem, "Sufiyeskie ordena v islame") Şuan ise Orta Asya'da Kübrevîyye tarîkatına ait dervişler yoktur.

Nureddin Muhammed Nimetullah ibn Abdullah tarafından kurulan Nimetullahi tarîkatında ayrı zikretmek caizdir.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Kübrevîyye tarîkatının esaslarını kendisinin Arapça risâlelerinde, Farsça "Sıfat-ül-Adab" (adab sıfatı) isimli risâlesinde, Farsça rubailerinde açıklanmıştır.

Halk arasında Necmeddîn-i Kübrâ hakkında birçok rivayet mevcut olup, bu rivayetler korunmasıyla birlikte günümüze kadar gelebilmiştir. XIX-XX. yüzyıllarda doğru mezkûr hikâyeler toplanıp, ayrı kitap haline getirildi. Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisine bağlı Ebu Reyhan Biruni adındaki Şarkşinaslık Enstitüsü'nün El- yazmalar Bölümünde mezkûr rivayetler mecmuası "Menâkıb-i Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ" diye adlandırılan toplamın birçok nüshası saklanıyor. Bu toplamada bazı tarihî şahısların anlatımında karışıklıklar mevcuttur. Rivayetlere göre "Cengiz Han'ın iki oğlu vardı" diye yazılı olmasına karşın aslında Cengiz Han'ın Cuci (d. 1185 - 1227), Çağatay (? - 1242), Ögeday (? - 1241), Tuluy (d. 1190 - ö. 1232) isimli oğulları vardır. Bunlardan dördü, tarihte çok büyük siyasî mevkiye sahip olmuşlardır. Karışıklıklara izin verenler, rivayetlerde söylenenlerin gerçekten olduğuna inanmaktadırlar.

1.3. KÜBREVİLİK TARİKATI

Orta Asya'nın en önemli tarikatları XII. ve XIV. yüzyıllar arasında doğmuştur. Kurucularının isimlerinden türeyen bu tarikatlar: Kübreviyye, Yesevviyye ve Nakşibendiyye isimleri ile anılmaktadır. Etkileri bulunulan ortama ve çağa göre değişmektedir. Nakşibenddiyye'nin Orta Asya sûfiliği üzerinde etkili olduğu söylenmektedir. XV. yüzyıldan itibaren bölgenin geneline yayılmış ve diğer tarikatların etkisi giderek azalmıştır. Fakat diğer tarikatlar kadar olmasa da Kübreviyye tarikatının da halkın dinî yönde gelişimine büyük katkısı olmuştur.³⁶

Bu tarikat "Attarikatu-zahabiye" ("Altın tarikat") adıyla da bilinir. Kübrevîlik tarikatlar arasında "Tarîkatu-şuttar" yani korkmaz ve pervasızlar yolu grubuna dâhildir. Anadolu'da yaygın değildir. Eskiden Orta Asya, İran, Rusya bölgesinde yaygın olan Kübreviyye mensuplarının eserleri, Anadolu tasavvuf düşüncesinin yakından tanıdığı eserlerdir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın Tasavvuftaki Melâmi ve Üveysî meşreblerine sahip olduğu da kabul edilir.

Türkistan Mâverâünnehir'de çok güçlü mütefekkirler ve mutasavvıf danışmendler yaşamıştır. Büyük tasavvuf âlimi, şair ve Kübreviyye tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ ulu zat olarak bilinmektedir.

Yine şeyhin şu dörtlüğü de Melâmî tavra örnek gösterilebilir.

"Eğer tâatimi bir ekmeğin üzerine nakşetsem,

Ve o ekmeği havlayan bir köpeğin önüne atsam,

Ve o köpek de bir yıldır zindanda aç olsa,

Arından dolayı o ekmeğe diş vurmaz."³⁷

³⁶ Vincent Fournninau, Semerkant 1400-1500, Dünya Şehirleri Dizisi 8, İletişim yay., İstanbul, 2005 s. 148.

³⁷ Ali Lutf Beg, Âteşkede-i Âzer, s.319; Kulî Han Hidâyet, Tezkire-i Riyâzü'l-Ârifin, s. 145. Eraydın, Selçuk, "Tasavvuf ve Tarikatlar" adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.

Kübrâ'nın müridlerinden olan Necmeddin Daye'nin (öl. 645/1250) "Mirsadu'l-ibad" adlı eseri, Kasım Karahisarî (öl. 891/1486) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aslında Daye, eserini Sivas'ta bulunurken yazmıştır.

Kübreviyye, Nakşibendiye ve Mevleviye tarikatlarına etki etmiştir. Mevlana'nın babası Bahauddin Veled Kübrâ'nın müridleri arasında sayılmaktadır. Kübreviyyeye mensup sûfîlerin eserleri, başta İran olmak üzere, Anadolu'yu ve Hindistan bölgesini çok etkilemiştir.

Nefahat'ın ifadesine göre, Moğollar Harizm'i işgal ettikleri sırada Necmeddîn-i Kübra'nın maiyetinde altı yüzden fazla müridi bulunuyordu. Onları bir araya toplayıp, kısa zamanda Harizm'i terk etmelerini emretti. Kendisi orada kalarak şehit oldu. Bu hikâye bize Kübreviyye tarikatı dervişlerinin Anadolu'ya geldiklerini ve orada bulunan halkı irşâda çalıştıklarını göstermektedir.

Silsileler ve Kübreviyye silsilesi:

Tarikatlar dönemi tasavvufun en önemli hususiyetlerinden biri de şeyhler silsilesidir. Yani derviş, kendisini irşad eden şeyhten başlayarak onun şeyhi onunda şeyhi... gibi bir silsile (zincir) ile tefekkür dünyasında Peygamberimiz'e (s.a.v) kadar ulaşır. Aslında bu tip bir hoca talebe, şeyh-mürîd silsileleri başta hadis ilmindeki ravi zinciri olmak üzere diğer İslâmî ilimlerde de mevcuttur. Bu aynı zamanda ananeye bağlılığı ifade etmektedir.

Kübreviyye tarikatının silsilesi ise şöyledir:

1. Hz. Muhammed (s.a.v) ,
2. Hz. Ali (Öl. 40/661) ,
3. Hz. Hasan (Öl. 49/670) ,
4. Hz. Hüseyin (Öl. 61/680) ,
5. Zeynel Abidîn (Öl. 94/ 713)
6. Muhammed Bakır (Öl. 117/733) ,
7. Cafer Sadık (Öl. 148/765) ,
8. Musa Kâzım (Öl. 183/799) ,
9. Ali Rıza (Öl. 203/818) ,
10. Maruf Kerhî (Öl. 200/815) ,

11. Seri Sakatî (Öl. 251/ 865) ,
12. Cüneyd Bağdadî (Öl. 297/909) ,
13. Ebu Ali Ruzbarî (Öl.322/933) ,
14. Ebu Osman Mağribî (Öl. 373/983) ,
15. Ebu Kasım Kürkanî (Öl.469/1076) ,
16. Ebu Bekir Nessâc (Öl. 487/1094) ,
17. Ebu'n-Necib Suhreverdi (Öl. 563/1168) ,
18. Ammâr Yâsir (Öl. 582/1186) ,
Ruzbihan Mısrî (Öl. 584/1188) ,
İsmail Kasrî (Öl. 589/1193) ,
19. Necmeddîn-i Kübrâ (Öl. 618/1221).³⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi Necmeddîn-i Kübrâ'nın tarikat silsilesi, şeyhi Ammâr Yâsir el-Bitlisî ve Ebü'n Necîb es-Sühreverdi vasıtasıyla Ma 'rûf-i Kerhî'ye ondan da İmam Ali er-Rızâ yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Ammâr-ı Yâsir, Sühreverdiyye'nin pîri Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi'nin halifesi olduğuna göre Kübreviyye, Sühreverdiyye tarikatının bir kolu olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Necmeddîn-i Kübrâ'nın Mısır'dan Hârizm'e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufi vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübreviyye yeni ve müstakil bir tarikat niteliği kazanmıştır. Bazı kaynaklar ise Necmeddîn-i Kübrâ'nın silsilesini İsmâil Kasrî'ye dayandırır. Bu silsile de Abdülvâhid b. Zeyd ve Kümeyl b. Ziyâd vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır.³⁹ Kübreviyye tarikatı kollara ayrılmaktadır. Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin çok fazla ilgi uyandırması onun takip edenlerin farklılığını oluşturur yine on iki imama saygı ve duyulan itibar nedeniyle birkaç nesil sonra bazı Kübrevîler Şîî olmuşlardır. Fakat Necmeddîn-i Kübrâ Sünnî'dir.

³⁸ Bilinen meşhur silsile bu olmakla beraber birçok silsilelerde olduğu gibi bu silsilenin de bazı bölümlerini tarihî gerçeklerle bağdaştırmak güçtür. Meselâ Ebu Osman ile Ebu Kasım arasında 94 yıllık bir fasıla vardır. ³⁸ Ebu'n-Necib'in şeyhi Ebu Bekir Nessâc değil Ahmed Gazalî'dir. 517/1123 yılında vefat eden Ahmet Gazalî tarihen de daha muvafıktır. Fakat tekrar etmeliyiz ki tasavvuf geleneğinde bu tip silsileler normaldir. Bir kişi hiç görmediği bir zat tarafından da irşad edilebilir. Buna Üveysi tarikat denir. Maruf Kerhî ile Ali Rıza arasındaki münasebetler de bu kabildendir. Mustafa Kara Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi

³⁹ Zebîdî, İthâfû'l-aşfiyâ', s. 253. (Eraydın, Selçuk, "Tasavvuf ve Tarikatlar" adlı eserden naklen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:18, İstanbul-1994.)

Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin babası, "Sultânü'l-ulemâ" lâkabıyla tanınan Bahâeddin Veled'dir. Hz. Mevlana, ilk tasavvuf eğitimini babasından almıştır.” Bahâeddin Veled Abdurrahman-ı Câmî'ye göre Kübreviye tarikatının kurucusu olan Necmeddîn-i Kübrâ'nın müridlerindedir.”⁴⁰ Tarikat-ı Mevleviyye-i Âliyye Ricâli Silsilesin'de Necmeddîn-i Kübrâ'dan sonraki silsilede mevcuttur.

Baba Kemâl'in müridlerinden Kâşkarlı Kemâleddin Muzafferî'den sonra Türkistan'ın Yesi Şehri müftüsü Mecüdidin Ahmet Mevlanâ halife olmuş ve kendisinden iki Kübrevî kolu çıkmıştır. Birinci kol Bahâddin Kübrevî, Danişmed Muhammed Mevlanâ (Ahmed Mevlanâ'nın kardeşi) Ebü'l-Fütûh b. Bahâddin, Ebü'l Vefâi Hârizmî vasıtasıyla Kemâleddîn-i Hârizmî'ye ulaşır. Kübrevî tarikatının Sünnî kolları son bulmuştur. Kübrevîliğin Seyyid Muhammed Nûrbahş'a nisbet edilen bir kolu mevcuttur. Seyyid Muhammed Nûrbahş 795/1392'de İran'ın Kûhistan bölgesindeki Kâin kasabasında doğmuştur. Gençliğinde dinî ilimleri öğrenmek için Herat'ta bulunmuştur. Daha sonra Huttalân'a geçerek Kübrevî Şeyhi Hâce İshâk Hottalânî'ye intisap etmiştir. Seyyid Nûrbahş'ın mesuplarının büyük bir bölümü Safevîler döneminde Şîliği benimsemiştir.

Bu muteber zâtın namı ve faaliyeti Yesseviye tarikatının kurucusu hoca Ahmet Yessevi Nakşibendiyye tarikatının kurucusu hoca Bahâeddîn Nakşibendîler gibi çeşitli rivayet, dini hikâyelerle yoğrulmuş kişidir. Bu sebepten de onun kesin ilmi tercümei hâli şimdilik bize malum değildir.

Kübrevîlik Tarikatı'nın Prensipleri

Necmeddîn-i Kübrâ Kübrevîlik tarikatının prensiplerini “Usûlü'l-Aşere” eserinde açıklamıştır. Ona göre tarikat ehli'nin on prensibe uyması lazımdır, bu prensipler:

“Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza”dır.

Tevbe:

Kübrevîliğe göre tarikat ehli ilk önce işlediği günahlardan tevbe etmelidir. Bu günahlar kul ile Allâh arasında bir perde teşkil etmektedir ve aşılması şarttır. Nefs

⁴⁰ Nefehâtü'l-üns, s. 459

mücadelesinin birinci basamağı budur. Bu tevbenin isteğe bağlı yapılması gerekmektedir. Bundan sonra talip şeyhe intisap etmesi gerekir. “Allâh’tan başka bütün matlublardan mürîdin uzak kalması gerekir. Hatta kendi vücudundan bile. Bunun için şöyle bir ifade vardır. “Senin vücudun, varlığın dahi başka bir günahla kıyas kabul etmeyecek derecede bir günahdır”.⁴¹

Zühd:

Zühd az veya çok dünya malından yüz çevirmek, makam ve hoş giden şeylerden uzak durmaktır. Manevî değerleri maddî değerlerin üstünde tutmaktır. Mürîd elde bulunmasında mahsur bulunmayan bütün mal ve eşyayı terk eder. Makam sevgisi fanî bir arzudur ve kişiye bir fayda vermemektedir.

Zühdün hakikati dünyada da âhîret te de zâhid olmaktır. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur. “Dünya âhîret ehline, âhîret de dünya ehline haramdır”.⁴² Kuran-ı Kerim’de zahid kelimesi terim olarak “rağbet etmemek” bir yerde geçmektedir.⁴³ Bu âyette, Hz.Yusuf (a.s)’ın kardeşleri tarafından kuyuya atılması, bir kervan tarafından bulunup satılması hikâye edilirken zikredilmektedir. Mahiyet açısından ise, dünyadan nasibini unutmamakla⁴⁴ birlikte Allâh Teâlâ’yı hatırdan çıkarmamak⁴⁵, ticaret ve alışverişin, O’nu anmaktan, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyulmaması⁴⁶ şeklinde dile getirilmektedir. Kur’ân’da dünya ve mâsivâyâ tavrı koyup, kalbinden dünya sevgisini çıkarmak, onlardan yüz çevirmek, Allâh’a yönelmektir. Dünya ile âhîret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden âhîret hayatının tercih edilmesi istenmiştir.⁴⁷

Tevekkül:

⁴¹ Bkz., Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat, Dergâh yay.,İstanbul, 1996, s. 46.

⁴² Bkz., Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat, Dergâh yay.,İstanbul, 1996, s. 48.

⁴³ Yusuf, 12/20: “Onu (Yusuf’u Mısır’a varınca) düşük bir fiyata, birkaç dirheme sattılar, onun hakkında rağbetsiz (zâhid) idiler”.

⁴⁴ Kasas, 28/77: “Allah’ın sana verdiği (O’nun yolunda harcayarak) âhîret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez”.

⁴⁵ Kehf, 18/24: “Ancak, Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah’ı an ve ‘Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir’, de”

⁴⁶ Nûr, 24/37: “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar”.

⁴⁷ Kadir Özköse, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi(bkz. makale, Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam, Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım.)

“Kim Allâh’a tevekkül ederse O, ona yeter”.⁴⁸ Kişinin dünya ve âhiret hayatında sığınacağı tek mevki Allâh’tır. Bu da dünya nimetlerinden, işlerinden alâkayı kesmek ve bunları Allâh’a havele etmekle gerçekleşir. Sâlik dünya ile ilgili işlerini tamamen bir tarafa atmadıkça iç dünyasında doğruyu göremez ve kendisini terbiye edemez. Allâh’ın kendisini bildiğini düşünüp buna göre hareket etmek ve teslim olmaktır. Allâh’a tam bir teslimiyet içerisinde olunmalıdır.

Kanaat:

Kanaat, kelime olarak insanın kısmetine düşenlere razı olmasıdır. Nefsi arzularından uzak kalmak, özellikle yeme içme hususunu en aza indirmektir. Bu da hiçbir şeyi israf etmemekle olur. İsrâf bir şeyi herhangi bir yere gereğinden fazla harcamaktır. Elbise de zaruri olan miktarda kullanılmalı ötesi israftır. Oturulan evde de aşırılığa kaçmamalı sadece gerekli olan şeyler bulunmalıdır. Bir şey eğer hayırlı bir yolda harcanırsa bunun fazla olması sorun teşkil etmez ve sevaba vesile olur.

Uzlet:

“Usûlü’l-Aşere”deki açıklamasına göre “Uzlet, tıpkı bir ölü gibi halkla beraber yaşamaktan, inzivâ ve halvet yolu ile yüz çevirmek demektir”.

Toplumdan ayrılarak sürekli ibadet etmek, manevî kemalat hasıl etmek için belli bir süre tek başına yaşamak demektir. Buna halvet, inzivâ adı da verilir. Uzlet, kötü ahlâktan ayrılmak ve Allâh’a yönelmek için şarttır.

Devamlı zikir:

“Devamlı zikir; Allâh’tan başka her şeyi unutarak, sadece O’nu zikretmektir”. “Unuttuğun zaman Rabbini zikret”⁴⁹ ayeti bunu ifade eder. Buradaki unutma ondan başka her şeyi unutmak anlamındadır. Resûlullah’ın halinden soranlara Hz. Aişe: “O her zaman zikrederdi” diye karşılık vermiştir.

⁴⁸ Talak, 65/2

⁴⁹ Kehf, 18/24

Zikir sadece dil ile yapılır ise eksik demektir. Kalbin huzura ermesi sağlanmalıdır. Dil ile yapılan zikir (zikr-i cehrî) sesli zikirdir, sesli olmasının nedeni nefse bunu işittirmeye çalışmaktır.

Teveccüh:

Allâh'a yönelme (teveccüh-i tam) her şeyden yüz çevirerek Allâh'a teveccühte bulunmak demektir. "Bu noktada sûfî için Allâh'tan başka herhangi bir matlûb, mahbûb ve maksûd yoktur".⁵⁰ Allâh'a yönelen sûfî'de arzulanan sadece Allâh'tır. Bu konuda Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor: "Bir sıddık binlerce sene Allâh'a yönelip teveccüh etse, bir an için de O'ndan yüz çevirse kaybettiği kazandığından daha büyüktür". Sıddık burada mutlak ârif anlamındadır. Bu makama ulaşan kimse için Allâh'tan yüz çevirmek mümkün değildir. Onun için bu cümle bir faraziye üzerine kurulmuştur.⁵¹

Sabır:

"Sabır, tıpkı bir ölü gibi nefsin haz duyduğu şeylerden mücâhede ile uzak kalması demektir". Nefse uymamak ve ilahî vahdeti tercih etmek gerekmektedir. "Tarîkata intisap etmek gaye değildir. Tarîkat vasıtaadır. Dolayısıyla bu yolda yürüyüp menzil ve makama ulaşmak gerekir. Bu yolda yürüyüşteki istikamet tarîkattan çok daha önemlidir". Bir ayette de Allâh şöyle buyurmaktadır: "Rabbimiz Allâh'tır deyip istikamet üzere olanlar".⁵² Sabır esastır ve sabra katlanamayanlar mürşid olamazlar.

Murâkabe:

"Usûlü'l- Aşere"deki açıklamasına göre murakabe, bir ölü gibi kulun bütün kuvvet ve hareketi bir tarafa bırakmasıdır. Buradaki hareket bir halden başka bir hâle geçmektir ki Allâh'ın lutfudur. Gerçek murakabe, Allâh'ı görüyormuş gibi ibadet etme alışkanlığı kazanmaktır. Çünkü Rabbimiz; "Allâh her şeyi gözetmektedir" buyurmuştur.⁵³

⁵⁰ Bkz., Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat, Dergâh yay., İstanbul, 1996, s. 62

⁵¹ Bkz., Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat, Dergâh yay., İstanbul, 1996, s. 63

⁵² Fussilet, 41/30

⁵³ el-Ahzâb 33/33

Rıza:

“Allâh ile kul arasında en güzel huy rıza ve teslimiyet, kul ile kul arasındaki en güzel huy da cömertliktir”. Allâh’ın rızasına ulaşmak demektir. Rıza makamına ulaşmak kolay değildir. Sıradan bir mü’min insandan rıza makamına has davranışlar ve yaklaşımlar beklememek gerekir. Çünkü bu makama ulaşmak, bir Mürşid-i Kâmil’in sayesinde onun nezaretiyle birlikte manevî terbiyeden geçmeye bağlıdır.

1.4. NECMEDDİN-İ KÜBRÂ'NIN ESERLERİ

Eserleri XIII. yüzyılın felsefî kuramlarının temelini oluşturmaktadır. “Rivayetlerde Rûzbihân el-Mısırî, Ammâr Yâsir el –Bitlisî ve İsmâil Kasrî'nin adı geçmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'nin bu üç şeyhle irtibatı olduğu muhakkaktır. Ancak eserlerinde sadece Ammâr Yâsir'in adını zikretmektedir.⁵⁴

Arapça Eserleri

Fevâihu'l- Cemâl

Bu eseri tasavvuf psikolojisi açısından çok önemlidir. En hacimli eseridir. Bu kitabı Necmeddîn-i Kübrâ'nın baş eseri olarak nitelendirebiliriz.⁵⁵ Fevâih, manevî tecrübelerinin yazıya geçirilmesinden oluşmuştur. Eser, sâliki makamlar, hâller, vakıalar ve özellikle de halvet esnasında tecrübe edilen işitsel algılar ve renkli müşahedeler hakkında bilgi verir.⁵⁶

Usûlü'l-Aşere

Bu risâle bütün tarîkatlara etki eden eserlerden biridir. Celvetî İsmail Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere, bu kısa risâlede Kübreviyye tarîkatının en temel on esası mevcuttur. On usûl sırasıyla şunlardır: “Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza”. Bu eserin nüshaları İstanbul, Bursa, Balıkesir, Kütahya gibi şehirlerdeki önemli kütüphanelerde bulunmaktadır.⁵⁷

⁵⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, S. 499.

⁵⁵ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, Doktora Tezi.

⁵⁶ Eser Mustafa Kara tarafından yayınlanmıştır. (bkz. Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat, Dergâh yay.)

⁵⁷ Eser Mustafa Kara tarafından yayınlanmıştır. (bkz. Mustafa Kara, Tasavvufî Hayat adıyla Dergâh yayınlarından çıkmıştır. Risâle-i Dih Kâ 'ide adıyla Farsça'ya tercüme edilen eseri M. Mole (Ferheng-i İrân-zemîn, VI, Tahran 1937, s. 38-66) ve Akrebü't- turuk illallah adıyla Ali Rızâ Şerîf Muhsinî (Tahran 1362 hş./1983, Kemâleddîn-i Hârizmî'nin şerhiyle birlikte) yayımlanmıştır.

Risâle ile’- Hâim

Cüneyd-i Bağdâdî'nin ileri sürdüğü sekiz esasa dayanmaktadır. Bu esaslar şulardır: “Benden temizliği, halvet, devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, teslimiyet, hatıra bir şey getirmemek, kalbi şeyhe rabt etmek.” Şeyh Kübrâ bunlara iki tane daha eklemiştir: “Ancak mecburiyet hâlinde uyumak ve yeme-içmede orta yolu izlemek.” Tam adı “Risâletü'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim”dir. Necmeddîn-i Kübrâ, Usûlü'l-Aşere'yi kuvvetlendirmek maksadı ile bu risâleyi kaleme almıştır. Bu eserin bazı yazma nüshaları İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁵⁸

Tasavvuf Hakkında Bir Risâle

Necmeddîn-i Kübrâ'nın isim vermediği bu eser, ayetler, hadisler ve ashâb'dan nakledilen haberlerden bahseder. Kitap, elli bölümden oluşmaktadır. Bunlardan kırk beş bölüm tasavvufî kavramlara ayrılmış; geri kalan beş bölüm daha önceki şeyhlerin özelliklerinden, kerâmet ve hikâyelerinden, şiirlerinden ve bu dünyayı terk ederken neler yaşadıklarından, yani ölüm ve ötesine dair tecrübelerinden söz edilmiştir.

Eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

Risâle-i Sefîne

Kısa bir risâledir, içerisinde, tasavvufta önemli olan üç kavram ele alınmaktadır. Bunlar dinin emir ve yasakları diye tanımlayabileceğimiz şeriat, kişiyi Cenâb-ı Hakk'a ulaştıran tarikat ve nihaî maksat olan hakîlattir. Kütüphanelerde farklı isimlerle kaydedilen eser, içinde geçen gemi örneğinden dolayı “Risâle-i Sefîne” diye meşhur olmuştur. Bu eserin bazı yazma nüshaları İstanbul'da önemli kütüphanelerde yer al

⁵⁸ Bu risaleyi Özbek Türkçesine Dr. Muhammedcan Kadirof çevirmiş ve yayınlamıştır. “ Bkz. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ “Şerh-i risale-i Adabul Zakirîn”, Ürgenç, 1997.

Minhâcü's-Sâlikîn ve Mi'racü't-Tâlibîn

Risâlede adı belirtilmeyen bir kişinin, Necmeddîn-i Kübrâ'ya “Allâh'ın nimetinden ona bahşettiği şeyler ve kalben yaşadığı tecrübeler” hakkında sorduğu bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Risâle; “Risâle fî İlmi's-Sülûk”, “Risâle fi'l-Fakr” veya “el-Fakriyye” isimleriyle de bilinmektedir, uzunca bir girişten⁵⁹ sonra sekiz başlık altında, tarîkat hayatına yeni başlayan müride tasavvuf âdâbı hakkında bilgiler verilmektedir. Bu risâlenin Tahran'da “Minhâcü's-Sâlikîn” adıyla taş baskısı yapılmıştır. İstanbul, Taşkent gibi şehirlerin önemli kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur.

Âdâbü'l-Mürîdîn

Kısa bir risâledir. Necmeddîn-i Kübrâ'ya ihvâdan bir kişi “sûfilerin zâhirî âdâbıyla” alâkalı bir soru sorar bunun üzerine Necmeddîn-i Kübrâ eseri kaleme alır. Eserde, sûfilerin davranışlarında, kıyafetlerinde, yeme-içmelerinde ve semâ konusunda dikkat etmeleri gereken bazı temel bilgiler yer almaktadır. Risâlenin tek yazma nüshasına ulaşılabilmektedir. İstanbul, Beyazıd Kütüphanesi'ndedir.

Âdâbü's-Sülûk ilâ Hazreti Mâliki'l-Mülk ve Meliki'l-Mülûk

Bu eserde Necmeddîn-i Kübrâ, Allâh'a ulaşmadaki yolculuktan bahseder risâlenin konusu manevi yolculuğun önemine değinmek “zahiri ve bâtnî” esaslarını açıklamaktır. Yazma nüshası Kitâbhâne-i Merkezî-yi Dânişgâh-ı Tahran'da bulunmaktadır.

İrşâdü't-Tâlibîn

Necmeddîn-i Kübrâ'nın dostlarından ve yakın arkadaşlarından bir kısmı, “sülûk erbâbının mezhebinin açıklanması” sadedinde dilekleri üzerine yazmıştır. Eserin bitimine doğru müridlere vasiyetler yer alır. Eserde birçok tasavvufi kavram tanımlanmaktadır. “Ayrıca sûfilerin libas ve sefer konularındaki düşüncelerine de yer verilir. Özellikle sûfilerin giydikleri farklı hırka çeşitlerine değinilen libas bölümü

⁵⁹ Veciz ifadelerin yer aldığı bu kısım farklı bir isimle neşredilmiştir. Bkz. Ali Evcibî, “Nasâyih-i Necmeddîn-i Kübrâ,” Gencine-i Bahâristân, Kitâbhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmi, Tahran, 1379, ss.413-419.

dikkat çekicidir.”⁶⁰ Eserin iki nüshasına ulaşılabilmektedir. Bunlar İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi ve Özbekistan İlimler Akademisi Berûnî Şarkiyat Enstitüsü’nde yer almaktadır.

Farsça Eserleri

Risâletü’s-Sâiri’l- Hâiri’l-Vâcid ile’s –Satiri’l- Vâhidi’l-Mâcid

Necmeddîn-i Kübrâ, Risâle ile’l-Hâim adlı eserini, kendisi bilinmeyen bir tarihte bu isimle Farsçaya tercüme etmiştir. Fakat bu, “Risâle ile’l-Hâim”in tam bir çevirisi değildir. Aynı başlıklar bulunmakla beraber konular daha sistematik bir şekilde işlenmiştir.⁶¹

Risâle ile’l-Hâim’in, Ebu’l-Müeyyed el Hassî (ö. 634/1237) tarafından Farsçaya yapılmış tam bir tercümesi bulunmaktadır.⁶² Risâlenin ulaşılabilen üç nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi’nde mevcuttur.

Âdâbü’s-Sûfiyye

Bu eser, ehl-i tasavvufun, davranışlarını konu almaktadır. İçerisinde hırka giyme, oturup kalkma, dergâha giriş, yeme-içme, davete gidilen yerde, sema‘ ve sefer esnasında nasıl davranılacağı hususunda bilgiler mevcuttur. Yedi kısımdan oluşan bir âdâb kitabıdır. Eserin bazı değişik isimlerle kaydedilmiş yazmaları İstanbul, Taşkent, Bakü şehirlerinin önemli kütüphanelerinde mevcuttur.

Âdâbü’s-Sâlikîn

Sûfilerin çeşitli konularda uymaları gereken bazı temel kaidelerin yer aldığı kısa bir risâledir. Sadece bir yazmasına ulaşılabilmektedir. Bu yazma İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir.

⁶⁰Bkz. Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, İstanbul, 2009, S. 110.

⁶¹ Bkz. Bursa Eski Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 1184, vr. 154b-168a

⁶²Bkz. Risâle-i ile’l-Hâimi’l-Hâif min Levmetil-Lâim, haz. Tevfik Sübhânî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Keyhân, Tahran, 1364.

Nasîhatü'l –Havâs

Necmeddîn-i Kübrâ bu risâleyi, tarîkat azizlerinden birinin iki sorusuna cevaben te'lif etmiştir. Bu iki soru şunlardır: a) Hak tâlibi herhangi bir sebeple bir pîrin sohbetinden uzak kalırsa, kiminle sohbet etsin, kimden kaçsın, kendi yolunu hangi kaide üzerine bina etsin ki Allâh'a vâsıl olabilsin ve güzel bir hayat sürebilsin? b) Tarîkat şeyhlerinin müridlerine giydirdikleri hırkaların sırları nelerdir?⁶³ Şeyh Kübrâ bunlara detaylı olarak açıklamalar yapmaktadır. Bu risâlenin İstanbul ve Bakü' deki önemli kütüphanelerde iki yazması bulunmaktadır.

Cevâb-ı Nuh Suâl

Bu eserde Necmeddîn-i Kübrâ'ya sûfilerin giydikleri hırka konusunda dokuz tane soru yöneltilmektedir. Kendisine yöneltilen dokuz soruya cevap vermektedir. Tek yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Kitâbü't-Turuk fî Ma'rifeti'l-Hırka

Bu risâle'de Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ hırkanın Kur'ân'daki yerine, hırkaların isimlerine, hangi vakitte hangi hırkaların giyilmesi gerektiği ile ilgili meselelere değinmektedir. Ulaşılabilen tek yazma İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Âdâbü'l-Mutasavvife

Bu risâle, sûfilerin hayatlarını nasıl geçirmeleri gerektiğinden ve uymaları gereken kurallardan bahsetmektedir. Yalnızca bir yazmasına ulaşılabilmiştir. Bu yazma İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Rubaîler

“Riyâzü'l-Ârifin”, “Heft İklîm”, “Âteşkede” ve “Mecâlisü'l-Uşşâk” gibi tezkire türü eserlerde yer alan ve Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olduğu söylenen yirmi beş Farsça rubaî Berthels tarafından yayınlanmıştır.⁶⁴ Ayrıca onun, Süleymaniye Ktp.,

⁶³ Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, S.112.

⁶⁴ Berthels, Tasavvuf ve Edebiyat-ı Tasavvuf, ss. 433-439.

⁶⁶Necmeddîn-i Kübrâ'nın Rubailerini konusunda Azize Bektaş çalışma yapmaktadır.

Şehid Ali Paşa, nr. 1395, vr. 48b-126a'da kayıtlı olan bir eserinde bolca Arapça şiirler kullanıldığı da görülmektedir.⁶⁵

Necmeddîn-i Kübrâ'ya Atfedilen Eserler

Kitâbü'l-Himme

Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. İncelendiğinde müellif olarak sürekli “Ebu'l-Kasım el-Ârif” isminin geçtiği görülecektir. Kitap üzerinde incelemelerde bulunan Meier de, onun Şeyh Kübrâ'ya ait olamayacağını belirtmektedir.⁶⁶ Künyesi Ebu'l-Kasım olan Cüneyd-i Bağdâdî'ye de, aynı eserin Me ‘âli'l-Himmem adıyla atfedildiği görülmektedir. Arberry'e göre, söz konusu kitabın müellifi Ebu'l –Kasım el Ârif adındaki bir şahıstır.⁶⁷

Sekînetü's-Sâlihîn

“Allâh” kelimesinden mülhem olarak dört bâb hâlinde Farsça kaleme alınan bu eser, Şeyh Kübrâ'nın diğer te'lifâtıyla benzerlik arz etmemektedir⁶⁸. Bu yüzden Meier onun, Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'e ait olduğunu ve Massignon'un da ona atfettiğini belirtmiştir.⁶⁹ Sa‘deddîn Hammûye'ye, “Sekînetü's-Sâlihîn fî Ma ‘rifeti Kavâidi'l-Yakîn” isminde, bugün elimizde bulunmayan bir eser isnâd edilmektedir.⁷⁰ Halifesi Hammûye'ye ait bu kitabın, bir müddet sonra Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilmiş olması muhtemel görünmektedir. İki adet yazma nüshası İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi ve Bursa Eski Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

⁶⁷ Bkz. Meier, “ Stambuler Handschriften dreier persischen Mystiker: Ain al Qudât al-Hamadânî, Nağm ad-dîn al-Kubrâ, Nağm ad-dîn ad-Dâja”, ss. 27-28.Aşağıda kayıtları verilen nüshalardan, İstanbul Üniversitesi, nr. 618'in istinsah tarihi hicri 1316, Süleymaniye Ktp., nr.2689'unki ise hicri 1317'dir. Müellif hattıyla yazılmış bir nüshanın bulunmaması ve elimizdekilerin de çok geç tarihli olması, bu eserin yazarının kim olduğu hususunu zorlaştırmaktadır.

⁶⁸ Bkz. Süleyman Ateş, Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs., s. 133. Künyesi Ebu'l-Kasım olan bir başka sûfi-müellif Kuşeyrî'dir. Fakat onun bu isimde bir eserine rastlanmamıştır. Bkz. Kuşeyrî, Risâle, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1999, ss. 67-75.

⁶⁹ Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, ss.115.

⁷⁰ Bkz. Meier, “Stambuler Handschriften drier persischen Mystiker: Ain al Qudât al-Hamadânî, Nağm ad-dîn al-Kubrâ, Nağm ad-dîn ad-Dâja”, ss. 26-27.

⁷¹ Hammûye, el-Misbâh fî't-Tasavvuf, s. 49.

el-Makamat ve Esrâru'l-Ârifîn

Eser Arapça yazılmıştır. “Usûlü'l-Aşere”den ilk altı kavramı açıklamaktadır. Bu nedenle Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilmiştir. Fakat yazmanın ilerleyen varaklarında çeşitli sûfilerden alıntılar bulunmaktadır. Kitap başarılı bir derlemedir. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir adet yazma nüshası bulunmaktadır.

Fevâid-i Âyât-i Kur'ânî

Eser Farsça yazılmıştır. Hiçbir yerinde Necmeddîn-i Kübrâ'nın adı geçmemektedir. Yazmanın başında, Şah İsmail (ö. 930/1524)'in oğlu olan Ebu'l-Muzaffer Şah Tahmasb Bahadır Han (1524-1576)'a dualar vardır. Dolayısıyla eser, Şeyh Kübrâ'dan asırlar sonra yaşayan bu zâta itaf edilmiştir ve Şeyh'e âidiyetini gerektiren herhangi bir delil yoktur.⁷¹ Eserin sadece bir tane yazma nüshası vardır. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Risâle fi's-Sülûk

Eser Kübrevî geleneğinden, adı zikredilmeyen birisi tarafından Arapça olarak Mekke'de yazılmıştır. Müellifin silsilesine bakıldığında Necmeddîn-i Kübrâ'dan çok sonra yaşadığı anlaşılır. Tek yazma nüshası vardır. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Risâle fi İlmi't-Tasavvuf ve İlmi'l-Hûruf

Farsça kaleme alınmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın adı geçmektedir. Yapılan araştırmalar Kaynakların hiçbirinde onun böyle bir eserinden söz edilmediği ortaya koymaktadır. Eserin yalnızca bir tane yazması bulunmaktadır. Bu yazma İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Risâle fi Fazileti's-Salât

Arapça yazılmıştır. Yazmada geçen bir ifadeden, buradaki sözlerin, Avârifü'l-Ma'ârif'ten alıntı olduğu anlaşılmaktadır. Tek bir sayfadan oluşmaktadır. Risâlenin tek yazma nüshası vardır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde yer alır.

⁷¹ Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, ss.116.

Risâletü'l Hükmi'l –Aklî

Arapça yazılmıştır. Allâh'ın sıfatlarından ve O'nun hakkında vâcib, caiz olan şeylerden bahsetmektedir. “Ayrıca peygamberlerin sıfatına da değinilmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olması çok zayıf bir ihtimaldir.”⁷² Eserin sadece bir tane yazma nüshası bulunmaktadır. Kastamonu il Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Fütüvvetnâme

Kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'nın böyle bir eserinden söz edilmemektedir. Farsça kaleme alınmış olan “Fütüvvetnâme”nin aynı adı taşıyan Seyyid Ali Hemedânî'ninkiyle karıştırılmış olması muhtemeldir. Tek yazma nüshası mevcuttur. Afyon Gedik Ahmet Paşa il Halk Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Menâzilü's-Sâirîn

Ravzâtü'l-Cennât ve Reyhânetü'l-Edeb müellifleri, aslen Ruzbihân el-Baklî'ye ait olan bu eseri, yanlışlıkla Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfetmişlerdir.⁷³ Yapılan çalışmalarda Şeyh'in bu isimde bir eserine ulaşılammıştır.

Risâle-i Çehâr Erkân

Abdülhüseyin Zerrînkub, hiçbir kaynak belirtmeden ve eserin içeriği hakkında bilgi vermeden, Şeyh Kübrâ'nın böyle bir risâlesinden söz etmektedir.⁷⁴ Araştırmalar Zerrînkub'un kitabından başka, hiçbir kaynakta bu risâleye rastlanmadığını ortaya koyar. Kütüphanelerde herhangi bir yazma nüshası da mevcut değildir.

Risâle-i İslâmiyye

Eserin başında şeyhin adı yer almaktadır. Yüz yetmiş iki beyitten oluşmaktadır. Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olması muhtemel görünmemektedir. Eserin ona ait olduğuna dair bir işaret yoktur.

⁷² Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, ss.118.

⁷³ Hânsârî, Ravzâtü'l-Cennât, I, 295; Mirzâ Müderris, Reyhânetü'l-Edeb, VI, 144.

⁷⁴ Zerrînkub, Donbâle-i Cüstucû, s. 96

Risâle-i Ma‘rifet

Asıl itibariyle Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olmayan bu risâle, eserin girişinde yayınlayan tarafından da ifade edildiği gibi, şeyhin adı bilinmeyen, Arapça bir risâlenin Farsça şerhidir. Şârihin kimliği de malûm değildir⁷⁵.

Şerh-i Hadîs-i Küntü Kenzen Mahfiyyen

“Risâle-i Ma‘rifet”in baş tarafından bir bölümün farklı isimle kayıtlara geçirilmiş halidir. Ulaşılabilen iki tane yazma nüshası mevcuttur. Kitâbhâne-i Meclis-i Şûra-yı İslâmî ve Kitâbhâne-i Millî-yi Melik'te yer almaktadır.

Bahru'l-Hakaik ve'l-Ma‘ânî fi Tefsîri's-Seb 'i'l-Mesânî

Fritz Meier, bu tefsirin elli birinci sûrenin (ez-Zâriyat) on yedinci veya on sekizinci ayetine kadar Necmeddîn-i Kübrâ'ya, daha sonraki kısımların ise Necmeddîn Dâye ve Alâüddevle Simnânî'ye ait olduğunu belirtmektedir. “Aynü'l-Hayat”, “et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye” ve “Bahru'l-Hakaik” gibi değişik isimlerde kayıtlara geçen bu eserin, Kübrâ'ya değil de halifesi Dâye'ye ait olduğu görüşü ağırlıktadır⁷⁶.

Brockelmann'ın zikrettiği eserler şunlardır: Fevâihu'l-Cemâl, Risâletü'l Hâim, Risâle fi't-Turuk veya Beyânü Akrebit –Turuk, Risâle fi's-Sülûk, Aynu'l-Hayât fi't-Tefsîr, İsimsiz Bir Risâle, Fasl fi Fazli'z-Zikr, Zikir üzerine Bir Risâle, Usûlü'l-Aşere, Deh Kaide, Risâle-i Kübreviyye, Âdâbü'l-Mürîdîn, Sekînetü's- Sâlihîn.⁷⁷

Saîd Nefisî'nin ziktettiği eserler şunlardır: Fevâihu'l-Cemâl, Risâletü'l Hâim, Usûlü'l-Aşere, Risâle fi's-Sülûk, Risâletü't-Tarîk veya Akrebü't-Turuk İlallah,

⁷⁵ Süleyman Gökbulut, Necmeddîn-i Kübrâ, ss.119.

⁷⁶ Brockelmann'ın zikrettiğine göre Necmeddîn-i Kübrâ'nın Risâle fi't-Turuk veya Beyânü Akrebit –Turuk, Aynu'l-Hayât fit- Tefsîr, İsimsiz Bir Risâle, Fasl fi Fazli'z-Zikr, Zikir üzerine Bir Risâle, Deh Kaide, Risâle-i Kübreviyye isminde eserleri de vardır.

Saîd Nefisî'nin ziktettiğine göre Necmeddîn-i Kübrâ'nın Risâletü't-Tarîk veya Akrebü't-Turuk İlallah, Tevâliü't-Tenvîr, Levmetü'l-Lâim, Hidâyetü't-Tâlibîn, Tefsîr, Vüsûl İlallah, Deh Kaide, Nefisî, Târih-i Nazm u Nesr Der Zebân-ı Fârisî, İntişârât-ı Ferûğî isminde eserleri de vardır.

Fritz Meier'in zikrettiğine göre Necmeddîn-i Kübrâ'nın Aynu'l-Hayât, , İsimsiz Bir Risâle, el-Himmemü'l-Âliye, Risâler Der Vüsûl-i İlallah isimli eserleri mevcuttur. Süleyman Gökbulut Necmeddîn-i Kübrâ, ss.101.

Kübrâ'nın tüm eserleriyle ilgili geniş bilgi için bakınız: Süleyman Gökbulut Necmeddîn-i Kübrâ

⁷⁷ Bkz. Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatur, Sup. I.E. J. Brill, Leiden,1938, 786-787.

Tevâliü't-Tenvîr, Levmetü'l-Lâim, Hidâyetü't-Tâlibîn, Tefsîr, Âdâbü'l-Mürîdîn, Sekînetü's- Sâlihîn, Vüsûl İllallah, Deh Kaide, ve bazı rubaîleri.⁷⁸

Fritz Meier'in zikrettiği eserler şunlardır: Aynu'l-Hayât, Usûlü'l-Aşere, İsimsiz Bir Risâle, Risâletü'l Hâim, Risâletü's-Sâiri'l- Hâiri'l-Vâcid ile's –Satiri'l- Vâhidi'l-Mâcid, Âdâbü'l-Mürîdîn, Fevâihu'l-Cemâl, Risâle fi's-Sülûk adlı eserlerin Şeyh Kübrâ'ya ait olduğunu; fakat Sekînetü's- Sâlihîn, el-Himmemü'l-Âliye, Risâler Der Vüsûl-i İllallah gibi risâlelerin yanlışlıkla ona atfedildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca o, Necmeddîn-i Kübrâ'nın risâlelerinden iktibas edilmiş, Türkiye'de ve yurt dışında bulunan bazı yazmalara da değinmektedir.⁷⁹

Zerrînkub'un isimlerini verdiği eserler şunlardır: Tefsîr, Fevâihu'l-Cemâl, Risâle fi'l-Havle, Risâle ile'l-Hâim, Risâletü's-Sâiri'l- Hâiri'l-Vâcid ile's –Satiri'l-Vâhidi'l-Mâcid, Usûlü'l-Aşere, Âdâbü's-Sülûk, Risâle-i Çehâr Erkân, Nasîhatü'l-Havâs.⁸⁰

⁷⁸ Bkz. Nefisî, Târîh-i Nazm u Nesr Der Zebân-ı Fârisî, İntişârât-ı Ferûgî, y.y., 1363, I, 116.

⁷⁹ Bkz. Meier, “ Stambuler Handschriften drier persichen My stiker: Ain al- Qudât al- Hamadânî, Nağm ad-dîn al Kubrâ, Nağm ad-dîn ad-Dâja”, ss. 9-30.

⁸⁰ Bkz. Zerrînkub, Donbâle-i Cüstucû, SS. 90-96.

1.5. DÜŞÜNCELERİ

Necmeddîn-i Kübrâ daha öncede değindiğimiz gibi Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kendisinin ve talebelerinin düşünceleri halka ışık tutmuş, Orta Asya’da İslâm’ın yayılmasını sağlamışlardır. Kendisinin düşüncelerini, en iyi şekilde kurmuş olduğu sohbetlerden çıkarabileceğimizi düşünerek, sohbetlerinden bir bölüm oluşturduk.⁸¹

Sohbetlerinden:

Veli, riyazet veya daha değişik mücahede yollarıyla, beden ve cismaniyetini aşır, kalb ve ruhun hayat mertebesine, dolayısıyla da Hak yakınlığına ulaşan, derken şahsı adına fenâ bulup yeni bir mânâ ile bekâya eren Allâh’ın hususî iltifat, ihsan ve teveccühlerine mazhar hak eri demektir. Böyle bir hak dostu, bu pâyeye ile bulacağı her şeyi bulmuş ve başka arayışlardan da kurtulmuş demektir.

Şeriat gemi gibidir, tarikat deniz gibidir, hakikat inci gibidir. Kim inciyi elde etmek isterse gemiye biner, denize açılır ve inciye ulaşır. Bu sıralamaya tâbi olmayan inciyi elde edemez.

Zikirle ilgili ayet ve hadislerle temas ettikten sonra sözü kalp gözüne getiriyor: “Zikir bir nurdur. Kalbi kapladığı ve hâkimiyeti altına aldığı zaman kalp gözünü nurlandırır. Böylece daha önce görmesine engel olan karanlık yerlerde bile eşyayı bu kalp gözü ile görebilir. Nitekim ölüm döşegindeki bir kimse yanında hazır olanların göremediklerini görebilir. Bu konuda Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur. Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir.”⁸²

İsteseler de istemeseler de canlıların nefislerindeki zikir, alıp verdikleri nefeslerdir. Çıkan ve giren her solukta Allâh (c.c)’ın ismi vardır. Bu da “he” sesidir. Çıkan “he” nin kaynağı kalptir, inen “he” nin kaynağı ise Arştır. “Hû” kelimesindeki vav ise ruhun ismidir. Şeyhlerden biri müridlerine şöyle demişti: “Size bir belâ ve musîbet

⁸¹ Bu kısımda Necmeddîn-i Kübrâ’ya ait olan eserlerden yararlandık. İran’da “Minhâcû’s-Sâlikin” adıyla Özbekistan’da ise Mukimcan Mahmut tarafından “Fakirlik hakkında risâle” (Bkz. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ “Fakirlik hakkında risâle” Ürgenç, Hârizm yayın evi, 1995) ve Abdülhakim Şerî Cüzcanî tarafından “Gönül gözü ile gördüklerim” (bkz. Abdülhakim Şerî Cüzcanî “Tasavvuf ve İnsan”, Taşkent, Adalet yayın evi, 2001.) adıyla yayınlanmıştır.

⁸² Kaf, 22

geldiği zaman sakın oh! Demeyin. Çünkü bu şeytanın ismidir. Çünkü hı'nın çıkış yeri kalp dediğiniz kurb makâmından uzaktır. "Âh" deyin. Bu Allâh'ın ismidir. "vah", "vah" da böyledir. Çünkü bu, "Hû"nun ters dönmüş şeklidir. Nefis rahatı bulunca istirahat eder, keyiflenir ve: "Oh!" der, yan gelip yatar. Çünkü şeytanın sevgilisi ve dostu bu kelimedir. Kadehleri kardeşinin ve dostunun ismi ile yudumlar. Kendisine musibet ve belâ oku isabet edince yine oh der. Hâlbuki nefis-i mutmainne ise bilakis darda kaldığı zaman "Allâh, Allâh" der. Bu isim, yani "ha", İsm-i Âzam'a bitecek kadar bir noktaya ulaşır. İsm-i Âzam'ın başlangıcı da Allâh'tandır. Çünkü Allâh kelimesi bütün cemâl ve celâl sıfatlarını içine alan zat ismidir. Fakat daha sonra keşfin artmasıyla mânası açıklık kazanır, Allâh kelimesinin harfleri azalır ve o zaman sen "hû"dersin ve hû hazır, yakîn ve sabit olan Zât'a işaretir. (gâibe işaret değildir.)

Her şeyden sonra Allâh'ı gördüm, sonra O'nu her şeyle beraber gördüm. Daha sonra ise her şeyden önce O'nu gördüm.

Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor: "İçinde olduğumuz durumu sultanlar bilseydi, o hâli elde etmek için muhakkak bize kılıçlarıyla savaş açarlardı".

Necmeddîn-i Kübrâ, havâtır-ı nefis olarak bilinen nefsin mesaj ve telkinlerini şöyle açıklar: "Müridlere gelen havâtırın en şiddetlisi budur. Çünkü nefis insanın iç dünyasının kralı gibidir. Ordusunu ise şehvet, hevâ, heves, hayvanî ruh meydana getirir. Mürid ise o anda kördür, tehlikeleri göremez. İyi ile kötüyü birbirinden ayırt edemez... Nefis, insanî bünyede domuz hırsı, köpek düşmanlığı, panter kırgınlığı, kurt fesadı, tilki hilesi, maymun ihtirası, eşek şehveti, öküz arzusu, şeytan hilesi ve hased ateşi ile dolu olarak bulunur. Ya ilahî tabiatımızdaki bu hayvanî sıfatları melekî sıfatlara yükseltiver, halimizi en güzel hale tebdil eyleyiver..."⁸³

- "Ey akıl ve tefekkür ehli, bilin ki, dünya bakire yaşlı kadın gibidir. O kurnaz, gaddar ve kaçak olarak, her an bir dost seçer ve her an birilerini ölüme götürür. Onun denizi derindir, onda yüzen batar, onu seven yoldan çıkar ve onun dostu kazaya rast gelir.

⁸³<http://umutrehberi.wordpress.com/2010.09.26/necmeddin-i-kubra/>

- En hızlı geçen ve en hızlı yok olmaya yüz tutan nesne ömür ve dünyadır. En yakın nesne ölüm ve en uzak nesne Ümit-istek ve de en iyi nesne vakardır.

-İyilikleri kuşatan sıfatlar içinde en iyisi ahlak güzelliğidir kötüsü hasettir.

-Fakirlik en iyi süs, cimrilik en kötü nesnedir.

-Ben ölümü dilencilikte, baki hayatın takva ve öz halini tembellikte gizlemede, muvaffakiyeti gayret ve hareketlerde, horluğu tembellikte gördüm.”⁸⁴

Necmeddîn- i Kübrâ'ya göre “Sabır, tıpkı bir ölüde olduğu gibi, nefsin

haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalmasıdır.”⁸⁵

Şeyh Necmeddîn'i Kübra'nın “Usûlü'l-Aşere” isimli eserini en güzel şekilde şerh eden İsmail Hakkı Bursevî şu şiirle bitirmiştir;

Gel beri gel, mâsivâdan uzlet et.

Ba‘dehû Mevlâ ile var sohbet et.

Basmak istersen bisât-ı kurbete,

Nefsine bas, işbu yolda gayret et.

Sırr-ı Hakk’a mess ise âhir murâd,

Bâtını tathîre evvel himmet et.

Ger “yedu’llâh” sırrına vâkıf isen,

Mürşid-i kâmil elin tut bey‘at et.

⁸⁴ Parça İran’da “Minhâcü’s-Sâlikin” adıyla Özbekistan’da ise Mukimcan Mahmut tarafından “Fakirlik hakkında risâle” (Bkz. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ “Fakirlik hakkında risâle” Ürgenç, Hârizm yayın evi, 1995) ve Abdülhakim Şerî Cüzcanî tarafından “Gönül gözü ile gördüklerim” (bkz. Abdülhakim Şerî Cüzcanî “Tasavvuf ve İnsan”, Taşkent, Adalet yayın evi, 2001.) adıyla yayınlanmıştır.

⁸⁵ Necmeddîn-i Kübrâ, Ebu’l-Cenab Ahmed b. Ömer, Tasavvufî Hayat: Usulü Asere, (çev. Mustafa Kara), İstanbul, 1980, s.64

Âb-1 feyz-1 Hak ile pâk olmağa,

Pâklarla gece gündüz ülfet et.

Mâsivâ efkârını dilden gider,

Hakkıyâ Hak ile üns et, râhat et.

İnsanlığı daima güzele yönlendiren Necmeddîn-i Kübrâ sözleri ile adeta ders vermektedir. Nefs ile mücadele, kâmil insan olma yolunda ilerleme konularını işlemiştir.

1.6. EKOLÜ VE TALEBELERİ

Orta Asya halklarının zengin medeni mirasını tasavvuf tarikatları olmadan tamamen tasavvur edemeyiz. Bu yüzyıllarda yaşamış birçok âlim, yazar ve devlet adamlarının tasavvuf'un çeşitli tarikatlarına mensup olması bunun önemli ispatıdır. Tasavvuf millî, ilmî miras değil insanlığın genel değeridir.

Bilindiği üzere İslam dini yayılmakta olduğu ilk yıllarda eşitlik ve adalet, ahlakî kemâlet konularına aşırı dikkat çekmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in iman, vicdan, helallik, adalet hakkında gayeleri pozitif fikre etki gösterdi. Bu durum da insanların ahlakî, itikadında büyük değişiklikler yaratmıştır.

Bilindiği üzere tasavvuf felsefesi evvelâ eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı gelme şeklinde oluşmuştur. Ona göre Kübrevîlikte insanlar helalliğe, temizliğe, insan kadrini aşağılanmazlığa çağırılmıştır. Onlara tüm Müslümanların bir olup, helal çalışma ile gün geçirmesi, başkalarının gücünden faydalanmaması, adalet kurallarına uyması gerektiğini gösterdi. Bundan maksatları adaletli davranmak, Allâh'a ulaşma yolunda ilerlemek olarak düşünüldü.

Tasavvuf talimatında gösterildiği gibi hayatî sıkıntılarla ilgili ilahî hakikate ulaşmak aşama aşama katedilir. Bu seviyelerin her birinde insan hakikate yavaş yavaş yaklaşmaya başlar. En yüksek hakikat insan vücudunu mülahazası ve geçinmeleri ile oluşmuş bilimdir.

Mutasavvıf âlimler bunun hakkında şöyle örnekler vermektedir.

- a. Alev yandırır ben bunu başkalarından duymuştum bu yüzdende inanırım.
- b. Alev yandırır buna inanırım çünkü onu gözümle gördüm.
- c. Alev yandırır buna inanırım çünkü o alevde kendim yandım.

Yukarıda gösterilen üç örnekte insan hakikatinin tam olmasına yönlendiriyor ve sonunda kendi bünyesi ile onları o değerli hakikate yetiştiriyor. Demek alevin yandırmasını başkalarından işitip bilmek mümkün lâkin meselenin mahiyeti herkesin kendi vücudu, itikadı ile ulaşması lazımdır. İşte o zaman ilim, hakikat, iman, insanperverlik yoluna başlar, bu ilahî hakikate ulaşma yolunun çok zor olduğunun remzidir.

İslam dininde Allâh'ın mahiyeti en yüksek tüm âlicenap manevî faziletlerinin toplamı sıfatında tasvir edilmektedir. Demek ki Allâh'ın mahiyetini anlamak ona ait olan adalet, olgunluk, berkemallik faziletlerini dile yerleştirip manevî kemalat zirvesine yetişmek böyle mümkün olur. Diline ve kalbine Allâh'ın adını koymak insanın kalbini temizler onu iman, helallik, ahlakî temizlik, helal severlik, insanperverlik yoluna ikna eder. Bu sebepten tasavvuf felsefesinde kalbimize Allâh'ın adını bulundurup helal çalışmayla gün geçirmek insan hayat ve faaliyetinin esas mazmunudur.

Tasavvuf, tarîkatın mahiyetini aşılacak, insan hayatının anlamını ve amacını belirlemeye ve birkaç tane bakış açısının ortaya çıkmasına sebep olur. Bazı mutasavvıflar Allâh'ın mahiyetine ulaşmak ve onu anlamak bitmeyen bir durum diye düşünürler. Onlar bir ömür tehlikede yaşayıp dünyevî işler ile uğraşmayı Zikir etmekle Allâh'a şükür ile Allâh'ın mahiyetine ulaşmış ve kendi gönlünü temizlemeyi hayatın esas ve tek anlamı diye bildiler. Allâh'ı, imanı tanıttılar. Onlar kendileri için dünyalık fayda getirecek işle meşgul olmadılar. Onlar Hak ve hakikati, tasavvuf tarîkatının mahiyetini, maksadını, anlatmaya çalıştılar. Onların Orta Asya manevî hayatına faydalı etki gösterdiklerine dair delil çoktur.

İkinci yol, Allâh'ın mahiyetini anlamak, O'nu kalbine yerleştirmekle olur anlayışıdır. Halk'a helallik, adalet, insanperverlik gayelerini ulaştırmaya çalışmak, her zaman helal çalışıp başkalarını küçük görmeden yaşamaya çalışmaktır. Kübrevîlikte Allâh'ın sıfatları ve mahiyeti diye telkin edilen âlicenap hasletler insan kalbini temizleyip, onu helal işlere yönlendiren manevi amil sıfatında telkin edilmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ, Yûsuf Hemedâni, Ahmet Yesevî, Abdulhâlik Gücdüvanî, Bahâüddîn Nakşibend, Hoca Ahrar Velî gibi mutasavvıflar insanın mahiyetini doğru anlayan, insanperverlik gayelerini tasavvuf tarîkatıyla uygunlaştırarak öne süren âlimlerdir.

Necmeddîn-i Kübrâ, Kübreviyye tarîkatını kuran büyük mütefekkir ulemadır. O'nun tam adı Ahmet Ebü'l-Cennab Ahmed bin Ömer bin Muhammed Hayveki el-Harezmî'dir.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın tasavvuf talimatı ve Kübreviyye tarîkatı bütün medeni dünyada malum ve meşhurdur. Tarihte bütün İslam memleketlerinde Kübreviyye tarîkatına intisap eden kişilerin sayısı oldukça fazlaydı. Bugün, Avrupa ülkelerinde de bu talimatı öğrenen ve uygulayan gruplar vardır. Amerikalı âlim Kreyl Makreyn'in değindiğine göre;

İran'ın yüzden fazla şehrinde Kübreviyye'nin devamı olan ama Şifleşen Nîmetullahiye şubesi taraftarlarının tekkeleri vardır. İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Avustralya, Pakistan, gibi ülkelerde de mevcuttur.

Necmeddîn-i Kübrâ bütün İslâm âleminde büyük saygı ve itibara sahip olan, günümüzde de adı derin saygı ile anılan büyük mutasavvıf âlimi ve mütefekkirimizdir. O'nun lâkabı olan "Necmeddîn" ve "Kübrâ" âlimin değerini gösteren, ona verilen yüksek ilmi derecelerdir. Necmeddîn sözü "Dinin Yıldızı" Kübrâ ise "ulu âlim", anlamına gelmektedir.

Her milletin maneviyatı kendi halinde ayrı bölümden meydana gelmemektedir. Belkide dünya medeniyetinin oluşumunda bütünlük göstermekte ve gelişmektedir. Değişik zamanlarda ve şartlarda, memleketlerde şekillenen maneviyat tüm insanî kemâlatın bir biri ile bağlanmış birleşimidir.

Bu bağlılık ve alakadarlık Kübreviyye tarîkatının oluşmasında görünmektedir.

Kübreviyye tarîkatı şark memleketlerinin çoğunda oluşan dinî felsefi bakış açısını Orta Asya halklarının manevi imkânlarıyla bağlayıp birleştirme neticesinde ortaya çıkmıştır. Kendi millî medeniyetini başka halkların ilmî kazancı ve değerleri ile bağlayan Necmeddîn-i Kübrâ asırlar içerisinde halkın manevî kemâlatına olumlu etki göstermiştir. Tüm insanî değerlerin oluşmasının aslî yolu da budur.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın yaşadığı dönemde Hârizm'de İslâmî ilimler gelişmişti. Lâkin o kendi vatanında mevcut olan ilim ve itikadı manevî kemalatı zirve diye kabul etmemiştir. Onun ilmî kemalata olan ihtiyacı kendi vatanında mevcut olan imkânlardan daha da yukarıda idi.

Birçok araştırmacının Necmeddîn-i Kübrâ'nın tasavvufî görüşlerini öğrenme çabası içerisinde olduğu bilinmektedir.

Dünyaya dalmadan, halvette hakikati öğrenmeye itilmek sûfilik felsefesinin önemli yoludur. Başka hiçbir şeye dikkat etmeden intuitiv yol ile ilahiyata yaklaşmaya hareket ediş ve tasavvuf ilminde de hakikati öğrenmenin tek yolu, diye kabul edilmiştir. Zikir ile insan kendini unutmak haletine gelir, böyle durumlarda Allâh vuslüne yetişmek mümkündür.

Necmeddîn-i Kübrâ ile üstadı Baba Ferec arasındaki anlaşmazlığın esasen bu mesele yüzünden olduğu malumdur. Necmeddîn-i Kübrâ kendi üstadına çok fazla saygı göstermesine rağmen onun yolu ile sınırlı kalmak istemiyordu. Âlim Necmeddîn Kamilov'un araştırmasına göre Kübrâ'nın hasletleri âlem-i kebîr (büyük âlem) ve âlem-i sagîr (küçük âlem) arasındaki münasebetleri izah etmekte direk göze çarpıyor. Âlem-i kebîr ilahî âlem, âlem-i sagîr (küçük âlem) ise insanî âlemidir. Hakikati öğrenmede âlem-i kebîr'in yeri, büyüktür. İnsan, taat ve ibadet yolu ile âlem-i kebîr'deki ilahi hakikati arar ona gönlü ve imanı ile yavaş yavaş yaklaşır. Allâh'a inanmak ve onun tek olduğunu kabul etmek ilahi kudretin mahiyetini anlamaya çalışmak âlemi Kübrânı bilme yoludur. Bu hakikate esasen zikir ile, iç ruhî tahlil yardımıyla ulaşır. Bu bakış açısıyla baktığımızda Necmeddîn-i Kübrâ intuitiv (varlıkların hakikati ve ilahi sırları, sezgi) tefekkürünün âlem hakikatini öğrenmedeki ehemmiyetini asla inkâr edemeyiz. Lâkin hakikati bilmek âlem-i sagîr'i, güzel anlamak tahlil etmek ile ilgilidir. İnsan âlem-i sagîr (küçük âlem) hakkında tam bilgiye ulaşamaz ise âlem-i kebîr hakkında da tam bilgiye sahiptir diyemeyiz.

Kübreviyye tarîkatı kendisinden önceki tasavvuf talimatlarından insan muammasına çok dikkat etmesiyle ayrılmaktadır. Onda insan ilahiyata doğru ilerleyen kendisini tamamen unutmuş mevcudat değildir, belki büyük içtimaî imkânları var olan, ilahiyata yönelik manevî kemalat mizanlarını ilahi kudret hasletlerinden aramak insanın iç özelliklerinin önemli bir yanındır. İnsanın yüksek âlicenaplığını gösterecek öyle yanları vardır ki, onlar asla dikkat etmeden geçilemez. Bu insanların insanperverliğin, yüksek ahlaki faziletleri, dert ortaklığı, kahramanlığı, misafirperverliği, işlerindeki mertliği, her işte iman, İhlâs, vicdan, doğru sözlülükle ilerleyen, sevgileri ve başka özellikleri mevcuttur. Kübrâ'nın bizlere kadar ulaşmış bazı rubailerinde de ilahî muhabbet dünyevî muhabbet ile bağlı şekilde telkin edilmiştir. Kübreviyye tarîkatının tasavvufun başka şekillerinden bunun gibi farkları vardır.

Kübreviyye tarîkatı önce Mısır, İran memleketlerinde dikkat çekmeye başlamıştır. Bu tarîkat İslam dininin Orta Asya halkları arasında gelişmesinde büyük öneme sahiptir.

Necmeddîn-i Kübrâ'ya “Şeyh velîtırâş” yani “veliler terbiyeleyicisi” ismi kısa sürede çok sayıda velî yetiştirmesi sebebiyle verilmiştir. Bu lâkab O'nun yarattığı talimatın ehemmiyetini gösterecek bir başka delildir. Necmeddîn-i Kübrâ şark memleketlerinde ünlü, mutasavvıf âlim sıfatıyla tanındıktan sonra kayınpederi Ruzbihan'nın yardımı ile ana yurdu Hârizm'e gelir ve tekke kurarak yeni tarîkatını yaymaya başlar. Adının Hârizm'de önceden de meşhur olması sebebiyle etrafında şakirtler hızlıca toplanmaya başlar. Onlar kendi üstatlarından eğitim aldıktan sonra Kübreviyye tarîkatını şarkın birçok memleketinde genişlemesine ve etki göstermesine sebep olmuşlardır. Necmeddîn-i Kübrâ silsilesine mensup olan mutasavvıflar arasından Seyfeddîn Seid El-Bâhârî, Necmeddîn Bağdâdî, Bedreddin Firdevsî es-Semerkandi, Feridüddin Attar, Radıyeddîn Ali Lâlâ, Necmeddîn Dâye, Ahmed Gurpani, Nureddin Abdurrahman İsfarhani, Alâüddevle-i Simnâni, Ali Hemedânî, İbn Şehabeddin ve başkalarını göstermek mümkündür. Bu talebeler birçok şark memleketlerinde önemli isimlerden olmuşlardır. Tarîkatın mahiyetini koruyarak, çeşitli şekillerde gelişmesini sağlamışlardır.

Kübreviyye tarîkatı zamanla tasavvufun en çok yayılmış yollarından birine dönüştü. Bu talimatın çeşitli memleketlerdeki durum ve imkânı ilerleyip gelişmeye başladı. Neticede sadece bu tarîkattan Firdevsiyye, Nûriyye, Rükniyye, Hemedânîyye, İğtişâşîyye, Nurbahşîyye, Nimetullahiye dalları ayrıldı. Bu dalların her biri Necmeddîn-i Kübrâ şakirtlerinin adı ile anılmaktadır. Bunlar İslam dünyası içtimaî fikrine az dahi olsa etki göstermiştir. Sünnî kolları son bulmuş olsa bile Nimetullahiye kolu sayesinde İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Avustralya, Pakistan, gibi ülkelerde sonradan Şîleleşmiş olan kolu devam etmektedir.

Elbette, Kübreviyye ekolünün mahiyeti onun üyelerini ahlaki kurallar ile durdurmayı düşünmesidir.

Tam anlamıyla düşünüldüğünde Kübreviyye tarîkatı esas mahiyetiyle anlam olarak çok geniş ve derindir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın talimatı hakkında söz söylendiğinde şu konuları tahlil etmek gerekmektedir. Mürîd gittiği yoldaki

sıkıntıları, bu sıkıntıları nasıl aşacağını kurallara uymak suretiyle hayatına yansıtan kişidir. Bu talimatın mahiyetini tam anlamıyla çözmek oldukça zordur. Bunun için Necmeddîn-i Kübrâ ve onun şakirtlerinin yazdığı eserler, bu talimat hakkında çeşitli memleketlerde farklı zamanlarda yazılmış ilmi eserler iyi öğrenilip, özümsemesi gereklidir.

İtikatları hakkında kurallar ise tarikat üyelerinin yapması şart olan amellerdir. Bu kurallar esasen on tane olup onların içinde tövbe, zühd, tevekkül, sabır, murakabe, zikir ve rıza yer almaktadır.

Bu on kuralda da bir taraftan Necmeddîn-i Kübrâ'nın manevi evaluasyonu olan seviyeleri, diğer taraftan seyr-i sulukun etkisini, insan manevi kemâletinde dini ile dünyevi düşünceleri bir birine bağlamaya olan çalışmalarının etkisini görmemiz mümkündür.

Kuralların birinci, üçüncü, beşinci, altıncı, yedinci, onuncu bölümlerinde ilahiyata erişmenin sezici yolları gösterilir. Bu nesnel geçinmeler desteğiyle, kişi halvette, inzivaya çekilerek saf aklı yardımıyla hakikati bulur. Şark memleketlerinde asırlardır gelişerek gelen bu talimat şimdi Garb memleketlerindeki ekzistenzializm felsefesinde de az çok vardır. İlahî kudreti, âlemin derin mahiyetini öğrenmenin bu yolu Hindistan'daki felsefi talimatlara da etki göstermiştir.

İkincisi, insanın mevcut ahlakî ve cismanî kemâlatı ile bağlı olan bilgilerdir. Bu noktada da dîni ve dünyevî düşünceleri bir biri ile bağlamaya çalışmanın örneğini görürüz.

Necmeddîn-i Kübrâ tarihte sadece büyük ulema olarak değil, kendi vatanının egemenliği için mertlik hareketini göstererek şehit olan kahraman olarak nam kazandı.

Geçmişte şekillenip, uzak ciddî tarih sınavlarından geçen tüm, insanî değerlerin oluşma aşamasında dönüşen tasavvuf talimatından itibari ile faydalanmak mümkündür ve yeni oluşacak millî istiklal mefkûresinde millî tüm insanî değerlerin önemli yeri olması lazımdır.

Talebeleri

Necmeddîn-i Kübrâ terbiyesi altında yüksek dereceye yetişen şakirtlerinden bir bölümünü tanıtaçağız.

1. Mecdeddîn Bağdâdî:

İsmi ve künyesi Şeref b. el-Müeyyed b. Muhammed b. Ebi'l-Feth olarak, hicri 556/1161 yılı Hârizm Bağdâdek'te dünya ya gelmiştir. ve bazı rivayetlere göre 617 hicri yılında vefat etmiştir. XII. yüzyıl meşhur sûfi, yazar ve öğretmenlerdendir, Necmeddîn-i Kübrâ'nın adı duyulan müridlerindendir. Câmî'nin Nefehât'inde ve "Şeyh Necmeddîn Kübrânı Şehit Kılıb Şehr-i Hârezmni Harap Kılğanının Beyânı" adlı menâkıbnamede, onun aslen Bağdatlı olduğu vurgusu göze çarpar "Tuhfet'ül-Berere fi Mesâili'l-Aşere" : Bu eser giyim kuşam da uyulması gerekenler, şeyh mürid ilişkileri, halvet, hırka ve sema ' gibi on meseleyi ele alan, Arapça yazılmış bir eserdir. "Selvetü'l-Mürîdî fi Fezâili Zikri Rabbi'l-Âlemîn": Bu eserde Zikrin faziletleri ile ilgili hadisler derlenmiştir. "Risâle Der Sefer": Avâm, havâs, havâsu'l-havâsın seferleri hakkında Farsça yazılmış küçük bir risâledir.

2. Sa 'dedîn Hammûye:

Tam adı Muhammed b. el-Müeyyed b. Ebî Bekr b. Ebi'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hammûye'dir Necmeddîn-i Kübrâ'nın önemli mürid ve halifelerindendir. Bahrâbâd'da 586/1191'de dünya ya gelmiştir. Bahrâbâd Hârizm, Nişâbur ve Horasan'da bulunmuştur. Onun "Zuhûru't-Tevhîd fi Nûri't-Tecrîd", "el-İhsâ fi İlmi'l-Esmâil-Hüsânâ", "Sekînetü's-Sâlihîn, Kitâbü'l-Haft" ve "el-Misbâh fi't-Tasavvuf" gibi elliye aşkın eseri bulunmaktadır.

3. Seyfeddîn Bâharzî:

Şeyhi-Âlem lâkab'ı ile şöhret kazanan Ebu'l-Ma 'âlî Saîd b. Mutahhar b. Saîd b. Ali el-Bâharzî'dir. XII-XIII. yüzyıllarda adı duyulan sûfi ve yazarları arasında yer alır. Bâharz'da 586/1190'da dünya ya gelmiştir. Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'nın buyruğuna binaen Buhara şehrine gidip orada ömrünün sonuna kadar yaşar ve Kübreviyye tarikatının tanıtılmasıyla ilgilenir. Doktor M.Muin'in verdiği bilgiye göre, onun eserlerinden ışk manasında bir risâle ve bir kaç şiir Farsça da kalmıştır.

4. Necmeddîn Dâye er-Râzî:

Şeyh Necmeddîn Dâye lâkab'ı ile meşhur olan şeyh Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî 573/1177 yılında Rey'de dünya ya gelmiştir. XII-XIII. yüzyıllar arasında ismi duyulan sûfilerdendir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın tanınan müridlerinden olmuştur. Şam, Mısır, Hicaz, Yesrib, Horasan, Hemedân Irak ve Azerbaycan'a gitmiştir. Moğol saldırılarının gerçekleştiği zaman Irak'tadır. Bu hücumun yaklaştığını hissedince Rûm'a gelmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ ona sohbet ve hadis dinlemede önderlik yapmıştır. Menârâtü's-Sâirîn ve Makamâtut-Tâirîn, Risâle-i Aşk-u Akıl ve Risâletü't-Tuyûr ve başka eserler kaleme almıştır. Ömrünün sonuna kadar Bağdat'ta kalmış ve burada vefat etmiştir.

5. Radiyeddîn Ali Lâlâ:

Kübreviyye silsilesi onun vasıtasıyla devam edegelmiştir. Babası Şeyh Saîd (ö. ?) Cüveyn vilayetine bağlı olan Husrev-i Şurgîn'in kethüdası idi. 563/1167 veya 566/1170 yılında burada dünya ya gelmiştir.

Alâüddeve-i Simnanî'nin aktardığına göre Radiyeddîn'e "Lâlâ" Lâkabı babasından miras kalmıştır. Onun müridlerinin sayısı yüz on üç ile yüz yirmi dört arasındadır. Hem Necmeddîn-i Kübrâ hem de Mecededdîn Bağdadî'den tasavvuf eğitimi almıştır. Kaynaklarda bazı Rubaîleri dışında herhangi bir esere rastlanmaz. Araştırmalar esnasında onun iki adet risâlesine ulaşılmıştır. Radiyeddîn 642/1244'te vefat etmiştir.

6. Baba Kemâl-i Cendî:

Baba Kemâl-i Cendî Hârizm'de doğmuş ve yetişmiştir. "Baba" lâkab'ı Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerinde çok kullanılmamaktadır. Cendî'nin Türkmenler arasında "Şeyh Baba" namı ile meşhur olduğu söylenir. IX/XV. Yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir kolun kurucusudur. Kaynaklar onun 672/1273 te öldüğünü belirtmektedir.

Karşî'nin, Baba Kemal'in 672/1273 yılında 85 yaşında öldüğüne dair kayıt bizi onun doğum tarine ulaştırır. Bu da 587/1191 yılıdır.

Nimetullahiye Tarîkatı

Bu tarîkatın kurucusu Şah Nimetullah adıyla bilinen Nureddîn Nimetullah'tır. Veli XIV. asırda İran'ın Kirmân şehrinde dünyaya gelmiştir. Tasavvufu hem İran'da hem Orta Asya'da öğrenmiş ve yayılmasında etkili olmuştur. 1405 yılında vefat etmiştir. Onun faaliyeti ve sonraki Nimetullahiye silsilesi tarihi, Doktor Cevad Nurbahş'ın "Pîran-i tarîkat" ve Pirtir Lamborn Vilsin'in "Aşkın padişahları" kitaplarında beyan edilmiştir. Şah Nimetullah'ın Farsça önemli eserleri mevcuttur.

Şeyh Nimetullah Orta Asya da Kübreviyye ve Hâcegân tarîkatı şeyhleri ile irtibatta bulunmuştur. Emir Timur huzurunda bulunmuş ve O nun esas faaliyeti İran'da olmuştur. Kübreviyye tarîkatının etkisi kendisinde görülmektedir.

Şeyh Nimetullah İran'ın Kirman şehrinde vefat ettikten sonra bu tarîkatın sonraki on bir pîri Hindistan'a sürgün edilmiştir. XVII. yüzyılda mezkur tarîkat İran'da tekrar en büyük tarîkatlardan birine dönüşmüştür.

Aynı zamanda İran'da Nimetullahiye tarîkatı tekkeleri mevcuttur. Türlü içtimai güruhlar arasında onun azaları bulunur. Nitekim onlardan biri olan Pîr Doktor Cevad Nurbahş 1927 yılı Kirman'da doğmuştur, 25 yaşında Nimetullahiye'nin Pîri olarak isimlendirilmiştir. Doktor Nurbahş tasavvuf hakkında tahminen otuz şiir ve nesri eser yazmıştır.

O Garb memleketlerinde ilmi işler ile ilgilenmiş, Paris'te Sorbonna Darülfünununun Tıp fakültesini bitirmiştir. Daha sonra Tahran Darülfünununun da psikoloji bölümüne rehberlik etmiştir.

Doktor Nurbahş Amerika'ya gitmiş ve 1979 yılı, Ayetullah Hümeyni ile anlaşmazlığı dolayısıyla, Garb'a yol almıştır. Şimdi Londra'da yaşamaktadır. Doktor Nurbahş'ın birinci şeyhi Cenab Nistab yardımıyla, batıda on beşten fazla Nimetullahiye tekkesi kurmuştur. Dokuz tekke ABD'de, üç tanesi Londra'da, bir tane Almanya'da, bir tane Fransa'da, bir tane Hollanda'da, bir tane Avustralya'da, bir tane Fil kemiği boğazında ve bir tane Pakistan'ın Karaçi şehrinde yer almaktadır.

Tasavvufa ilgi gösteren âlimler için İngiltere'nin Oxford şehrinde Nimetullahiye tasavvuf ilmi tadvikat merkezini kurmuştur. 1991 yılında Londra Darülfünununda

âlimler konseyini oluşturdu. Burada yer alan katılımcılar “Sûfi” isminde ilmi ve popüler bir dergi neşr etmektedirler.

Günümüzde İran’da beş bin’e yakın Nimetullahiye dervişi bulunmaktadır. Garp memleketlerinde ise bir kaç yüz tanedir. Onların yarısı İranlı, diğerleri Garp memleketlerinin vatandaşlarıdır. Amerikalı, İngiltereli, Almanyalı, Fransalı, Rusya’dan giden Ruslar ve başkalarıdır. Doktor Nurbahş yazdığı kitapları türlü dillere tercüme etmişlerdir.

Nimetullahiler müziğe meraklıdır. Onların müziği genellikle İran müziğidir. Bu kasetler her Perşembe ve Pazar günleri gecesi “Meclis” denen sema merasiminde dinlenir. Her bir tekkede çalgı esbapları vardır. Eğer müzisyen iyi ise, kendileri de icra ederler. Sessiz zikir eden Nimetullahiler bu zikiri istek içerisinde dinlerler. Ruhları yükselince, bazı dervişlerde zikire katılır. Nimetullahiye tarikatının arasında pek çok musikişinas yer almaktadır. Amerika musikişinası Stefan Blum’un Horasan müziğine ait tezi bulunmaktadır.

1.7. ŞEYH NECMEDDİN-İ KÜBRÂ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Orta Asya’da Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübrevî geleneği ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Çalışma yapanlar arasında, Prof. Dr. İbrahim Hakkul⁸⁶, Prof. Dr. Abdülhakim Şerî Cüzcânî, Nazar Halimov⁸⁷, Latif Mametof, Ergeş Açıl, Cemal Kemal, Metnazar Abdülhekim⁸⁸, Azize Bektaşeva⁸⁹, Mukimcan Mahmut⁹⁰, Erkin Yusupov⁹¹, Hurşit Davran⁹², M. M. Hayrullayev⁹³, Madrahim Safarbayev⁹⁴, Prof. Dr. Necmeddin Kamilov⁹⁵, Hamidulla Baltabayev⁹⁶, M. Safarbayev⁹⁷, Sultanmirza Rahimov gibi bazı ilim adamlarının da Kübrevî geleneği ile ilgili çeşitli kitap makale ansiklopedi maddesi, metin neşirleri ve çevirileri bulunmaktadır.

Batıda bu alandaki ilk çalışmalar Alman müsteşrik Friz Meier⁹⁸ öncülüğünde başlamış ve Fransız Marjion Molé⁹⁹ ile sürmüştür.

⁸⁶ Necmeddîn-i Kübrâ. Tasavvufî hayat. Özbekçeye İbrahim Hakkul ve Azize Bektaş çevirisi, Taşkent 2004.

⁸⁷ Nazar Halimov, Türkmenistanlı bu alim bizim incelediğimiz menâkıb’ın Türkmenistan’daki kopyaları hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Necmeddîn-i Kübrâ’nın türbesinde bulunan hatlar hakkında araştırma yapmıştır.

⁸⁸Metnazar Abdülhekim, Ergeş Açıl, Cemal Kemal, bu üç isim Bertels’in çeşitli kaynaklardan toplamış olduğu yirmi beş rubâisini ayrı ayrı Özbek Türkçesine kazandırmışlardır.

⁸⁹ Azize Bektaşeva, Özbek ilimler Akademisi Dil ve Edebiyat enstitüsünde, Necmeddîn-i Kübrâ üzerine doktora tezi hazırlıyor.

⁹⁰ Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, Çevirmen: Mukimcan Mahmut, Fakirlik hakkında risâle, Urganç “Hârizm” Neşriyatı, 1995, 31 sayfa.

⁹¹ Erkin Yusupov, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, Makaleler, “Yazuvçı” Neşriyatı Taşkent, 80 sayfa.

⁹² Hurşit Davran, Şehitler Şahı (Necmeddîn-i Kübrâ düşleri) Tarihi roman, Özbekistan Cumhuriyeti Fenler akademisi, Fen yayınevi Taşkent 2008, 200 sayfa.

⁹³ M. M. Hayrullayev, Büyük Simalar Ulemalar, (Orta Asya’nın Mütefekkir ve Bilginleri) Abdullah Kadiri ismindeki Halk Mirası yayınevi Taşkent-1995,104 sayfa.

⁹⁴ Madrahim Safarbayev, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Şerh Risale, Hîve -2500, Harizm Çocukları Zikrin Edepleri Urganç-1997, 60 sayfa.

⁹⁵ Necmeddin Kamilov, Necmeddin Kübrâ Kitabı Abdullah Kadiri ismindeki Halk Mirası yayınevi, Taşkent-1995, 32 sayfa

⁹⁶ Prof. Hamidulla Baltabayev, İslam Tasavvufu Nazariyesi ve Tarihi, Necmeddîn-i Kübrâ “Usulu Aşere”den (Tercumanlar: İbrahim Hakkul ve Azize Bektaş) Özbekistan Cumhuriyeti mahsus Talim Vezirliği, Özbekistan Milli Üniversitesi, İlmi mecmua “Okutuvçı” Neşriyat-Matbaa basımı, Taşkent-2005, 400 sayfa

⁹⁷ M. Safarbayev, Sultanmirza Rahimov, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Kıssası Yahut Kırk Rivayet, Hârizm Mamun akademisinin 1000. yıl dönümü Urganç-2006, 100 sayfa

⁹⁸ Meier, Şeyh Kübrâ’nın Fevâihu’l-Cem’âl adlı eserini geniş bir giriş ve incelemeyle neşretmiştir. Bkz. Meier, Die Fewâ’ih al-Ġamâl wa-Fewâtiḥ al Ġalâl Des Nağm ad-dîn al Kubrâ, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1957; Meire, “An Exchange of Letters Between Sharaf al Dîn-ı Balkhî and Majd al Dîn-i Bagdâdi”, Essays on Islamic Piety and Mysticism By Friz Meier çev. John O’kane, E.J.Brill, Leiden, 1999 ss.245-281; Meier, “Stambuler Handschriften dreier persischen Mystiker; Ain al-Qudât al-Hamadâni, Nağm ad-dîn ad-Daja”, Der Islam, Sayı:24, 1937,ss. 1-40.

⁹⁹ Molé, “Les Kubrawiyya entre Sunnisme et Shiisme”, Revue Des Etudes İslamiques, Sayı:29, 1961, ss. 61-142; Molé, “La version persane du Traité de dix Principes de Najm al-Dîn Kobra, par Ali b.

İran’da yayınlanan ve Necmeddîn-i Kübrâ’yı araştıran üç Farsça kitap mevcuttur. Menuçehr Muhsinî’nin 1967’de yazdığı Tahkîk Der Ahvâl u Âsâr-ı Necmeddîn Kübrâ Üveysî adlı eserdir. İkincisi, Kâzım Muhammedî Necm-i Kübrâ adıyla 2001 yılında yayınlanmıştır. Üçüncüsü ise, İranlı araştırmacı Abdürrafî Hakîkat’ın kaleme aldığı Stâre-i Bozorg-i İrfân: Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ isimi kitaptır.

Türkmenistan’ın başkenti Aşkabad’da Necmeddîn-i Kübrâ adında 29-30 Mayıs 2001 tarihinde, düzenlenen uluslar arası sempozyumda sunulan tebliğler dört cilt halinde basılmıştır.¹⁰⁰

90’lı yıllarda Kübrevî geleneğiyle ilgili yapılmış üç doktora tezi mevcuttur. Bunlardan ilki, Jamal J. Elias tarafından hazırlanan *The Throne Carrier of God, The Life and Thought of Ala ad Davla as-Simnânî* “Allâh’ın evliyası, Alâüd devle-i Simnânî” adlı çalışmadır. Burada meşhur Kübrevî şeyhi Alâüd devle-i Simnânî’nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. İkincisi, Surayia Gull’un *Development of Kubraviya Sufi Order in Kashmir with Special Reference to Mir Saiyid Ali Hemedânî* “Kübreviye’nin Gelişimi ve Seyid Ali Hemedânî ile İlgili Olarak Keşmir’deki Sûfî Tarîkatı” Keşmir’deki adını taşıyan eseridir. Surayia Gull’un Seyid Ali Hemedânî ve yanındakilerin Keşmir’deki irşad faaliyetlerini konu edinir. Üçüncüsü ise, Shahzad Bashir’in *Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammed Nurbaks* “Mistisizm ve Mesianizm Arasında Muhammed Nurbahş’ın Yaşamı ve Düşüncesi” isimli tezidir. Burada Kübreviyye tarikatının Nurbahşîyye kolunun kurucusu olan Muhammed Nurbahş’ın hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri, siyasilerle ilişkileri ve hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Henry Cobrin¹⁰¹, Jamal J. Elias¹⁰²,

Shihâb al-Din Hamadânî”, *Ferheng-i İrân-zemîn*, Sayı:6, 1958, ss. 38-51; Molé, “Professions de foi de deux Kubrewis: Ali-i Hamadânî et Muhammad Nurbahş”, *Bulletin D’études Orientales*, Sayı: 17, 1961-1962, ss. 103-203.

¹⁰⁰ Süleyman Gökbulut *Necmeddîn-i Kübrâ*, ss. 24-25. Bunların birinci cildi Farsça tebliğleri, ikinci Türkmençe ve Rusça tebliğleri içermektedir. Üçüncü cilt Ahmet Pâketçi’nin Rusça kaleme aldığı kısa *Necmeddîn-i Kübrâ* biyografisinden, dördüncü cilt ise Mahmûd Rızâ İsfendiyâr tarafından yazılan *Kübrevîlik bibliyografyasından* meydana gelmektedir. Bkz. *Mecmû-ı Makalat-ı Hemayiş-i İlmî-Beyne’l- Milelî-yi Bozürgdâşt-ı Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ*, haz. Muhammed Takî, Müessese-i İntişârât-ı Dânişgâh-ı Firdevsî, Meşhed, 1380/2001. Bu sempozyumun ikincisi de 04-06 Eylül 2008 tarihinde Daşoğuz/Türkmenistan’da “Necmeddîn-i Kübrâ ve Doğu’nun Rûhi-Medenî Dünyası Sempozyumu” adı altında gerçekleştirilmiştir. Çeşitli ülkelerden gelen birçok araştırmacının katıldığı bu sempozyumun tebliğleri basılmıştır.

¹⁰¹ Corbin *The Man of Light in Iranian Sufism*, İngilizceye çev. Nancy Pearson, Omega Publications, New Lebanon, 1994.

Abdülhüseyin Zerrînkub¹⁰³, Hüseyin Bedreddîn¹⁰⁴, İrec Afşar¹⁰⁵, Kerâmet Hüseyin Rânâ¹⁰⁶, Saîd Nefisî¹⁰⁷, Necib Mâyil Herevî¹⁰⁸, Nasrullah Purcevâdî¹⁰⁹, M. Tâkî Dânişpejûh¹¹⁰, Ebu'l Kasım Selâmiyân¹¹¹, Ahmed Pâketçi¹¹², Abbâs Zeyrâb¹¹³, Fâtıma Benâ¹¹⁴, Meryem Müşerref¹¹⁵, Hüseyin Muhyiddîn Kumşehî¹¹⁶, Muhammed Cevâd Ümidvâr Niyâ¹¹⁷, Mustafa Kara¹¹⁸, Durmuş Tatlılıoğlu¹¹⁹, Mehmet Okuyan¹²⁰,

¹⁰² Elias, “The Sufi Lord of Bahrabad: Sa’d al-Din Hamuwayi”, Iranian Studies, Cilt: 27, Sayı 1-4, 1994, ss. 53-75; Elias, “A Second Ali: The Making of Sayyid Ali Hamadani in Popular Imagination”, The Muslim World, Cilt: 83, Sayı:1, 1993, ss. 68-80.

¹⁰³ Zerrînkub, Donbâle-i Custucû Der Tasavvuf-i İrân, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1380.

¹⁰⁴ Bedreddîn, Du Risâle-i İrfânî, Neşr-i Safâ, Tahran, 1362.

¹⁰⁵ Bâharzî, “Risâle Der Işk”, haz. İrec Afşar, Mecelle-i Danişgede-i Edebiyyât, Cilt:8, Sayı:4, 1340, ss. 11-24; Bâharzî “Vesâyâ”, haz. İrec Afşar, Ferheng-i İrân-zemîn, Cilt: 20, Sayı: 1-2, 1353, ss. 316-323.

¹⁰⁶ Bağdadî, “Risâle Der Sefer”, haz. Kerâmet Rânâ Hüseyinî, Mecmua-i Sohanrânîhâ ve Makalehâ der Bâre-i Felsefe ve İrfân-ı İslâmî içinde, haz. Mehdî Muhakkık- Hermann Landolt, Tahran, 1349, ss. 182-190.

¹⁰⁷ Nefisî, “Seyfeddîn-i Bâherzî” Mecelle-i Danişgede-i Edebiyyât, Cilt: 2, Sayı:4, 1334, ss. 1-5; Nefisî, “Hânedân-ı Sa ‘deddîn Hammûye”, Konckâvîhâ-yı İlmî ve Edebî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1950, ss. 6-39.

¹⁰⁸ Sa ‘deddîn Hammûye, el-Misbâh fi’t-Tasavvuf, haz. N. Mâyil Herevî, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran 1362; Necmeddîn-i Kübrâ, Risâle Der Beyân-ı Tarikat-ı Şuttâr, Farsça’ya tercüme ve şerh: Abdülğafûr Lârî, haz. N. Mâyil Herevî, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran, 1363.

¹⁰⁹ Purcevâdî, “Râbita-i Fahr-i Râzi bâ Meşâyih-i Sûfiyye”, Ma’rif, Cilt:3, Sayı:1, 1365, ss. 29-80.

¹¹⁰ Danişpejûh, “Hırka-i Herazmîhî”, Mecmua-i Sohanrânîhâ ve Makelehâ Der Bâre-i Felsefe ve İrfân-ı İslâmî içinde, ss. 160-174; Danişpejûh, “Keşfü’l-Hakayık”, Ferheng-i İrân-zemîn, Sayı:13, 1344, ss.302-303.

¹¹¹ Selâmiyân, “Mekteb-i Kübreviyye”, Mecmû-i Makalat-ı Çehârumîn-i Kongre-i Tahkikat-ı İranî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Pehlevî, Şîrâz, 1353, II, 128-137.

¹¹² Pâketçi, “Revânşînâsi-yi Reng Der Endîşe-i İrfânî-yi Necmeddîn-i Kübrâ”, Mecmû-ı Makalât-ı Hemâyiş-i İlmî-Beyne’l-Milelî-yi Bozorgdâşt-ı Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, ss. 106-119; Pâketçi, “Dugân-i Hayâl u Sûret Der Endîşe-i Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ”, Makalât-ı Evvelîn-i Hem-endîşe-i-yi Tahayyul-i Honerî, haz. Mansûr Ahmedî, İntişârât-ı Ferhengistân-ı Honer, Tahran 1384, ss.73-89; Pâketçi, “Ma ‘rifet Der Endîşe-i İrfânî-yi Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ”, Nâme-i Hikmet, sayı:4, 1389, ss.15-33.

¹¹³ Zeyrâb, “Dâstân-ı Kuşte Şoden-i Meceddeddîn Bağdadî”, Mecelle-i Yağmâ, sayı:7, 1333, ss. 544-548.

¹¹⁴ Benâ, “Bağdadî, Meceddeddîn” Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm, Bünyâd-ı Dâiretü’l-Ma ‘ârif-i İslâmî, Tahran, 1376, III, 587-581.

¹¹⁵ Müşerref, “Necmeddîn-i Kübrâ”, Âşinâyân-ı Reh-i Aşk, ed. Mahmud Rızâ İsfendiyâr-Nasrullah Purcevâdî, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, 1384, ss. 232-268.

¹¹⁶ Necmeddîn-i Kübrâ, Risâle-i Âdâbü’s-Sülûk, Farsçaya tercüme: Hüseyin Muhyiddîn Kumşehî, Câvidân-ı Hired/Sophia Perennis, The Bulletin of the Islamic Iranian Academy of Philosophy, Cilt:4, Sayı:2, 1981, ss.16-26.

¹¹⁷ Muhammed Cevâd Ümidvâr Niyâ, “ Tarikat-ı Kübreviyye Der Çîn”, Mecmû-ı Makalât-ı Hemâyiş-i İlmî-Beyne’l Milelî-yi Bozorgdâşt-ı Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, ss. 40-56.

¹¹⁸ Mustafa Kara, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın üç eserini Türkçe’ye tercüme edip neşretmiştir. Bkz. Kara, Tasavvufî Hayat (Usulü Aşere, Risâle İle’l-Hâim, Fevâihu’l-Cemâl), Dergâh Yay., İstanbul, 1996. Yine Mustafa Kara tarafından “Türkistan’ın Işığın Necmeddîn-i Kübrâ, Hassa Mimarlık Kültür Yay., İstanbul, 2008” adında hem Türkçe hem Türkmençe basılan bir eser daha mevcuttur.

¹¹⁹ Durmuş Tatlılıoğlu, “Kübrevî Tarikatının Türkmenistan’daki Etkisi” , Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1, 1999, ss. 191-204.

¹²⁰ Mehmet Okuyan, Necmeddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsirî, Rağbet Yay., İstanbul, 201; Okuyan, “Bahru’l Hakaik Tefsiri ve Müellifi Üzerine”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12-13, 2001, ss. 97-129.

Nazif Şahinoğlu¹²¹, Süleyman Uludağ¹²², Reşat Öngören¹²³, Tahsin Yazıcı¹²⁴, Ethem Cebecioğlu¹²⁵ ve Necdet Tosun¹²⁶ gibi bazı ilim adamlarının da Kübrevî geleneği ile ilgili çeşitli kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve metin neşirleri bulunmaktadır.¹²⁷

Necmeddîn-i Kübrâ zamanın önde gelen mutasavvıflarından olmuştur. Onun gerektiği gibi anlaşılabilmesi için yaşadığı dönemin sosyal ve siyasî durumu iyi bilinmelidir. Tasavvuf cereyanının etkisiyle bu dönem birçok tarîkatın doğduğu ve İslam dünyasına yayıldığı bilinmektedir. Yesevî ve Nakşibendî tarîkatlarının yanı sıra Kübreviyye ekolünün temsilcileri de İslam dünyasına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Kübrevîlik zaman içerisinde kollara ayrılmış günümüzde de varlığını hâlen sürdüren bir tarîkattir.

Onun eserleri hâlen birçok araştırmaya kaynaklık etmekte düşünceleri İslam dünyası açısından önem arz etmektedir. Eserlerindeki dinî, edebî, fikrî ve tasavvufî bilgiler özümsemeli ve bu eserler üzerine daha çok arştırmalar yapılmalıdır.

¹²¹ Nazif Şahinoğlu, “Alâüddevle-i Simnânî”, DİA, II, 345-347.

¹²² Süleyman Uludağ, “Bâharzî, Seyfeddîn”, DİA, IV, 474-475.

¹²³ Reşat Öngören “Mecdeddîn el-Bağdâdî”, DİA, XXVIII, 230-231.

¹²⁴ Tahsin Yazıcı, “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”, DİA, XVII, 186-188.

¹²⁵ Ethem Cebecioğlu, “Necmeddîn-i Kübrâ” Sahabeden Günümüze Allah Dostları, Şûle Yay., İstanbul, 1995, ss. 94-97; Cebecioğlu, “Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmir'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasî Düşünceleri”, Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1991, ss.101-131.

¹²⁶ Necdet Tosun, “Nurbahşiyye”, DİA, XXXIII, 248-249.

¹²⁷ Süleyman Gökbulut Necmeddîn-i Kübrâ, 26-29.

II. BÖLÜM

2. TÜRK EDEBİYATINDA KISSA VE MENKİBELER

Kıssa terimi “makâme” sözünden alınmıştır. Sûfilikte kerâmet gösterilmesine çokça yer verilmiştir. IX. yüzyıldan bu yana nakledilerek gelmiş, birçok olağanüstü hâllerin aktarılmasıyla kerâmetler ve menkıbeler ortaya çıkmıştır.

Kerâmetlerle alakalı Kur’ân-ı Kerim’de birçok sure mevcuttur. İslam ülkelerinde olaylardan ders çıkartılması için ve bir sonraki neslin bundan yararlanabilmesi için kıssahanlar yetişmiştir.

Kıssahan Farsça ve Arapça iki kelimenin birleşiminden meydana gelmiştir. Olayları anlatan, aktarıcı kişilere verilen isimdir. Daha sonra bu anlatım tarzını meddahlar üstlenmiştir. Kıssanın çeşitleri mevcuttur. Literatürde: kıssa-gû, kıssa-perdâz, kıssa güzâr, fıkra-gû, fıkra perdâz olarak geçmekte ve kullanılmaktadır.”¹²⁸

Türk kültür geleneğinde de kıssalar çok önemli bir yere sahiptir. Gelecek nesillere ders vermek ve bazı tarihî olayların aktarılması için sıkça kullanılmıştır.

Araştırmacılara göre kıssa Hindistan’da doğup buradan bütün dünya ya yayılmıştır. Kıssalar bulunduğu ülkenin anlatımıyla, kültürüyle bağdaşmış ve etkilenecek anlatılagelmiştir. Bu anlatım türü Arap dünyasında geniş yer bulmuştur. Her kabilenin bir anlatıcısı muhakkak bulunmaktadır. Fakat sekizinci yüzyıla kadar yazıya geçirilmemiştir. Daha sonra yapılan incelemelerle bütün yazıtlarında kıssahanların izlerini görmek mümkündür.

Kur’ân-ı kerim üslup olarak kıssaya önem vermiş ve birçok sure bu tarzda yazılmıştır. Bu üslup diğer din kitaplarında da mevcuttur. Tevrat ve İncil okunduğunda anlatım tarzlarının buna dayandığı görülmektedir.

¹²⁸Ferid Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ank. 1978.s. 589

Türk edebiyatında Menkabe kavramı İslam inancı ile birlikte yoğunlaşmıştır. Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşayışı derin iz bırakmış, önemli şahsiyetlerin hakkındaki anlatımlarda menkıbelerle süslenmiştir.

Veliler kerâmetleri ile birlikte anılmaktadırlar. Kerâmetler imkânsız şeyler değildirler. Veliler için Allâh'a olan yakınlığı ve şükürü arttırmak için.

Kerâmeti en iyi anlayanlardan biri dünyaca ünlü filozof İbn. Sîna (öl. 1037) olmuştur. Kerâmetlerin psikolojik açıdan açıklanabileceğini düşünmüş ve bu düşüncesini izah etmeye çalışmıştır.

Kerâmetler'in mucize ile olan farklılığı mucizenin peygamberler tarafından gösterilmiş olmasıdır. Kerâmet ile mucize arasında asla bir rekabet olmadığı gibi birbirlerini destekleyici niteliktedirler. Müslümanların haricinde de kerâmet gösterilmesi mümkündür. Fakat bu onların felaketlerini getirmek perişanlıklarını arttırmak içindir. Bunun için din âlimleri ortaya "istidrac" terimini koymuşlardır.

Kerâmetlerin oluşumu bir takım gruplaşmaları arttırmıştır. Özellikle XI. yüzyıldan sonra tarikatların ortaya çıkmasıyla kerâmet şeyhlerin en önemli aracı olmuştur. Bazı şeyhler kerâmetleri reddetmelerine rağmen müridlerin bunları yaydığı görülmektedir.

İslâm Âleminde Ve Türkler'de Evliyâ Menkıbelerinin Ortaya Çıkışı

Müslüman Türkler arasında evliyâ menkıbelerinin başlangıcı İslâmî gelişim ile başlamıştır. Türklerde şamanların cinlere karşı savaşlarını, diğer dünyaya gidip gelmelerini anlatan kıssalara sıkça rastlanmaktadır.

Budizm Türk evliyâ menkıbelerine büyük katkıda bulunmuştur. Budizm'de azizler veliler de olduğu gibi kerâmet kavramıyla bütün oluşturur. Budizm Orta Asya'da Türkler arasında yayılmıştır. Uygurlar Budist mekâbelerlerini çalgılar eşliğinde halka aktarmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise İslâmiyete geçilmesi ile birlikte İslâmî bir kılığa bürünerek İslâmiyet propagandası için kullanılmıştır.

İslâmiyet Türklerde kendi şeyhleri ve İranlı mutasavvıflar tarafından yayılıyordu. Türklerde menkıbeler İslâm, Türk gelenekleri, Budist ve İranî olmak üzere dört ana tesir neticesinde gelişmiştir.

2.1. NECMEDDİN-İ KÜBRÂ HAKKINDA KISSA

Konumuz olan Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Hakkındaki Kıssa dönemin tarihi olaylarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu eser kırk rivayetten oluşmaktadır.

Eserde de Moğollarla savaşarak şehit düşen Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatı kerâmetleri anlatılır. Moğolların Turan'ın çoğu şehirlerini kendi emri altına alıp virane ettiği, yüz binlerce insanın yastığını kuruttuğu, büyük Hârizm devletine saldırdığı tarihte malumdur. O devirlerde Moğolların acımasız saldırılarının durdurulamayacağı hakkındaki fikir bütün şarka yayılmıştı. Moğolların yaptığı hilelere inananlar ve birçok askerini kaybedenler ayrılarak başkent Urgenç şehrini bırakıp gitmiştir. Şehir ahalsiz ordusuz ve askersiz kalmış, Böyle ağır ve sıkıntılı bir durumda yetmiş altı yaşındaki Necmeddîn-i Kübrâ şehrin güvenliğini kendi omzuna almıştır. Moğollar şehir koruyucularını yenememiştir. İşte o zaman Moğollar hile yapmaya çalışmışlar ve kendi taraflarına geçenler yardımıyla şehri ele geçirmeyi başarmışlardır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayat yolu bu şekilde sona ermiş, lâkin onun kurduğu Kûbreviyye tarîkatı çoğu memleketlere dağılmıştır. Asırlardır sınavdan geçip manevî kemâletin önemli bir âmili olarak bizim zamanımıza kadar gelmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatının Hârizm tarihi ile bağlı olduğunu görürüz.

Kerâmet velilerin en dikkat çeken alâmetleri olarak belli bir dönemden sonra kabul edilmeye başlamış, eski tâbirle “lâ-zım-ı gayri mufârik”ı, yani ayrılmaz parçası gibi görülmüştür. Bu telâkki, tasavvuf tarihinde yepyeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Velilerde bir takım kerâmetlerin zuhur etmesi câizdir. “Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Hakkında Kıssa” adlı eserde de velinin kerâmetlerine sıkça rastlanmaktadır.

Özbekçe kaleme alınan kıssada bazı kelimeler kendine has şekilde verilmiştir. Çağdaş Özbek Türkçesiyle karşılaştırıldığında bazı ses değişiklikleri görülmektedir. t=d değişimi: tedi-dedi (dedi), p=f değişimi: pir-fir (pir), kampir-kamfir (yaşlı kadın) v.s. şeklindedir.

Aşağıda Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ kıssasının kısaca özetini getireceğiz.

Hârizm'de Ahmet İbn Ömer İbn Muhammed Hîvekî ismindeki delikanlı tahsilini bitirdikten sonra, tarîkat eğlencesine girerek cami tevhidî kadehinden mey içmeyi arzu eder. Hârizm şehrinde kırk iki pîr-i kâmil vardır. Ahmet onların eğlencesine

katılmış, ama içine sinmemiştir. Ahmet gönlüne makbul olmayan işi yapmaz, kendisi makul bulduğu işten ayrılmaz. Acem'e gider. Oradaki muteber bir pîr'in sohbetinde bulunur. O da içine sinmeden, Bistam'a, Şeyh Ahmet Bistamî Huzuruna gelir. Buradan da ayrılır. Şeyh İsmail Câm'ın sohbetine katılır. Fakat onların hali de Ahmet'e uymaz.

Cahon içra menga yol korsaturga bir habibib yok,

Agar bolsa habibib ham, menga andin nasibim yok.

(Cihanda bana yol gösteren üstadım yok

Eğer olsa bile, bana ondan nasibim yok.)

Diye şikâyet eder.

Nihayet Ahmet Bağdat'a gelip burada Şeyh İbrahim'e yedi yıl hizmette bulunur. Şeyh ona kendi çocuğu gibi bakar. Sonra Şeyh onu Şeyh Bistami'nin huzuruna gönderir. Burada Necmeddîn'in adab-ahlakı öğrenmesi lazım gelmektedir. Necmeddîn Şeyh İsmail'e sadakat ile hizmet eder. Şeyh ona "Kübrâ" ismini verir. Bu yüzden kendisi "Necmeddîn-i Kübrâ" olarak tanınır. Bağdat'a gelerek, Şeyh İbrahim'den izin alıp Hârizm'e gider. Burada Şeyhlik silsilesini oluşturur ve ün kazanır.

Bağdat'ta bir yaşlı kadının Abdurahman¹²⁹ adında bir oğlu vardır. Bu genç bir gün rüyasından çok etkilenir. Rüyasında onu bir zat yüksek bir minarenin üstüne çıkarır. Rüyasını tabir etmesi için annesine anlattır. Annesi onu teselli ederek: "sen yüksek mertebeye kavuşacaksın, o adamı bulup onun hizmetinde olman gerekli." der. Abdurahman uzun yıllar rüyasındaki kişiyi arar. Sonunda Hârizm'e gelir. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'ya mürid olur. Şeyh Abdurahman'a "Necmeddîn" adını verir. Bir süre sonra Şeyh Necmeddîn'den izin alarak, tekkeye gidip kendi silsilesini oluşturmaya başlar.

¹²⁹ Abdurahman isminin tarihi şahsiyeti Necmeddîn-i Kübra'nın müridanından Ali Lâlâ'ya aittir.

Bu Şeyh günlerden bir gün yolda yürürken padişahın damadıyla karşılaşır. Padişahın damadı sarhoş, hayâsız bir biçimde adını sorarak önünden geçip gider. Şeyh Necmeddîn: “bu nasıl ebleh bir adam, bu nasıl memleket ki, padişah böyle insanları damat yapar, bunları memlekette atmak lazım.” diye söylenir. Bir başka sefer o damat sarhoş haldeyken tekrar şeyhe rast gelir ve onu kılıcıyla öldürür. Ardından kendisi de attan düşerek ölür.

Bağdat şahının Abdullah adında bir oğlu vardır. O çok başarılı bir satranç oyuncusudur. Kimi oyunda yense, yendiği ilin sahipleri, kendisine tabi olur. O Hârizm’e gidip Şeyh Necmeddîn ile satranç oynamıştır. Üç kez yenilmiş ve Şeyh’e tabi olmuştur. Yedi yıl geçtikten sonra şeyh ona Şeyh Mecdeddîn adını verir. Ve şeyhlik hırkasını üzerine giydirir. Şeyh Mecdeddîn Bağdadi de tekke açıp şeyhlik silsilesini oluşturmaya başlar. Günlerden birinde Mecdeddîn kendi pîri Necmeddîn-i Kübrâ’ya saygısızlık yaparak söylememesi gereken sözler söyler. Gammazlar söylediklerini Pîr’e iletirler. Pîr onun başını kesip dereye atılmasını emreder.

Şeyh Mecdeddîn geceleri zikir ederken bütün şehir duyar. Padişahın bundan memnun olduğunu gören bir iftiracı, şeyhin düşmanıdır. Onu padişaha kötü insan olarak tanıtır, büyük kızınızla ilişkisi var, der. Padişah bu iftiracının sözlerine inanarak, şeyhin başını kesip dereye atılmasını emreder, günahsız kızını da şehit olmasına sebep olur.

Hârizm’in Kalmak (Cengiz Han askeri) tarafından harap edilmesini yazar üç sebebini gösterir. Cemilcan’ın günahsız öldürülmesi, İbn Hacib’in Tuslu Allâme’ye azap vermesi, Hârizm şahı Sultan Mahmud’u kendine “İskender-i sâni” diye hutbe okutması.

Padişah günlerden bir gün hikmet ehli ile sohbet ederken Leyletul kadir gecesinde doğan çocuğun, gelecekte âlim olacağını duyar. Bunun üzerine eşi ile birlikte olur. Sultanın eşi erkek çocuk doğurur. Hacib’in eşide aynı zamanda erkek çocuk sahibi olur. Sultan oğlunu “İbrahim”, Hacib’in oğlunu “Ebulcennab” diye isimlendirir. Sultanın üç oğlu vardır. Celaleddin, Gıyaseddin, İbrahim ve Ebulcennab beraber terbiye görürler. Büyüdükçe Ebulcennab çok bilime sahip olur. Dokuz yaşında müderris olup, üne kavuşur. Eskiden müctahidler kitap yazarlar, Meşhed’de

mühür basılır, bu kitap ta kıyamete kadar meşhur olur. Böyle bir mühür basma şerefi Ebulcennab'a müyesser olur. Bu genç âlim'e "Abdulfeyz İbn Hacib" de derler.

Tuslu bir âlim kitap yazarak Buhara âlimlerine getirir. Onlardan bu kitap için mühür ister. Onlar Semerkant'a gitmesini ve mührü oradan istemesini söylerler. Semerkant âlimleri ise Hârizm'e gidip Allâme-i cihan'a göstermesini teklif ederler. Sonuncu Semerkantlı âlim Hârizm'den mühür bastırıp gelir. Tuslu âlim Hârizm'e gidip Allame-i cihan İbn Hacib'e gösterdiğinde, İbn Hacib bu kitabı suya atar. Çünkü bu kitapta yeni bir şey ya da ehemmiyetli bir söz yoktur. Tuslu âlim karşı çıkar ve kitabını ister. Bunun üzerine Allame-i cihan bu kitabın aynısını bir saat içinde söyleyerek yazdırıp verir. Ama Tuslu âlim kabul etmez. O zaman Allame-i cihan kitabı sudan çıkarıp verir. Tuslu âlim Allâme-i cihan'a düşman olur. Çimaçin'e gider. Orada Cengiz Han'a fitne kelimeler götürüp, onu Hârizm'e hücum etmeye ve ülkeyi harap etmeye ikna eder.

Günlerden birinde Şeyh Necmeddîn sokakta çocuklar ile oynayıp gezerken temiz bir oğlan görür. Şeyhin nazarı değdikten sonra, bu oğlan Müslüman olup, Şeyhe baş eğer. Şeyh ona "Cemilcan" adını verir.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'yı bir yaşlı kadın kendi bahçesine çağırarak oturmayı teklif eder. Bahçe Şeyhin hoşuna gider. (Kübrâ bu bahçede şehit olur.)

Hârizm sultanı bir yere giderse, yerine şehzade İsmail'i bırakarak gider. Günlerden birgün şehzade İsmail sohbet ederken şöyle der: "Şeyh Necmeddîn gibi Pîr hiçbir yerde bulunmaz". O esnada orada Şeyh Necmeddîn'in bir düşmanı vardır. O: "Ey şehzade, Şeyh Necmeddîn gibi kötü ahlaklı biri cihanda yoktur." der. Bunun üzerine Şehzade bu bedbaht'a: "Böyle konuşma yoksa seni öldürürüm." der. O yolunu şaşırılmış bedbaht "eğer sözüm yalansa beni köpeklere yedirin." der. Şehzadenin gönderdiği adamlar Şeyhin ibadethanesinden Cemilcan'ı bulup onun başını kesip nehire atarlar, ibadethaneyi yakarlar. Şeyh buna çok üzülür. Şehzadeye beddua eder. Sonunda şehzade yaptıklarından pişman olur. Sonra Necmeddîn-i Kübrâ kendi üstadı Şeyh İsmail'e adam gönderip bedduayı red etmesini ister. Fakat Şeyh İsmail vefat etmiştir.

Hârizm şahı Muhammed'in toprağı çoktur. Bir akrabası Taşkent'te vergi toplar, kendisi ise Cengiz ile savaşıır. Günlerden birinde Cengiz elçi olarak Hârizmşah'ın huzuruna gelir. Ona sınır yapmayı teklif eder. Bu sınır Çinmaçın deryasından geçsin, der. Cengiz gidip, o deryanın yanına yedi yüz bin asker yerleştirir. Hârizmşah kendisinin İskender-i sâni diye hutbe de okunmasını emreder. Hârizm uleması bunu uygun görmez: "Ona göre Sencer-i sani daha iyiydi." derler. Cengiz'in yeğeni ticaretçiler kervanına baş olup Hârizm'e yol alır. Cengiz'in yanında Abdullah denen bir kaçak yardımcısı vardır. Bu kişiyi Hârizmşah Kaşgar'a vali eder. O ticaretçileri ve Cengiz'in yeğenini Kaşgar'da öldürür. Ona gönderilen Cengiz ordusu (Cengiz'in oğlu önderliğinde) yenilerek Çinmaçın'e geri döner. Cengiz, oğlu Hülâgû'ya gidip Hârizm'i harap etmesini söyler. Cengiz ordusu Kaşgar'ı, Taşkent'i işgal eder. Sonra Semerkant'ı alarak Buhara'ya gider. Sultan Muhammed Merv'e çekilir. Sultan ailesi zarar görmesin diye Bağdat'a gönderir. Cengiz Merv'i işgal eder. Cengiz Sultan'ın izinden Bağdat'a gelir. Hârizm'de sultan Muhammedin Oğlu Celaleddin Cengiz'in oğlu Hülâgû'ya karşı savaşımaktadır. Orada Celaleddin vefat eder. Ama Hülâgû Hârizm kalesini alamaz. Tuslu Allame-i şöyle söyler: "Şeyh Necmeddîn Hârizm'den çıkıncaya kadar Bu kale'yi kimse alamaz." Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'yı Hülâgû Han'ın oğlu Yalguzhan şehir dışında öldürür. Şeyh kesilen kafasını bir eliyle diğer eliyle de katili tutmuştur. Onu ayırmak imkânsızdır. Katilde ölür. Ardından Hülâgû ordusu Hârizm'i harap eder.

Bolur har kim cahon ahlıda paydo,

Ölum çangalıda bolgusı şaydo

Anıngdek şayh amvot ölğanında

Bitib tarzida "şohi şahiydo".

Olur, her kim cihan halkında peyda,

Ölüm çengelinde olur şeyda,

Onun gibi şeyh-ı emvat olduğunda,

Bitip tarihinde şah-ı şüheda.

Allâme Tûsî de medreseyi harap eder. Yetmiş bin mollaı şehit eder. İbn Hacib yaşlı kadının evine gizlenir. İbn Hacib bir kovaya süt, bir kovaya suyu ağaca asıp ayaklarını bu kovalara salarak üzerinde oturur. Allâme Tûsî fal bakıp İbn Hacib’i süt ve su denizinde görür. Bunu duyan Hülâgû sinirlenir: “Süt denizi olur mu?” der. Sonra Hülâgû Allâme Tûsî’nin emrine göre bir çuval çıyan toplamalarını buyurur. Hârizm öyle abad bir yerdir ki orada çıyan bulunmamaktadır. Halk çıyan bulamadığı için askerlerin azabına tutulur. Bunu duyan İbn Hacib yaşlı kadına şöyle söyler: “Filan mezarda bir Kadı’nın kabri var. Oraya gitseler bir değil bin çuval çıyan bulunur. Ama alacakları zaman bir sopa sokup alsınlar, oradan çıkan çıyanı derhal çuvala saklasınlar. Yoksa diğer çıyanlar çıkarak âlemi harap eder.” Onun söylediğini bir kişi gerçekleştirip çıyanları toplar. Bunun yüzünden İbn Hacib yakalanır. Allâme Tûsî İbn Hacib’i öldürerek derisine saman tıkip astırır. Onun cesedini tekmeleyerek: “benim kitabımı suya atanın cezası budur.” der. Hülâgûhan Allâme Tûsî’nin inadı yüzünden Hârizm’in harap olduğunu fark eder. O hâkimiyeti Yadigâr Han’a vererek, kendisi sultanın olduğu yöne gider. Gitmeden önce Allâme Tûsî’nin cezalandırılmasını buyurur: “O benim oğlumun, yetmiş bin ulemanın ve Hârizm’in harap olmasına sebep oldu.” der. Cengizhan Hirat’ı Kabilliler yardımıyla işgal eder. Orasını Kabil hâkimine verir. Bağdat’a kadar gider. Sultanı kendi hâkimiyetine geçirir. Sonra geri döner. Şeyh Kübrâ Cemilcan öldüğünde Cengiz bahçeye gitti, Ama Dad’a geçmez derler. Aynen öyle olur. Cengiz gemiye oturup ailesi ile kaçan sultana rast gelip kendi söylediklerini ona yaptırır. (Kalk dedi. Sultan kalktı. Otur dedi, oturdu. Yürü dedi, yürüdü). Dad’a geçmeden geri döner. Buhara’ya Karahan’ı hâkim kılar. Semerkant halkı Cengiz’e karşı savaşırlar. Semerkant kuşatmasına Hülâgû’yu baş yapıp Cengiz Taşkent’e gider. Oraya da giremeden Kaşgar’a yol alır. Semerkantlılar kuşatmayı yarararak çıkarlar. Kalmaklar Taşkent’e sonra Kaşgar’a giderler. Cengiz perişan olup, Kaşgar’ı oğlu Hülâgû’ya bırakarak, kendisi Çinmaçin’e gider.

Hikâye Cengiz ordusunun yenilmesi, Hârizm’in kalmaklar zulmünden kurtularak yeni bir hayata yetişmesi ile biter.

Kıssa'nın başlangıcı besmele-i şerif ile dir.

Başlangıcı (11)¹³⁰

Bismillahir rahmanir rahim

Alhamdü lillahi rabbil alemin vel akubetul muttakin vas salavat vassalam ala hayri halaka Muhammed ve ali ve asabi acmain...

Bitişi (85)

“(Bu rivayet Hîve bölgesi, Sayat Köyü Gullanbag mahallesinde oturan 67 yaşındaki Abdullah oğlu Erkin tarafından anlatılmıştır)” şeklindedir.

Rivayetlerin çoğunda Şeyh'in olayla ilgili söylemiş olduğu beyitlere yer verilmiştir. “Birinci Rivayet”te şöyle geçmektedir.

Kısacası yirmi beş Pîr-i Kâmil'in sohbetine katıldı. Pîr'lerin yaptıklarını kendine uygun görmedi. İçin için ağlayarak şu beyiti söyledi:

Cahon içra manga yol körseturga bir habîbim yok,

Agar bolsa Habib, ondin maning zerre nasibim yok.

Açıklaması:

Cihan içre yol gösteren bir habîbim yok.

Eğer olsa habib ondan bana bir katrecik nasibim yok.

Yine” Yirmi ikinci Rivayet”te bir başka vaka neticesinde Şeyh aşağıdaki sözleri söylemiştir.

Âlem ze Cemal ast Cemil,

Az furkatı tu Cihan kal ast kıyl.

¹³⁰ Bu eserin Krilce yayımındaki sayfa sayısı.

Açıklaması:

Âlem güzel olan Allâh'ın cemalindedir,

Cihan'ın senden ayrı olduğu dedikodudan ibarettir.

“Otuz Dördüncü Rivayet”te ise Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın şehit olmasını anlatmaktadır. Burada bir dörtlük yer almaktadır.

Bolur har kim cahan ahlide payda,

Ölim çangalide bolğusi şayda,

Anıdek şayhi amvat olğanıda,

Bitip tarihida şah-i şuhada

Açıklaması:

Olur, her kim cihan halkında peyda,

Ölüm çengelinde olur şeyda,

Onun gibi şeyh-ı emvat olduğunda,

Bitip tarihinde şah-ı şüheda.)

(Bu şiirde “Şâh-ı şühedâ”Tarih günü olup 615 hicri 1221 miladi yılını ortaya çıkarır. Yani Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın şehit edildiği yıl.)

Rivayetlerde Şeyh İsmail, Şeyh İbrahim Bağdadi, Ruzibehan Mısri, Sultan Mahmut, İbn Hacıp Allâmeî Tûsî, Sultan Abdülcenap (Ebulfeyz Mecdeddîn) İbrahim, Sultan Celalettin, Sultan Gıyasettin (Sultanın üç oğlunun isimleri), Şeyh İbn Hacıp, Cengiz Han, İskender, Sultan Mahmud, Abdullah, Gayur Han, Hülâgû (Hülâgû ve Ayhan Cengiz Han'ın oğulları), Emir Hamza, İsmail Han, İbrahim Han, Yalguz Han, Abul Kays Mecdeddîn, Bibi Hacer (Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın annesinin adı), Bibi Şadman, Bibi Rabia ve Bibi Fatıma (Bibi Hacer'in kız kardeşleri), Ali Şir Nevâî, Muhammed Emin Han (Hive Hanı), Ruzbihan Farzah

(Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ kendisinin damadıdır.) Urgenci (asıl adı Abdulrahman), Ramitan baba isimleri geçmektedir.

Kıssanın özetinden gördüğümüz gibi bu kıssa da Kübrâ'nın yaşadığı dönemdeki sosyal siyasal olaylar gözler önüne serilmektedir. Didaktik unsurlar mevcuttur. Tarihi şahsiyetlere yer verilmiştir.

2.2. KISSANIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

ŞEYH NECMEDDİN-İ KÜBRÂ KISSASI¹³¹

(11)¹³²

Bismillahir rahmanir rahim

*Alhamdü lillahi rabbil alemin vel akubetul mutttakin vas salavat vassalam ala hayri
halaka Muhammed ve ali ve asabi acmain*

Birinci Rivayet

Şöyle rivayet edilir ki; Hârizm ulemaların madeni ve fazılların şerefidir. Önceki asırda Ahmed İbn Umar Hîveki mualliminin zamanı idi. Bir gün o temiz Zamir tarikat bezm'e vesile olup camii için hizmet etmek istedi. Önceki bayramda Hârizm mülkünün kırk iki Pîr-i Kâmil'i vardı. Ahmed hepsinin bayramına katıldı. Fakat onların bayramına katılmak istese de müsait olmadığı için katılamadı.

Ahmed müşkül bir duruma düştü ve Acem tarafına gider oldu. Ne yazık ki Acem mülküne gitti fakat oranın Şeyh Zamiri diye bir melikesi vardı. Ahmed onların bayramına katıldı. Baktı ki o Pîr de Hârizm mülkündeki pîrler gibi tarikatı bozup şeriat kurallarından çıkan birisiydi. Buna da gönlü razı olmadı. (12) Ne yazık ki Ahmed gönlüne uygun olanı henüz bulamamıştı. Bu pîrden de ümidi kesti. Gurbet yurttan âmâ olup Bistam'a gidip Şeyh Ahmed Bistami'nin sohbetine katıldı.

Baktı ki bu Pîr de uygun değil. Ondan sonra Şeyh Hasan Câmî'in sohbetine katıldı. Ondan da hayır yoktu ve çaresiz bir duruma düştü.

Kısaca, yirmi beş Pîr-i Kâmil'in sohbetine katıldı. Pîrlerin yaptıklarını kendine uygun görmedi. İçin için ağlayarak bu beyiti söyledi.

Cahon içra manga yol körseturga bir habibim yok,

¹³¹ Azize Bektaşeva'nın vermiş olduğu bilgiye göre Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adındaki Şarkiyat Enstitüsü el- yazmalar hazinesinde dokuz nüshası mevcuttur ve bunlardan ancak üçü tamdır.

¹³² Bu eserin Krilce yayımındaki sayfa sayısı.

Agar bolsa Habib, ondin maning zerre nasibim yok.

Açıklaması:

Cihan içre yol gösteren bir habîbim yok.

Eğer olsa habîb ondan bana bir katrecik nasibim yok.

Yıpranıp, acı çektiği halde Şeyh İbrahim'in hanedanına gitti. Baktı ki, Şeyh İbrahim vezirleriyle birlikte oturuyor. Ahmet gidip, diz çöktü yedi yıl kendi çocuğu gibi ona hizmet etti.

Şeyh İbrahim ona iyilik yapıp onu kendine yakın seviyeye yükseltti. Bir gün Şeyh abdest alıp ayağını yıkarken ona "Ya Ahmet, Hakk'a talib ol" diye seslendi. Ahmet hemen geldi. (13) Şeyh İbrahim ona şöyle dedi: "Ya Ahmet, elini ayağımın altına tut" ve hemen sonrasında Ahmet elini onun ayağının altına tuttu. Elleri su doldu. Hemen feyz aldı. İlm-i hâl ve ilm-i kâl hâsıl oldu.

Şeyh İbrahim dostluğu sebebebiyle Ahmet'e dinin yıldızı anlamına gelen "Necmeddîn" adını verdi. Birkaç gün sonra Şeyh İbrahim tekrar abdest aldı. Ahmet de ibriği alıp hazırlandı. Şeyh abdest aldıktan sonra havluyu aldı. Ahmet'in elini tuttu. Şeyh İbrahim, vesveseyi def etmeyi unutmuştu. Necmeddîn bu işten habersizdi. Bunların ikisi de taharet yaptılar. Şeyh İbrahim Necmeddîn'in halinden endişe ediyordu. Şeyh İbrahim bu sırrı öğrendikten sonra şöyle dedi: "Ey Necmeddîn, sen bizi çok sınav ettin. Ta ki gidip Şeyh İsmail Bistami'ye bunu söylemeyinceye kadar kendinden âgâh olamazsın" ve şu beyti söyledi:

"Şayh emri bolsa hud vasvasaliğ,

Hizmatida çün kerak ihlaslığ",

Açıklaması:

"Şeyh sana emir verdiğinde o emir sana vesvese verse bile
hizmetine ihlâsla devam et"

Necmeddîn kendinden âgâh olup, Şeyh İbrahim'in hizmetinden mahrum oldu. Söylediği söze pişman oldu, perişan oldu. Sonra çaresiz kalıp (14) “Hû hû yemin hû” diyerek birkaç gün bağda kalıp bir müddet sonra Bistam şehrine gitti, Şeyh İsmail'in huzuruna vardı. Baktı ki, Şeyh yok. Mürîdine şöyle dedi: “Şeyh İsmail buradalar mı?”, O mürid dedi şöyle dedi: “Şeyh ırmak boyuna abdest almaya gitti.” Necmeddîn baktı ki şeyh ırmağın kenarında abdest alıyor. Kendi kendine dedi: “Bu Şeyh de şeriata aykırı iş yapıyor.” Hazreti Şeyh genç mürîdin içinden geçenlere vâkıf oldu ve ardından abdest suyundan parmaklarıyla serpti. Bu suyun bir miktarı gelip Ahmed'in alınına değdi. Necmeddîn hemen bayılarak bulunduğu yere yığıldı. Sonra mahşer günü gözünün önüne geldi: Evvelin ve âhirîn herkes toplanmıştı, melekler yolunu şaşırmış gümrahların suratlarına günahlarını sürüyorlardı. Ateş hışır hışır köpürüyor, mizan kurulup, hava taş gibi kızıp yer de demir gibi parlak hale geliyordu. Herkes kendi başına müptelabir halde şaşkın şaşkın geziyordu. Necmeddîn bu hali görüp hayretler içerisinde iken önünden bir melek bir adamı kovalayarak geldi. O adam meleğe bakıp şöyle dedi: “Ey melek, bana Şeyh İsmail pîrimi göster, ondan sonra ne yapmak istersen onu yap. ” dedi. Melek ona cevap verdi: “Onu neden sorup duruyorsun?” dedi. (15) O kişi de “Şeyh İsmail benim pîrim idi.” dedi. Melek şöyle cevap verdi: “Öyleyse seninle işim yok. ”

Bu sözü söyleyip Necmeddîn'e doğru yürüdü ve Necmeddîn'e şöyle dedi: “Necmeddîn, mizan tarafına gel!” O da: “Ey melek, önce şeyh İsmail pîrimi bana bul, ondan sonra ne yaparsan yap” dedi. Melek şöyle cevap verdi: “Şeyh İsmail, şu livânın altındadır.” dedi ve hemen ardından oradan ayrıldı. Necmeddîn livânın olduğu tarafa baktı ki ne görsün: Orada yüz seksen livâ var. Gidip Şeyh İsmail'in livâsına katıldı. Bu livâlarının her birisi bir Pîr-î Kâmil'e aitti. Necmeddîn bu halini görüp çok şaşırıldı. Gördü ki Şeyh İsmail, karşısında dikilip duruyor. Bunu gören Necmeddîn dili tutulup öylece kaldı. Sonra, Şey İsmail, Necmeddîn'in yüzüne bir tokat attı. Necmeddîn hemen yığıldı. Baktı ki yedi kat yer, yedi kat gök ve pîrin elinde ve şeyhi cennette ruhânî varlıklarla otururken gördü. Şeyh Necmeddîn ve pir birlikte gülzarı seyrederek yürüdüler. Daha evvel gelmiş olan ruhlar bunları görüp gururlandı. Necmeddîn hemen “Kimyâ-yı nazar” oldu.

Necmeddîn bu sırları görüp ayağa kalktı, şükredip oturdu. Sonra o, şeyhin ayaklarına yığılıp, ona mürid olarak ihlâs ile hizmet kıldı. Bundan sonra aradan yedi

gün geçti. (16) Şeyh onun ihlâsla hizmet ettiğini gördüğünden ona izin vererek “Ey Necmeddîn sana bizden bir ad veriyoruz. Bu, “Necmeddîn-i Kübrâ olsun” dedi. Bundan sonra ona, ‘Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’ diyerek seslendiler.

Hazret-i Şeyh İsmail şöyle dedi : “Ey Necmeddîn, bizim dua ve selamımızı Şeyh İbrahim Bağdâdî’ye söyle.” Ve şöyle devam etti: “Halledilemeyen işlemleri zor, bakır gibi müridleri varsa, göndersin, ona altın olarak geri göndeririz. Gönlü taş gibi olan müridi varsa göndersin, mum gibi yumuşak ederiz.” Böylece Şeyh Necmeddîn, Şeyh İsmail’den izin alıp, Bistam’dan çıkarak Bağdat tarafına yol aldı.

İkinci Rivayet

Rivayet edenler söylediler: “Şeyh İsmail üç kişidir. Birine Şeyh İsmail Hilca, birine Şeyh İsmail Künî, birine de Şeyh İsmail Bağdâdî derler. Velâkin Şeyh İsmail Bağdâdî’nin Şafii mezhebinden olduğunu söylerler.”

Şeyh Necmeddîn pîrlerinden izin alıp gelir ve Ruzbihan Mısri’nin evine konuk olur.

Şeyh Necmeddîn görür ki, bunlar da şafii mezhebindedir. Bunun üzerine evden ayrılıp Bağdat’a gitti. Şeyh İbrahim’in hanesine dâhil oldu. Burada Şeyh âlicenap müridleriyle birlikte çember oluşturmuş vaziyette oturuyordu. Şeyh Necmeddîn yanlarına giderek Şey İbrahim’in ellerini avcuna alıp Şeyh İsmail’in selamını söyledi. (17) Şeyh İbrahim bunu duyunca çok sevindi ve Şeyh Necmeddîn’e izin vererek şöyle dedi: “Ey Necmeddîn Hârizm’e gidip Şeyh’in silsilesini oluştur.”

Şeyh Necmeddîn o gün Bağdatlı bir adamın evine konuk oldu.

Üçüncü Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Bağdat şehrinde bir nine vardı. Onun Abdurrahman adında bir oğlu vardı. Abdurrahman bir gün rüya gördü. Ertesi gün bu rüyasını annesine anlattı: “Ey sevimli annem dün bir rüya gördüm, tabirini yapar mısın?” dedi. Annesi: “Ey oğlum, sen rüyanı anlat, ben tabirini yapayım dedi.” Abdurrahman rüyasını anlatmaya başladı: “Ey anne rüyamda bir minare gördüm. Bu minareye çıkmak istedim. Ve benden başkaları da çıkmak istediler. Tam o anda uzun boylu bir kişi

yanıma gelerek şöyle dedi: “Oğlum burada niye duruyorsun?” Ben de ağlayarak “Minare üstüne çıkmak istiyorum.” dedim. O zat beni kemerimden tutarak yükseltti ve minare’nin üzerine koydu. Sonrasında uyandım. Bakıyorum ki ne uzun boylu zat var ne de minare”(18) dedi. Annesi içli içli ağlayarak şöyle dedi; “Ey oğlum, rüyan mübarek olsun. Hayırlı rüya görmüşsün. O gördüğün uzun boylu muhterem zat dervîştir. Minare görmek güzeldir. Sen bir dervîşi bularak hizmet edecek ve dereceyi âlâya ulaşacaksın. O pîr tarîkattır ve şeriat yoludur. Sen o kişiyi bul ve ihlâs ile hizmet et, bunun neticesinde muradına erişirsin. “Haydi, git ben senden razıyım.” diyerek yolladı.

Abdurrahman annesiyle vedalaştıktan sonra, muhterem zâtı aramaya koyuldu. Şehir şehir, ilçe ilçe, köy köy mecnun misali arıyordu. Hiçbir yerden haber alamadı. Ve kimse o muhterem zâtın adını bilmiyordu.

Dördüncü Rivayet

Şöyle rivayet edilir ki; o gün Necmeddîn Bağdat şehrinde yaşlı kadının komşusunun evine öğleye kadar konuk oldu. Oradan çıkıp Hârizm iline yol aldı. Birkaç gün sonra Hârizm şehrine geldi. Şeyhlik silsilesini oluşturarak, mürit ve muhlis topladı. Ardından mescit yaptırıp, yemekhane açtı. Bu durum neticesinde gittikçe ünü arttı ve birçok yerden ihlâslı kişiler bu durumu öğrenip ona katılmak için yanına geldiler.

(19) Beşinci Rivayet

Rivayet edenler söylediler ki, Abdurrahman yedi yıl çile çekerek pîrini aradı. Hz. Şeyh Necmeddîn’in avazını işitince, benim pîrim bu zâttır diyerek, Hârizm’e gitti. Sonrasında tüm hocaların ve şeyhlerin bayramına katıldı. Sonunda Şeyh Necmeddîn’in evine geldi. Gördü ki, rüyasında gördüğü pîrleri karşısında duruyor.

Gelerek hazretin ayaklarına yığıldı. Hüngür hüngür ağlayarak hazretin önünde el açıp durdu. Hazret bunun ihlâslı olduğunu öğrenerek, kaç yıldır zorluk çektiğini kerâmet ile anlayıp onu sevdiği için Abdurrahman’ın adını Şeyh Mechididdin koydu. Ona Yedi günde izin verildi. Hazret şöyle dedi: “Ey Mechididdin siz de münzevi olup, mürid toplayarak, dua ederek oturun.” Bunun üzerine Şeyh Mechididdin de

pîrlerinin buyurduğu gibi oturdu. Birkaç yıl daha burada şeyhlik silsilesini oluşturmaya devam etti.

Altıncı Rivayet

Rivayet edenler söylediler ki, Mechididdin yürüyordu, önünden padişahın damadı selamsız şeyhin adını sorarak geçip gitti. Bunun üzerine (20) Şeyh Mechididdin yüzüne bakıp dedi ki: “Bu nasıl bir ebleh adamdır?” Bunun üzerine müridler şöyle dedi: “Ya pîrim, şan, şeref sahibi Hârizm padişahının damadıdır.” Şeyh: “Bu nasıl pis, huzursuz ilçedir ve bu nasıl bir padişaktır ki, kızını bunun gibi bir nadan’a vermiş. Bunun gibileri şehirlerden atmak sünnettir.” diyerek oradan ayrıldı. Bu sözler padişahın damadının kulağına geldi “Gör bakalım, senin başına ne işler açacağım” dedi. Kını gittikçe arttı ve bir süre sonra o lıkır lıkır şarap içmekten sarhoş olmuş bir vaziyette geziyordu. Tam o sırada Şeyh Mechididdin de sokakta karşısından sessiz bir şekilde geliyordu. Padişahın damadı Şeyh Mechididdin’in karşısına çıkıp şöyle dedi. “O gün bana ebleh, adi adam, diyen sen miydin?” ardından sözünü hiç beklemeden şeyhin başına bir kılıç savurdu. O an şeyh öldü ve “derece-i şahadet” buldu. Şeyhin müridleri bu olayı görüp feryad figan ettiler. O da sarhoş halde attan düşerek boynu kırılarak öldü. Bu olayı padişaha iletiler Padişah’ın kendisi gelerek Şeyh’i defnetti. Padişah Şeyh için çok üzüldü. Damadının öldüğüne sevinerek, Şeyh için dört yüz koyun, dört yüz çuval pirinç ve yağ ihсан edip Fatiha suresini okuyarak konuşamaz hâle geldiler.

(21) Yedinci Rivayet

Rivayet edenler söylerler, halife-i Bağdad’ın oğluna şehzade Abdullah derlerdi. O çok iyi satranç oyuncusuydu onunla rekabet edecek kimse hiçbir vilayette bulunmuyordu. Birçok vilayetlerdeki mağlup ederek Hârizm vilayetine geldi. O zaman Sultan Mahmut padişaktı. Sultana haber verip sordular: “Bağdat şehzadesi huzurunuzda gelmek için bekliyor, ona ne cevap verelim?” Bunun üzerine sultan: “Şöyle içeri buyursun.” dedi. Vezirler Abdullah’a iletiler: “Padişah size içeri girmenizi söyledi.” Şehzade saygıyla ile karşılandı. Sultana selam verip beklediler. Sultan selam alıp sağ tarafındaki taht üstüne işaret etti. Şehzade çıkıp oturdu. Sultan halife Bağdad’ın nasıl olduğunu sordu. Şehzade saygıyla cevap verdi. Sultan halife-i Bağdat ile iyi dosttu. Onun için şehzadeye izzet-i ikram da bulunarak taht hazırlayıp

yer verdi. Sonra şehzadeye sordu: “Buraya hangi rüzgâr attı sizi?” Şehzade cevap verdi: “Ey sultan, buraya gelmemin sebebi şudur ki her vilayete gidip satranç oynayıp, yenip geliyorum. Eğer beni herhangi birisi yenerse (22) ona köle olup hizmet edeceğim.” Bunun üzerine Sultan şöyle dedi: “Ey şehzade biz satranç oynamayı bilmeyiz. Eğer istiyorsanız bizim tarafımızdan Necmeddîn oynasın. Eğer yenerse tamam, yenmezse, vilayeti Hârizm sizin emri fermanınızda olsun.” dediler. Bu fikri şehzade kabul etti ve şöyle dedi: “Getirin, ister şeyh ister mürid oynasın, kabul ederim.”

Sultan Hz. Şeyh Necmeddîn’e adam yolladı. Hz. Şeyh Necmeddîn “Emir padişahıtan vaciptir, diye hemen geldi. Sultan Şeyhin geldiğini anlayıp tahtan indi. Hz Şeyh âlicenap taht üzerine çıkıp, şehzade ile tokalaşıp, ondan sonra şehzade ile oyun oynamaya başladı. Şeyh bir kere oynayıp yendi, yinede oynadılar, onda tekrar yendi. Şeyh şehzadenin yüzüne bakarak dedi: “Ey şehzade daha oynayın şayet yenerseniz” dedi. O zaman şehzade biraz utandı, tahtan inip hazretin ayaklarına yığılıp dilsiz müridi oldu. Hazrete sultan çok mükâfat ihsan etti hoşnut olmasını sağlayarak gönderdi. Şeyh âlicenap Şehzadeyi hanelerine götürüp, abi taharet hizmetini buyurdu.

(23) Sekizinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler ki, bir gün sultan hastalandı. Her vilayette hekim aradılar bulduklarını aldirdılar. Bu haber halife-i Bağdat’a ulaştı. Halife’nin çok başarılı bir hekimi vardı. Sultana onu göndersem, taifesini unutmayan biri olurum, diyerek hekimi çağırıp şöyle söyledi: “Ey Hekim, bizim tarafımızdan Hârizm’e gitdiniz selamımızı sultana iletiniz ve sultanın hastalığını tedavi ediniz.” dedi. O zaman hekim: “Baş üstüne”, diyerek: “Ey halife-i zaman benim bir tek oğlum vardır. Onu böyle bırakıp gitsem, oğlumun hali nasıl olacak bilmiyorum”, dedi. Bunun üzerine halife şöyle söyledi: “Ey hekim, oğlunu merak ediyorsan, onu da beraberinde götür”, Hekim çaresiz kalıp, oğlunu da yanına almaya karar verdi. Birkaç gün sonra yolluklarını hazırlayıp yola koyuldular. Bir sorun olmadan Hârizm vilayetine geldiler. Hârizm halkı bu oğlanı görüp hep bir ağızdan: “Hârizm’e adeta Yusuf-u Sani geldi”, diye sevindiler. Hekim oğlunu yanında getirdiğine pişman olup, sultana kendisinin geldiğini bildirdi. Sultan halife-i Bağdat’tan çok minnettar olup hekime izzet-i ikramda bulundu. Hastalığını iyileştirmesi için derdini anlattı. Hekim onu

görüp, muayne etti. Hekimin oğlu on dört yaşındaydı. Adeta on dört gecelik ay gibiydi. Hekim oğluna üzülüyordu. Sonunda çaresiz kalarak oğlunu Hz. Necmeddîn'e teslim etti. (24) Şeyh hekimim oğluna, taharet suyu getir diye buyurdu. O oğlan her gün taharet için su getirirdi. Hz. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ oğlanın üzerindeki elbiseleri çıkarıp eski elbiseler giydirdi. Bir gün babası oğlunu görmek için hazretin yanına geldi. Gördüklerine inanamadı oğlunun üzerinde eski bir elbise, saçsız, yalınayak Âfitâb'a, taharet için su getiriyor ve pîrinin bir isteyi olur diye başucunda duruyor idi. Babası oğlunu bu hâlde görünce gönlü perişan oldu. Hazret'e şöyle söyledi: "Ey pîrim, bu oğlum nasıl bir hizmetkâr olur?" o zaman hekime cevaben: "biz sana bir soru soracağız, cevap verirsen biz oğlunu öncekinden daha ziyade edelim" dediler. Hekim: "Ey ulu pîr sorun", dedi. "Sen bir hekimsin. Sana her yerden hasta gelse hastaları görüp, başka bir sağlıklı insana ilaç versen iyileşir mi? Bir hastanın ateşi varsa, yine başka bir insanı iyileştirsen o hastanın ateşi düşer mi?" diye sordular. Ve sözlerine devam ettiler: "birinin hizmetini görsen diğerine fayda vermez" dediler. O anda hekim bu söze cevap bulamadı. Hazret'ten özür dileyerek oğluna bakmadan sultanın yanına gitti.

Sultan hastalıktan kurtulunca, hekime çok ihsanda bulundu. Hekim bundan sonraki hayatına Hârizm şehrinde (25) devam etti. Ondan sonra Bağdat'ın halkı göç etmiştir. Bağdat'ın Hizmetkârları ve cariyeleri hesapsız idi. Bazılarının söylediğine göre, hekim Bağdat şehrindeydi. Onun için göç ettirilmişlerdir. Ve şu soruyu sorarlar Niçin Bağdat'a tabii olan Hârizmdi.

Bir gün hazret ibadethanede oturuyordu. Dışarıdan birisi geldi. Gördü ki gelen hekimin oğludur. Hazret şöyle söyledi: "oğlum sen güzel bir topluluktansın senin isimin Cemalettin olsun"

Dokuzuncu Rivayet

Rivayet edenler söyler, halife Bağdad'ın oğlu şehzade Abdullah hazrete yedi yıl oğlu gibi hizmet etti. Hazret şehzade Abdullah'ın ihlâs ile hizmet ettiğini görüp, sevinerek şehzade Abdullah'a "Şeyh Mecdeddîn" ismini verdi. Ondan sonra hazret izin vererek söylediler: "Ey Mecdeddîn sen de şeyhlik silsilesini oluşturup münzevi olup otur." Bunun üzerine şeyh Mecdeddîn pîrlerden izin istedi. Hanikâh'ı düzelterek, mürîdleri oldu bir süre sonra ondan nasihat istemeye başladılar. Bu haber

ilgi çekti Mecdeddîn meşhur oldu. Bu haber Bağdat'a ulaştı, Halife-i Bağdat işitince çok mutlu oldu. Her yıl oğluna iki yüz altın gönderir idi. Şeyh Mecdeddîn her gelen altını ihtiyaç sahiplerine dağıttı.

(26) Onuncu Rivayet

Rivayetçiler derler ki, bir gün şeyh Mecdeddîn müşahedeye hâlindeyken şu sözü söylediler: “pîrim şeyh Necmeddîn bir durgun su imiş, ben ise derya imişim, ben bir ördek yumurtası gibiyim, pîrim beni civciv olarak çıkarıp kemâle erdirdi. Ben vahdet deryasına gark oldum. Onlar yerde kaldı.” Bunun üzerine o an söylediler: “Ya pîrim, size ne oldu gayri ihtiyarî konuşuyorsunuz”, dediler. O anda şeyh Mecdeddîn kendine gelip, söylediklerine pişman oldu. İçi ateş dolu leğeni başının üstüne koyup pîrinin hizmetine gideceği anda gambazlar gidip şeyh Necmeddîn'e olayı anlattılar. Hazret bu sözlerini işitip sinirlenip söylediler: “Mecdeddîn bize böyle demiş ise kellesi kesilip denize atılsın”. O anda şeyhin bu sözlerini insanlar gelip Mecdeddîn'e anlattılar. Mecdeddîn hüngür hüngür ağlayıp söyledi: “Eğer pîrim benim hakkımda böyle demiş ise pîrim'in kellesini kalmak, kessin” diyerek ağlamaya başladı. Ondan sonra gündüzleri oruçla, geceleri namaz ile yürüdüler. Yinede sokaklara çıkıp zikir ederdi. Bir gün hayal etti hazreti şeyh Necmeddîn'in hizmetlerine gitsem pîrim merhamet edip benden razı olur diyerek, yolluğunu hazırlayıp, (27) hazretin yanına gitti. Özür diledi. Hazret söylediler. “Şimdi affettim önce imansız olmaya başladın imana karşı gidersen kellen gider ama benim başımda senin başın gibi olur. Ondan sonra gece gündüz namaz kılıp sokaklarda zikredip yürüdü.

On Birinci Rivayet

Rivayet edenler söylediler, günlerden bir gün sultan vezir, vekil ve oğulları ile oturuyordu. Bu esnada Şeyh Necmeddîn sokaklarda zikir ederek yürümekteydi. Sultan bu oturan meclise dönerek şöyle söyledi: “Bizim pîrimiz şeyh Necmeddîn gibi pîr başka bir şehirde bulunmaz.” Bunun üzerine bir bedbaht yerinden kalkarak şöyle: “Ey padişahım, onun gibi faydasız insan hiçbir yerde yoktur. Evliyaullah dersiniz. Yalan zikredip halk içinde şeyhlik davasındadır.” dedi. Sultan sinirlenerek: “Ey bedbaht, lanetlenmiş ve yolunu şaşırılmış nasıl söz söylüyorsun. Şimdi benim gazabımdan nasıl kurtulursun” dedi. Bedbaht kendisini savunarak: “Padişahı aldatmıyorum” dedi. O zaman padişah daha da sinirlenerek: “Ey bedbaht bir örnek

vermezsen, seni öldürürüm ve lâkin gerçek ise onu da öldürürüm” dedi. O zaman o melun saadetsiz şöyle söyledi: “Ey padişahım, şimdi söylemekten de korkuyorum. (28) Bunun üzerine padişah : “Gerçekse korkma” dedi. O zaman bedbaht öyleyse konuşacağım diyerek: “Ey padişahım sizin kızınız ile ilişkisi vardır” diye iftirada bulundu. Padişah bu sözün gerçekliğini öğrenmek için geceleri uyumadı. Padişahın kızı Melike günlerden bir gün köşk üzerine çıkmış âlemi seyrediyordu. Gözü sokak tarafına düştü gördü ki bu esnada aşağıdan Şeyh Necmeddîn geliyordu. O zaman hazret âlicenap kirpiklerini kaldırıp yukarı baktı. Birden nazarı mübarek padişahın kızına düştü. Derhal o kız hâl sahibi oldu. O günün pîri şeyh Necmeddîn ile “dost” olup, birbirlerinden habersiz ayrılmazlardı. Bir gece Necmeddîn “ hâl sahibi” kızın yanına gelip gittiğini padişah anladı ve askerlere buyurdu. “O yalancı cadının kellesini kesip dereye atın.” Bunun üzerine askerler padişahın söylediğini yaptılar.

Padişah da hareme girip gördü ki o pek dinine düşkün kız odasında Kur’an okuyordu. Padişah sinirlenip o temiz ruhlu kızın kellesini bir kılıç darbesiyle uçurdu. O (iftiracıyı) zenginlerin zengini yaptı.

(29) On İkinci Rivayet

Rivayet edenler söylerler: “Hârizm şehri o zamanlar çok zengindi öyle ki, âlemde hiçbir şehir onunla yarışamazdı. Kalesi uluydu, günde yüz yetmiş yerde pazar kurulurdu. Dört yüz kırk dört kapısı vardı. O kalenin içinde yedi yüz medrese vardı. Her medresenin iki yüz elli odası vardı ve bu medreselerin her birinde iki hoca ders yapardı. Hârizm hocaların mekânı idi. Dört yüz kırk dört tekke de pîr’i kâmil zikir ederdi. Beş bin üç yüz mescit-i camii vardı. Her mescitte bir minare bulunurdu. Aynı bir mescidin büyük camisi var idi. Kırk kapısı vardı. Her kapısında bir minare vardı. O mescidin ortasında bir minare vardı. O minare kırk gaz (ölçü birimi) yüksek idi. Yirmi yerde kamet söylenirdi. O mescidin imamı zamanın velisiydi. Başka mescitlerin hesabını Allâh’tan başka kimse bilemezdi. Ve yine dört yüz çilehanesi vardı. Bu çilehanelerin her birinde bir hacı ders verirdi. Beş yüz kalenderhanesi vardı. Her kalenderhanede bir dede kalender ders verirdi. Bin misafirhanesi vardı. Padişahın iltifatına mahzar olmuştu. Beş yüz levent hanesi vardı. Levent halkı her padişahıtan vazife alırdı. On bin saray vardı. Bin hamam vardı. Dört bin hoca, dört bin şeyh, beş bin Aşkiya tarîkatı, üç bin Kübreviyye, (30) beş bin Cehriye tarîkatı üyesi vardı. Sekiz yüz kız bakire olup nefislerini öldürmüşlerdi. On bin kasap

dükkânı vardı. On iki bin manifaturacı dükkânı vardı. Sekiz bin bitki özleri satan dükkân vardı. Yedi bin terzi dükkânı vardı. Altı bin ayakkabı dükkânı, on bin bakkal dükkânı vardı. Beş bin boya dükkânı ile beş bin demirci dükkânı vardı. Üç bin kuyumcu dükkânı vardı. Beş bin parfüm dükkânı vardı. Altı bin takke dükkânı vardı. Dört bin dört yüz sabun dükkânı vardı. Üç bin elektrik dükkânı vardı. Sekiz bin hurma yaprağı satan dükkân vardı. Beş bin kunduracı dükkânı vardı. On bin ayakkabı tamircisi dükkânı vardı. Üç bin terzi vardı. Bin dutar tamircisi dükkânı vardı. Bin üç yüz kumaşçı dükkânı vardı. İki bin şamdan dükkânı vardı. Yüz şişe dükkânı vardı. Bin döviz dükkânı vardı. On bin yulaf dükkânı on bin Yahudi Mahallesi vardı. On bin okul vardı. On bin evlilik dairesi vardı. Ama tarifi çoktu, özetledik.

On Üçüncü Rivayet

Rivayet edenler söylediler: “Hârizm de iki rekât namaz kılınırsa başka şehirde yetmiş rekât namaz kılınmış sevabı bulunur (31) Her kim büyük Hârizm mezarlığına defnedilirse, sorgu sual olmaz. Her kim Hârizm’de vatan tutsa doğru dürüst yürüse malına bereket verir. Ve kim ki Hârizm mülküne cimrilik etse bereket bulamaz.”

Hârizm şehri o kadar mükemmeldir ki, hırsızlar onu bilmezler akıllılar ise Hârizm’den asla ayrılmazlar.

Hârizm’de birçok ulema bulunmaktadır. Onun için Resul Aleyhisselam buraya “Kutup ul İslam” dediler. Hârizm evlatları her nereye gitse oranın halka sıcak görünür. Onun için Yakup peygamber soyundan geldikleri söylenmektedir. Hârizm’in insanları bahadır olurlar. Geçmişte beş kale işgal edilir. Bunlar: Hârizm (köhne Ürgenç) Hibak, Hazarasp, Kat ve Tok kalesidir. Hârizm’in harap olmasına sebep olan üç delil olduğunu söylerler: Biri Cemilcan’ı padişahın haksız yere öldürülmesi. Diğeri İbn Hacıp’in Allâmeî Tûsî’yi cezalandırması, bir diğeri ise sultan Mahmut Çini hapisten kurtulduğunda Hârizm’e mektup gönderdi mektupta: “Beni İskender-i sâni” diyerek hutbede okutsunlar yazılıydı. Bu mektup Hârizm ulemalarına ulaştırıldı. Bunun üzerine Hârizm’in büyükleri şöyle söylediler: “Henüz sultan Sencer Mazî’nin aldığı yerleri almadan “İskender-i sâniyim”, demen hata olur.” Bu söz yüzünden Hârizm harap oldu.”

(32) On Dördüncü Rivayet

Rivayetçiler dediler: (Muhammed aleyhisselam) miraca çıktığında akşam karanlığı olur, sadece bir yer altın gibi parlardı. Peygamber (s.a.v.) Cebrail'e sordu: "Ya Cebrail, her taraf karanlık ama bir yer altın gibi parlıyor sebebi nedir?" O zaman Cebrail şöyle dedi: "Ya Resulullah o parlayan yer Hârizm'dir." Oraya Allâh'ın rahmeti yağar, altın gibi parlamasının sebebi budur. Bunun üzerine Resulullah şöyle der: "Ya Cebrail niçin Allâh'ın rahmeti Harizm'e yağar da başka yere yağmaz?" bunun üzerine Cebrail A.S. şöyle söyler: "Ya Habîbullah, o gün ki size peygamberlik makamı, verildi. Her yere mektuplar gönderdiniz. Hârizm halkı siz mektup göndermeden önce gayibane müslüman olarak size ümmet olmayı arzuladılar. Adınızı baş tacı ettiler. Bu yüzden Allâh'ın rahmeti oraya yağar" dedi. Bunun üzerine Resulullah: "Ya Cebrail, öyleyse ilk ümmetim Hârizm halkı olsun." dedi. Ve Cebrail'e: "Ya Cebrail bu "rahmet" başka yere yağar mı?" diye sordu. Bu soru üzerine Cebrail şöyle söyledi: "Ya Habîbullah, Hârizm halkı her nereye gitse o yer abat olur, Allâh'ın rahmeti oraya yağar." O zaman Resulullah: "Hârizm halkının gittiği yere (33) rahmet yağacaksa, Hârizm harap olsun (yok olsun) dedi. O zaman Cebrail: "Ya Resulullah, Hârizm halkına 'ilk ümmetim' dediniz, şimdiyse Hârizm'in yok olmasını istiyorsunuz. Bunun hikmeti nedir?" dedi. O zaman Resulullah şöyle söyledi: "Ya Cebrail, Allâh'ın rahmetinin her yere ulaşmasını her yere yağmasını isteriz" dedi. Bu sebeple Hârizm'in harap olduğunu söylerler.

On Beşinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler; bir gün Sultan âlimlerle otururken şöyle dedi: "Ey âlimler, hangi oğul ki anadan doğar doğmaz evliya ve âlimlere önderlik yapar?" Bu soru üzerine âlimler şöyle cevap verdi: "Ya sultan, o oğul büyük ihtimal Kadir gecesi ana rahmine düşen ve babası da bu niyetle beraber olan oğuldur. Evliya ve âlimlere önderlik yapacak bu oğul ihsan edecek ve okumadan imam olacaktır." dediler. Bunun üzerine Sultan: "Öyleyse o vakti bana söyleyiniz" dedi. Falcılar: "Ya Sultan, bizim sohbetlerimize katılırsanız inşallah o vakti söyleriz." dediler. Sultan falcıların sözünü dinleyerek bir müddet daha âlimler ile sohbet ederek oturdu. Âlimler: "Ya Sultan, "Kadir gecesinin tam vaktidir.", (34) zamanı ganimet bilip gidin" dediler. Sultan yerinden kalkarak oradan ayrıldı. Hacib'in kapısını çaldı. Hacib "Kimsin bu saatte kapıyı çalıyorsun?" dedi. Bunun üzerine sultan sabırsızlanarak: "Çabuk kapını

aç ki zaman geçmesin.” dedi. Hacib: “Ey Sultan, nasıl zaman ki, geçmesin, diye ızdırıp çekiyorsunuz?” dedi. Bunun üzerine Sultan: “O zamana Kadir gecesi, saati derler ki, her kim bu saatte eşi ile cima yapsa ve eşi hamile kalsa veyahut bayan bu gecede oğul doğursa, o hamilenin çocuğu doğar doğmaz evliyalardan olur, okumayan âlimlere önder olur.” dedi. Hacib “ Öyleyse, ben eve giderek, kilidi alayım gelip, kapıyı açayım” dedi. Eve gittiğinde eşiyle cima etti. Ardından kapıyı gelip açtı. Sultan da evine gidip eşi ile cima etti. İkisinin de eşi hamile kaldı. Ama Sultanın cima ettiği vakti o saat idi. Hacib ve sultan çok mutlu oldular. Dokuz ay, dokuz günden sonra ikisinin de oğlu oldu. Sultan oğlunun adını İbrahim koydu. Hacib ise oğlunun adını “Abdülcenab” koydu. Sultanın daha önce dünya ya gelmiş üç oğlu daha vardı. Birinin adı Sultan Celalettindi. O Hindistan vilayetinde padişahı. Diğerinin adı İsmaildi o ise Hirat vilayetinde padişahı. Ve öteki oğlunun adı Sultan Gıyasettin idi. O atasının yanında yer alır, atası nereye sefer kılsa önderlik (35) ederdi. Hârizm halkı bu durumdan hoşnut olup Sultana sürekli hayır dua ederdi.

On Altıncı Rivayet

Rivayetçiler derler ki, İbrahim ile Abdülcenab yedi yaşına girdiler. Sultan onları hat sanatını öğrenmeye gönderdikten sonra okula verdi. Okul hocasına şöyle söyledi: “ Ey hoca bu iki oğlanı sınava sokup bakın hangi oğlanda üstün yetenek görürseniz, bize haber verin cübbe giydirip sevinerek duyuralım.” Bunun üzerine hoca oğlanları sınav yaptı avucunun içine bir yüzük koyarak kapattı. “Ey İbrahim avucumun içinde ne vardır? dediğinde, İbrahim avucunuzun içinde ortası delik nesne var dedi. Hoca sordu o nesne nedir? İbrahim: “değirmen taşıdır.” Dedi. Ondan sonra hoca Abdülcenap’a dönerek: “sen söyle avucumun içinde ne var?” dedi. Bunun üzerine Abdülcenap: “Avucunuz da yüzük var” dedi. Açıp gördüler ki yüzüktür. Hocası sordu: “Ey Abdülcenap bunun yüzük olduğunu nasıl bildin?” Abdülcenap: “Ey hocam beni çok sınava tabii tuttunuz, ben sizin yanınıza okumak için gelmiyorum. Sizin yanınıza Bismillahir rahmanir rahim i (36) söyleyip, kendime Üstad kıluyum diye geliyorum. Sabah kıyamet koptuğunda herkes bir üstadı tutar ben sizi tutayım diye karşınıza geldim. Eğer beni sınava tabii tutuyorsanız Kur’an’dan bir sure okuyun, ben tefsir edeyim.” dedi. Bunun üzerine hocası İna fetahna suresini önceden hatırladığı şekilde okudu ve ardı sıra Abdülcenap tefsirini söylemeye başladı. Hocası bu olaya hayran kalıp koşarak sultana sevinçli haberi verdi. Sultan

çok mutlu oldu ve Hârizm ulemaları topladı. Onlardan Abdülcenap için uygun bir bulmalarını istedi. Ulemalar sevginçle Ebulfeyz Mecdeddîn adını vererek, onu Medeni ilimler okuluna hoca tayin ettiler, cübbe giydirdiler, İbn-i Hacıp dokuz yaşında hoca olarak, Hârizm vilayetinin âlimi oldu.

(37) On Yedinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler: Tus şehrinin rivayetçilerinden biri: “O zamanki kaide kitap yazınca her mücahit kitabını alıp gelerek mühür vurdurur ki kıyamete kadar kitabın itibarı düşmesin. O zamanda birçok vilayette mücahit bulunmaktaydı. Hangisi kitap yazsa Hârizm âlimine (Abulfeyz Mecdeddîn ibn Hacıp) mühür vurdurmaya gelirdi. Hârizm de Hüda'nın rahmeti nazil olmuş idi.

On Sekizinci Rivayet

Rivayetçiler derler ki, Tus (İrânın ilçesinden bir yer) ilinde bir molla kendini ulema görüp, bir kitap yazmıştı. Buhara tarafına giderek kitabına mühür vurdurmak istedi. Buhara müctehidleri kitabı görüp: “Bu kitabı herkese mühürletmeyin, Semarkant ilindeki hidayet sahibi zamanın Allâmesine (âlimine) mühürlendirseniz kitabınız ahirete kadar değerli olacaktır.” dediler. Allâme-i Tûsî Bunun üzerine yola çıktı. Tus'tan Semerkant'ta kadar giderek, Hidayet sahibine kitabını arz etti. Bunun üzerine Hidayet sahibi zat şöyle söyledi: “Ey Allâme-i Tûsî, Ben sana sözüm şudur. Ben on iki yılda bir kitap yazdım ve müctehidlere “mühr” ettirdim, müctehidler şöyle söyledi: “Hârizm vilayetinde Allâme-i Mecdeddîn adında bir kişi vardır. Eğer kitabını bu kişiye mühürletirsen bütün âlimler o kişinin mührünü kabul eder.”

Allâme-i Tûsî Semarkant'tan ayrılarak, Hârizm ilçesine geldi. Burada, gördüklerine zamanın âlimi Mecdeddîni nerede bulabilirim diye soruyordu. Bir molla kendisini görerek şöyle dedi: “Onu niçin arıyorsun?” Bunun üzerine Allâme-i Tûsî şöyle dedi: “Bir kitap yazdım ve kitabımı ona mühürleteceğim.” dedi. Molla şöyle söyledi: “kitabını bana göster bir de ben bakayım” Allâme-i Tûsî kitabını mollaya gösterdi, Molla inceleyerek şöyle dedi: “Bu kitabı Mecdeddîn'e gösterince yırtar, atar” bunun üzerine Allâme Tûsî gösterip göstermeme konusunda, kararsız kaldı. O esnada Ebulfeyz Mecdeddîn medreseden çıkıp havuz tarafına gitmişti. Talebeleri de arkasından bulunduğu yere gitti. Talebelerine ders vermekle meşgul

olmaya başladı. Bu esnada bir kuş duvar deliğine sıkıştıverdi. Âlim dersine devam etti. Ders bitince, o kuşu almak için bir yaşlı molla'nın, eğilmesini istedi. Sırtına basarak o deliği kazmaya başladı. Allame-i hidaye bu durumu görüp şöyle söyledi: (38) “Sen nasıl oğulsun ki, bu yaşlının sırtına basıyorsun?” Bunun üzerine Allâme-i Mecdeddîn şöyle söyledi: ”Sen nasıl insansın ki büyüğü küçüğü fark edemiyorsun?” o vakit âlim Allame-i hidaye şaşırarak: “Büyük kim? Küçük kim?” diye sordu. Âlim Mecdeddîn cevap verdi. “Büyük ben, küçük ise bunlardır” o vakit âlim Sahib-i hidaye dedi: “Öyleyse, bunlar alıverse olmaz mı?” bunun üzerine Ebulfeyz Mecdeddîn şöyle söyledi: “Her iş zamanında yapılırsa iyidir” ve ardından bu mısrayı okudu.

İkki nerse körünür yaxdin sovuq,

Şayxlar qılsa sabilik, ya sabilar şayxlıq.

Açıklaması:

İki şey buzdan da soğuktur.

Şeyhler çocukluk yaparsa ya da çocuklar şeyhlik yapsa.

Bu mısrayı duyduktan sonra âlim Sahib-i hidaye bildiler ki. Bu âlim gerçekten zamanın âlimidir.: Allame-i hidaye şöyle söyledi: “Ey zamanın âlimi, izin verirseniz iki sorum olacak” “On iki yılda bir kitap yazdım. Buna bir bakıp mümkünse mühürleyip isminizi de yazıverseniz verseniz olur mu?” Bunun üzerine tebessüm edip dediler: (40) “Adıma Ebulfeyz Mecdeddîn derler, Şüphesiz şeyh İbni Hacıp uludurlar.” Bunun üzerine ikiside yola koyulurlar. Ebulfeyz Mecdeddîn giderlerken şöyle söyledi: “Kitabını çıkart bakalım” ve eline aldı göğsüne bastırıp şöyle söyledi: “Çok güzel yazmışsın kitabın ismi “Hediye olsun” ve orada mühürleyerek kendisine verdi. Sonra soru sordu: Sen nereden geldin? Allame-i hidaye: “Semerkant ilinden”: bunun üzerine öyleyse ”Sahib-i hacip” oldun diye iltifat etti ve dua edip gönderdi. Sonra memleketi Semerkant’a gittiğinde yaşadıklarını anlattı ve şöyle söyledi: ”Sen’de Hârizm iline gidip, zamanın âlimi Abülfayz Mecdeddîn’e kitabını gösterip, ona mühürletirsen kıyamete kadar kitabın değeri düşmez”.

Sonuçta Allâme-i Tûsî'de Hârizm tarafına yol aldı. Bir kaç gün gittikten sonra Hârizm'e ulaştı ve Medrese-i medeni ilimi" sordu. Bir molla: "onunla ne işin var?" diye sordu. Tûsî şöyle söyledi: "Şeyh İbni Hacibe bir kitabımı mühürletmek istiyorum." Molla şöyle söyledi: "önce kitabına bir ben bakayım. Kitaba baktıktan sonra (41) bu kitabı gösterme çünkü yırtar atar." Bunun üzerine Tûsî şaşırarak şöyle söyledi: "Ne olursa olsun o kadar uzak yoldan geldim bari bir göreyim" ardından medreseye doğru gitti. Gördü ki bir yiğit orada bütün genç şeyhler etrafına toplanmış sohbet ediyorlar. Sohbeti bitti onu görünce, sahib-i hidayenin dediği kişi olup olmadığını öğrenmek için şöyle söyledi: "Ey ders yapan oğul gel bu tarafa sana iki kelime sözümlerim var." Şeyh İbni Hacip âlim Tûsî'nin olduğu tarafa bakarak: "Ne sözün varsa söyle." dedi. Bunun üzerine Âlim Tûsî kitabını çıkartıp kendisine verdi ve şöyle söyledi: "Bu kitabı dokuz yılda çalışarak yazdım bunu mümkünse tasnif edermisiniz?" Şeyh İbni Hacib kitabı eline alıp önce sinesine bastı daha sonra suya fırlattı ve şöyle söyledi: "Suyun sesinden etkilendim" Bunun üzerine Âlim Tûsî bağırarak: "Ey Şeyh İbni Hacip, benim kitabımı niçin suya attın?" dedi. Bunun üzerine İbni Hacip: "Her hangi bir faydasız eşyaları suya atarlar" dedi. Bunun üzerine Tûsî bu cevap karşısında: "Kitabımı buluver" dedi. Şeyh İbn Hacip ise öğrencilerine dönerek "Kim diğerleri ile hoş sohbetse kalsın, diğerlerine izin" dedi.

(42)

Kendisi söyledi. Şakirtleri yazdılar. Bir saatte kitabı aynı şekilde, öne koydular. Zira kitabın bütün sözleri ve manası gönüllere işliyordu. Âlimi Tûsî kitabı açıp baştan sona inceledi, kendi kitabının söz ve manası ne az, ne fazlaydı. Hatta kendi kitabının iyi notu gibi duruyordu. Utanıp çekinerek, kendi kitabını, istedi. Şeyh İbn-i Hacib: "Bismillah" diyerek ellerini havuza daldırdılar. Kitabını alıp önüne koydular. Âlim-i Tûsî kitabı alıp inceledi, bir harfî ya da bir noktası, değişmemişti. Hayâ olmayan bir yere gidip fal bakıp gördü ki, Çin vilayetinden Cengiz Han diye birisi gelip Hârizm'i harap edecek. Kitabını mühürlemediği için İbn-i Hacib'e kinlenerek, Çin vilayetine doğru gitmeye karar verdi. Uzun süre yol yürüyüp, Çin vilayetine ulaştı. Cengiz Han'ı ikna edip kendine tabi eder mi, diye bir köşede oturup, fal baktı ve gördü ki, Sultan Mahmut'un talihi yüksektir. Hayran olup oturdu. O halde bir adam yanına gelerek şöyle söyledi ki: "Seni Cengiz Han istiyor." Allâme Tûsî onu takip edip, Cengiz Han'ın karşısına çıktı ve kendisini yüksek bir yerde oturur vaziyette gördü. Cengiz Han hiddetle şöyle söyledi: "Nereden gelip nereye gidiyorsun?" bunun

üzerine Allâme Tûsî şöyle söyledi: “Ey Çin hakanı, bir gün endişe içerisinde fal baktım. Gördüm ki, Çin’in padişahı Bağdat’a (43) gelince, Hârizm şehrini harap ediyor. Bu nedenle buraya kadar gelip yine fal baktım. Yine gördüm ki, Çin padişahı tüm şehirlerini fethedip, Çin deryasının yakasında kale diker, orada bir vakit durduktan sonra Hârizmî harap ediyor” dedi. O zaman Cengiz Han şöyle söyledi: “Hârizm’in harap olmasını, Çin’in ebedi olmasının sana ne faydası var.” Bunun üzerine Allâme Tûsî: “ Bana, iki vilayetinde ebediyetinin ya da harabe olmasının bir faydası yok. Lâkin Hârizm vilayetinde bir kişiye kinim var, ondan kinim alsam, muradıma ermiş olurum”- dedi. Bunun üzerine Cengiz Han şöyle söyledi ki: “Kininin sebebi nedir?” Allâme Tûsî şöyle söyledi: “Ben Tus çocuğuyum. Küçüklüğümde okuyup molla oldum. Nice yıl riyazet tutup, dokuz yılda bir kitap verdim. O kitabımı Hârizm müçtehitlerine göstermek için götürdüm “muteber mührü” vurdurmak istedim. Bir genç oğlan Hârizm padişahı imiş. Kitabımı elimden alarak suya fırlattı. Belki sen ondan kinimi alabilirsin diye düşünerek. Bu yurda geldim.” dedi. Bunun üzerine Cengiz Han: “Eğer bu sözün doğruysa, senin kinini alırım” dedi. O zaman Allâme Tûsî şöyle söyledi: “Benim sözümün doğru olup olmadığı ‘Hârizm harap olduğunda malum olur’, deyip Cengiz Han’a çok yaklaşmaya başladı. (44)

On Dokuzuncu Rivayet

Rivayetçiler söylüyorlar; bir gün Şeyh Necmeddîn mescitten çıkıp şehzadenin mezarına doğru gitti. Müridleri bir oğlan çocuğu görerek şöyle söylediler “Allâh’ın kudretine bakın ki cuhudların arasında böyle temiz ay yüzlü Yusuf-u sani gibi, bir çocuk varmış” bunun üzerine hazret şöyle söyledi: ‘Kani oğlan’ kendileri iyi gözlem yaptılar. Oğlan öyle bir oğlandı ki, yüzünün şulesi bütün ışıklara galip gelirdi. O oğlanın hazretin ‘kimya-i eserleri’ ile kilitli dili açıldı, müslüman oldu, hazretin ayaklarına başını koyup hüngür hüngür ağlamaya başladı. Onu gören yarenler etraflarına toplanıp feryad figanını seyrettiler.

Oğlan kendine gelip şöyle söyledi: “ Ya Hazreti Şeyh Necmeddîn, benim babam doğru biri değildir. Bunun için dönüp, size mürid oldum. Benim babam sizsiniz” dedi. Hazret şefkat göstererek ibadethanede kendisine, yiyecek verdiler. Ve taharet hizmetini ona verdiler. Oğlanın ihlâsı hazrete ayan oldu. Oğlan şeyhe sonsuz temizliğini göklere koyup aşk ateşinin hararetiyle ısıtıp verdi. Hazret onun ihlâsını

anlayarak, ona (Cemilcan) Cemaleddin adını verdi. Bazıları kendisine Cemilcan diyorlar. Cemilcan diye Şeyh Necmeddîn den bahsediyorlar. (45) Bazı kimseler ise hâkimin oğlu diyor. Ama ihtilaf çoktur. ‘ Nefahat’ e bakılırsa bu çocuğun kim olduğu malum olur.

Yirminci Rivayet

Rivayet edenler söylediler ki; bir gün Şeyh Necmeddîn mezar ziyaretinden geliyordu. Fakir biçare biri yolda hazretin ayaklarına kapanarak: “Ey pîri kademli mübarekliğinizle benim kalbimin isteğini kabul ediniz, sizin kereminiz ile olur.” dedi. Hazret biçarenin haline rahmet edip, kendisini yol arkadaşı kabul ettiler. Bir bağa geldiler burası gizlenmiş tertemiz düzenlenmiş, döşekler hazırlanmıştı. Hazret bunu görüp, hayret içerisinde sordu: “Ey biçare nine, bu yeri ihlâsla gizlemiştin, sebebi nedir?” Bunun üzerine nine: “Ey pîr, bir gece rüya gördüm. Bana böyle yapmam gerektiğini söylediler. Burada Şeyh Necmeddîn’in kanı dökülecek, şehitlik derecesine yükselsecek dediler. Onun için bu yeri temiz düzenli bir şekilde sakladım” dedi. Bunun üzerine Hazret: “Halayık, fakirin sözünü işitenler, dinleyin kıyamet günü cennetin eşiği buradan açılrsa gerek.”-dediler. Ehli yâran hazret-i Şeyh Necmeddîn’in sözlerini işitince, ağlamaya başladılar. Biçare nine hazreti Şeyh Necmeddîn’den birçok vaaz ve nasihatler dinledi. Gönlü şad oldu.

Hazreti Şeyh Necmeddîn hankâh’a doğru gittiler. Her zaman gönüllerine zenginlik arzusu düşse, giderlerdi. (50)

Yirmi Birinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler, her zaman için Sultan ne tarafa sefer kılsalar, şehzade İsmail’i padişah atayıp giderlerdi. Sultan gelince fukaranın arzusunu öğrenip adaleti sağlardı. Günahkârların cezasını verirdi. Fakat bir gün şehzade babasının önünde meclis ehliyle birlikte tahtı üstünde oturuyordu. Meclis ehli her taraftan söz söze karışıyorlardı. Şehzade şöyle söyledi “Eyyühennas! Şeyh Necmeddîn gibi birisi hiçbir vilayette bulunmaz. Onun içindir ki, pîr yârenlerinin gözlerini alınlarını temiz kılıp, derecelerini yükseltirler.” dedi. O mecliste Şeyh Necmeddîn’in bir düşmanı vardı. Oradan söze karıştı: “Ya şehzade, güzel pîr diye kimden bahsediyorsunuz?” dedi. Ve ardından şöyle söyledi: “Şeyh Necmeddîn oyunbazdır. Bu önemli günde hiç

bir vilayette yoktur. Hatta namaz kılıp Kur'an da okumaz. Geceleri gizli yerde tâat kılıyorum diyor. Fakat oğlan kucaklayıp livat kılıyor' dedi. O anda şehzade kahroldu ve şöyle söyledi: "Ey yalancı bahangir (bahane söyleyen) niçi asılsız sözler söylüyorsun. Eğer sözün yalan ise, seni öldürüp, bin parçaya ayırırım. Eğer doğru ise, onu âleme rüsva edip öldürürüm." dedi. Bunun üzerine meclistikiler şöyle söyledi: "Haydi gidip Şeyh Necmeddîn'in evine bakalım." Şehzade: "gidip bakın eğer öyle bir hal yoksa bu bedbahtın cezasını verin." (51) dedi. O bedbaht kişi şehzadenin adamlarıyla birlikte Şeyh Necmeddîn'in ibadethanesine gitti, Cemilcan'ı gördüler. Şehzade çok müteessir olup şöyle söyledi: "Bu oğlanın başını kesip, dereye atın ki, bundaki pislik belki, derenin suyuyla temiz olur" dedi. Cemilcan'ın başını kesip dereye attılar. Sonrasında hizmetkârlar şehzadenin hizmeti için yanına geldiler. Şehzade sordu: "Oğlanın başını kesip dereye attınız mı?" bunun üzerine bakmaya gidenler şöyle söyledi: "Attık." Şehzade: "Şimdi Şeyh Necmeddîn'in alarak buraya gelin ki, yalan söyleyen kişinin hali ne olur gösterelim." dedi. Şeyh Necmeddîn'in ibadethanesini ateşe verdiler. Şehzade: "Çok bağırtarak cezasını verin"- dedi.

Yirmi İkinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler, hazreti Şeyh Necmeddîn o gün ninenin başına gitti. Ardından "Allâh-u Ekber" deyişerek ormanda yürüyüş yaptı. Müridleri hazretin halini anlayamadan, arkasından gidiyorlardı. Şeyh Necmeddîn gördü ki, ibadethaneleri yıkılmış, harap olmuş. Duvarlardan ses gelir ki "Cemilcan'ı öldürüp, ibadethaneyi ateşe verdiler." Bunun üzerine Şeyh Necmeddîn "Cemilcan!" diye bağıırıp ağladılar. Âlem bu yakarış ile doldu. Hârizm halkı ne olduğunu anlayamıyordu. Sesin geldiği yere doğru yürüdüler. Şehzade İsmail herese: " Bu Nasıl bir yakarıştır nereden gelir öğrenin." dedi. Bunun üzerine yakarışın geldiği yöne gittiler. Cemilcan'ın bir elinde başı, bir elinde güneş, dere tarafından geliyordu. Halayıklar bunu görüp, gökyüzünü feryat figan ile doldurdular. Hazreti Şeyh Necmeddîn müridleriyle ağlaşıp coşkunluğa erdiler. Hazret bu cevabı verdi:

Âlem ze Cemal ast Cemil,

Az furkatı tu Cihan kal ast kıyl.

Açıklaması:

Âlem güzel olan Allâh'ın cemalindedir,

Cihan'ın senden ayrı olduğu dedikodudan ibarettir.

Diyerek Cemilcanın elinden tutup ninenin bağına götürerek, cenaze namazını kılıp defnettiler.

Bu vakayı halayıklar görüp şehzade İsmail'in yanına gidip bir bir anlattılar. Şehzade ettiği şeye pişman olup, o bedbaht gammazı öldürdü. İki yüz deve pirinç ve yağ beş yüz koyun hazırlayıp, Cemilcan'a yemek versinler diye buyurdu. Kendi de bir lal taşını doldurup, üstüne bir elmas kılıç koyarak, Şeyh Necmeddîn'in karşısına geldi. Ve şöyle söyledi: "Ey pîr, Cemilcan'ın ruhuna bu lal taşını getirdim. Kabul etmezsen, bu kılıçla başımı uçur" dedi. O anda hazret söylediler: "Ey nadan Cemilcan'ın ruhuna (53) senin başın, benim başım, bu Hârizm halkının tamamının başları. Ve hem Buhara, Semerkant ve Taşkent ve Hokand ve Kaşgar ve şehri Hirat ve Kabil ve Kandehar ve Belh ve Bedehşan ve Andıköy ve Hindistan ve Sındüstan ve Zabulistan ve Nişabur ve Peşavar ve İran ve Turan ve Tebrîz ve Keşan ve İsfahan ve Kast şehirlerindeki insanların başları feda olsun dedi. Müridleri varıp mübarek ağızlarını tuttu. Hazret kendilerinden geçtiler, uzak vilayetleri saymaya devam ettiler. Şehzade sözlerine pişman olup şöyle söyledi: "Ölüm okunu sarhoşlukla attım. Şimdi kibirlenemem ama. Meğer pîrim şeyh İsmail Bistami kibirlenirmiş", dedi müridleri bu sözleri Bistami'ye iletiler ve Bistami şöyle söyledi: "Benim söylediğim sözün aynısını söyleyin, dua edin ki şayet kabul olursa, bu fakirlere ziyan etmeyin" dediler. Ama müridleri biz çok gün yol yürüydük diyerek Bistam şehrine dâhil oldular. Şeyh İsmail'in hanelerine gittiler gördüler ki, şeyh vefat etmiş. Müridleri şeyhin cenazesini hemen kaldırıp, duadan mahrum bırakıp kaçtılar. Yol yürüyüp Hârizm'e gelip Şeyh İsmail'in dünyadan ötelerin pîrliğine beyan ettiler. Hazret-i Şeyh Necmeddîn Cemilcan'ın ruhlarına 'Kur'an hatmi' ederek hanesinde oturuyordu. (54)

Yirmi Üçüncü Rivayet

Rivayetçiler söylüyorlar; Cemilcan Şeyh Necmeddîn Bağdadî erdiler. Hazret Şeyh Necmeddîn'i pîrleri dua etti, onun duası kabul olurdu. Onun için Cemilca'nın başı kesilip, dereye atıldı.

Bu dahrin dostlar, istamang vefa,

İşq ahlığa kün-bakün aylar cefa.

Açıklaması:

Bu dünyadan dostlar vefa istemesin,

Aşk ehline günbegün eyler cefa.

Ama sultan Mahmut ulu padişah'tı. Güneşin doğup batmasıyla bir yıllık yolunu sorarlardı. Arkasıyla kiblesi bir yıllık yerdı. Çor etrafından vergi gelirdi. Sultanın hüküm sürdüğü yüz büyük şehri vardı. Her gün dört yerden hanedanına vergi verilirdi. Ne zaman savaşa heves etse, kâfirlerle savaşırdı. En çok Kalmaklarla (Cengiz Han askeri) savaşırlardı. Sultanın bir oğlu Hindistan da, bir oğlu Hirat'ta, bir oğlu Moskova da padişah idiler. Oğullarından biri Hârizm'e padişah oldu. Kendi Çin-Maçin, Merv tarafında İskender gibi gezip, her yerde düşmanı olmasına aldırmadan savaşmaya devam ediyordu. Taşkent vilayetinde bir kardeşini bıraktı. (55)

Yirmi Dördüncü Rivayet

Rivayet edenler söylediler; Cengiz Han'la Hârizm Padişahı uzun yıllar savaştı, fakat hiçbiri üstün gelemedi. Bir gün En küçük oğlu emir ile Cengiz Han elçi kılığına girip Sultanın huzuruna geldi. Hacibler gelip Sultana haber verdiler. Sultan içeri girmesini emretti. Cengiz Han içeri girdiğinde ulu padişah kendisini beklemekteydi. Cengiz Han sultanın azametine hayran olup padişaha doğru ilerleyerek elçilik resmiyetiyle şöyle söyledi: “Ey Sultan, uzun yıllardır sizinle bizim aramızda kin peyda oldu. Hiç birimizin muradı gerçekleşmedi. En sonunda elçi kılığına girerek, senin huzuruna geldim. Şimdi bana ne cevap vereceksin.” bunun üzerine sultan şöyle söyledi: “Ey Cengiz Han buraya hangi his ve fikirle geldiysen, söyle işiteyim” Cengiz Han şöyle cevap verdi: “ Sizinle olan savaşımız yüz yıl daha devam etse, ne sana zafer ve bana yenilgi var. Uzun zaman oldu, sulh etmemiz gerekmekte barış ve huzura kavuşmak hepimiz için iyi olacak. Sınır Çin deresi olsun. Çin deresinden sizin tarafa biz yüzmeyelim, bizim tarafımıza da sizden kimse gelmesin. Yok yere iki tarafın halkıda ölmekte ve bu durum iki tarafıda üzüyor. Bunun için bugün, sulh edelim.”

Bu söz Sultana makul gözüktü. Karşılıklı yemin edildi. Yeminden sonra Cengiz Han'a şahane bir libas (56) hediye edip, Çin Maçın' e gönderdiler. Cengiz Han Çin Maçın'e gittiğinde Sultana hediyeler gönderdi. Ve böylece aralarında dostluk oluştu. Bir zaman sonra Sultan deryanın kıyısına bir Şehr-i azam kurarak orada ikamet etmeye başladı. Ve dört bir tarafa haber göndererek şöyle söyledi: "Beni İskender-i sâni diyerek hutbede ansınlar." Bu söz Hârizm'e ulaştığı zaman Hârizm ulemaları aralarında tartıştılar: "Bu büyük bir sözdür Sultan gurur yapıyor. Henüz Sultan Sencer'in geçmişte aldığı toprakları alamadan İskender-i sâniyim demek doğru olmaz. Bu söz yüzünden elindeki topraklar harap olabilir ümid ederiz böyle bir şey olmaz" dediler.

Fakat Sultan Mahmud'un bu isteği bütün âleme yayıldı. Ve derya kıyısında kurduğu kalesi için yüz bin hizmetçi getirerek zenginliğini kullanarak şehri güzelleştirir. Şehrin etrafına yedi tam teşekküllü ordu koyarak bu şehirde huzur içinde yaşar.

Yirmi Beşinci Rivayet

Rivayet edenler söylediler ki, Cengiz Han, Sultan Mahmud'la olan görüşmesini ve verdiği yemini şehrin ileri gelenlerine söyledi. Bir kısmı mutlu oldu ve kendisine: "İyi demişsiniz." dediler, bir kısmı ise kendi aralarında: "Sultan Mahmud'tan korktuğu için sulh istemiştir. Yoksa böyle yapmazdı.", dediler. Bu sözü Cengiz Han'ın Abdullah adındaki gizli casusu (aynı zamanda danışmanı gibi görünüyor ileriki hikâyelerde) (57) duydu. Ve diğer işleriyle meşgul olan Cengiz Han'a şöyle söyledi: "Ey Çin Hakanı, siz Sultan Mahmud'tan çok korkuyormuşsunuz, yoksa böyle davranmazmışsınız diye söylemekte. Doğru mudur?" , bunun üzerine Cengiz Han: "Ey dedikoducu, sen o sultan Mahmut'un ne kadar iyi olduğunu bilmeden konuşuyorsun.", der. Abdullah ise: "Ey Çin Hakanı, eğer korkmuyorsanız niçin deryayı sınır yaptınız? Sultan Mahmud derya kıyısında görkemli bir şehir kurmuş. Bir gün askerlerini dizip, Çin Maçın'i alabilir, seni öldürür ve oğullarını da esir eder. Ondan sonra pişmanlık fayda etmez "der. Bu sözün üzerine Cengiz Han Abdullah'a beş yüz kamçı vurulup, şehirden dışarı atılmasını emreder.

Abdullah'ın görevini ise başka casusa verir. Abdullah üç gün atıldığı yerden kalkamaz ve padişahın gazabından korktuklarından kimse yanına uğramaz. Üç

günden sonra zar zor evine ulaşır ve günlerce evinde saklanır. Bir gün Cengiz Han: “Abdullah hayatta mı?” diye sorar ve bulunmasını emreder, hayatta olduğu haber verilince de Abdullah’ın şehirden kovulmasını ve oğullarının da esir edilmesini emreder. Askerler hemen Cengiz Han’ın isteğini yerine getirirler. Abdullah oğullarından ayrıldığı için ağlayarak Sultan Mahmud’un huzuruna çıkar ve onları arz eder. Sultan Mahmud ona acır ve onu Kaşgar eyaletine padişah tayin eder. Bu haberi Cengiz Han duyar ve Abdullah’ın (58) oğullarını Çin Maçın’dan çıkararak onları perişan eder.

Abdullah bu haberi duyunca hem şaşkın ve üzüntülü bir halde: “Çin Maçın’dan kim gelirse buyursun. Oturup hasretleşelim belki gönlüm gamdan bu şekilde hâlas olur”, der.

Yirmi Altıncı Rivayet

Rivayet edilir ki; Cengiz Han’ın yeğeni dünyayı gezmek istemektedir. Bir gün Cengiz Han’ın huzuruna çıkar ve şöyle söyler: “Ey dayıcım, bana izin verirseniz tüccar sıfatı ile dünyayı gezmek istiyorum. İyiyi kötüyü görürsem, ufkum açılır.”, der. Bunun üzerine Cengiz Han: “Sana cevabım şudur ki; sen çok şirretsin, hangi şehre gidersen kavga çıkarır araya adâvet sokarsın” dedi. Buna rağmen yeğeni çok ısrar eder. Cengiz Han dayanamaz ve izin verir. Fakat asla ve asla tek başına dolaşmaması ve Sultan Mahmud ile arasına adâvet sokmamasını sıkı sıkı tembihler. Maçidin elli tüccarını yanına alır ve beş yüz devesine yük yükletir. Birkaç günlük yoldan sonra Kaşgar’a ulaşırlar. Bu tüccarların bir kısmı Abdullah’ı daha önceden tanımaktadır. Onu görmeleri gerektiğini düşünürler ve ziyaretine giderler. Abdullah dostlarını buyur eder.(59) Onlara dokuz çeşit yemek hazırlatarak sarayda ziyafet verir.

Yirmi Yedinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler; o gün Taşkent hâkimi Sultan Mahmud’un akrabasını görmek için yola çıktı. Hava kararınca Abdullah’ın şehrinde misafir olurlar. Abdullah Çin Maçın’ın tüccarları ile oturmaktaydı. Aralarında Cengiz Han’ın yeğeni de vardı. Her şeyden söz açıp sohbet ediyorlardı. Abdullah onlara oğullarının nasıl olduğunu sordu ve şehirden kovulduklarının haberini alınca: “Cengiz Han’ın ettiğini

Sultan Mahmud etmedi. Elhamdülillah Kaşgar eyaletine padişah yaptı.”, diyerek ah çekti. O zaman Cengiz Han’ın yeğeni söze karıştı ve: “Ey Abdullah, Sultan Mahmud senin koğucu olduğunu bilmiyordur. Bilse sen kim, Kaşgar’a Hükümdar olmak kim?”, dedi. Sultan Mahmud’un akrabası Gayur: “Ey edepsiz, eğer misafire saygı ahlakı olmasaydı seni bin parça ederdim. Senin gibi misafirin lafına gerek yok”dedi. Cengiz Han’ın yeğeni: “Ey Taşkentli, bizim lafımızla senin ne ilgin var neden böyle diyorsun. Abdullah (60) bizim ülkemizde bir casus ve danışmandı. Burada ise padişaktır. Hala bana cevap bile veremedi.”, der. Sultan Mahmud’un akrabası mahcup olarak: “Sen buraya kavga çıkarmaya mı geldin?”, - der. Cengiz Han’ın yeğeni ise küstahça: “Ey cevap yetiştirici seni Sultan Mahmud seni akrabası diye Taşkent hâkimi yapmıştır. Yoksa senin ne özelliğin vardır?” der. Bu sözler Gayur Han’ı kızdırır: “Sen tüccarsan vergini öde ve git. Sonra yine vergi yüzünden kavga çıkarma”- der. Cengiz Han’ın yeğeni: “Ben malımı nerede satarsam vergimi oraya öderim” - diye karşılık verir.

Gayur Han ise: “Senden vergini de alırım eline mühürü de basarım. Nereye gidersen kimse sana yaklaşamaz” diye tehdit eder. Cengiz Han’ın yeğeni ise: “Ben ne zaman vergiyi verirsem o zaman alırsın”- diye cevap verir. Gayur Han hiddetlenerek: “Ey Abdullah, bu lanet olasıyı öyle bir dövdür ki konuşamaz hale gelsin.” der. Cengiz Han’ın yeğeni: “Abdullah’ın beni dövdürmek haddi midir?” deince Abdullah da oğullarının intikamını almak için Cengiz Han’ın soyundan olan gencin boynunu bir kılıç darbesiyle gövdesinden ayırdı. Ve ruhunu cehennemin zakkumları arasına, cesedini de yere savurdu. Onunla beraber gelen dört kişiyi de öldürerek diğerlerini zindana attılar. Gayur Han (61) bu olaylara şahit olduktan sonra Sultan Mahmud’u ziyarete gitti. Abdullah da Gayur Han’a olayları anlatan bir mektup gönderdi. Sultan Mahmud’a mektup ulaşır ve yazılanları Sultana Gayur han açıklayarak anlatır. Mektupta: “Görünüşte tüccar ama aslında casus idiler. Evime çağırdım ve durumlarını anladım. Ölenleri öldü geri kalanları zindana attım, son söz sizindir”, - yazılıdır. Sultan Mahmut bu sözler üzeine: “Abdullah kendisi bilir. İster serbest bıraksın ister öldürsün” diye mühürleyerek bir mektup gönderir. Abdullah bu haberi işitip askerlerin hepsinin başını kestirir bir zaman sonra bu haber Çin Maçın vilayetine gider. Cengiz Han’ın da kulağına ulaştığında oğlu ile beraber beş yüz bin kişiyi gönderir. “Sakın Sultanın askerleri ile savaşmayın. Abdullah ile ne yaparsan yap”, der.

Oğlu birkaç günlük yoldan sonra Kaşgar'a ulaşır. Abdullah bu olayı haber alır ve halkı ile saf tutarak savaşırlar. Kaç gün kaç gece savaştıktan sonra Cengiz Han'ın oğlunun çok askeri ölür ve geri kalanlar kaçmaya başlar. Kaçarken Sultan Mahmud'un ordusu ile karşılaşırlar, Cengiz Han'ın oğlu babasının (62) vasiyetine uyarak savaşmaz. Ama Sultan'ın ordusu çok kişinin ölümüne sebep olur ve geri kalanlar zar zor canlarını kurtararak olayı Çin Maçin'deki Cengiz Han'a anlatırlar. Cengiz Han ülkenin önde gelenleri ile görüşerek Sultan'a bir mektup yazar: "Eğer Sultan Mahmud sözünü tutmayarak oğlumun askerlerine saldırdıysa Abdullah'ı bana göndersin. Yoksa ikimiz arasında adâvet oluşur" dedi. Ve mektubu elçi ile yolladı. Elçi Sultan'ın karşısında tazim ve tevazu ile mektubu takdim etti. Sultan Mahmut mektuba bakıp şöyle söyledi: "Cengiz Han usulsüz yazmıştır. Bu sözü ile Abdullah'ın saçının bir telini bile vermem." gelen elçilerin kulak ve burunlarını keserek atlarına ters bindirip geri gönderdi. Onlardan şu sözü Cengiz Han'a iletmelerini istedi: "Cengiz Han elinden geleni ardına koymasın." Elçiler meşakkatli yolculuktan sonra Çin Maçine vardı. Yaşadıklarını Cengiz Han'a bir bir anlattılar". Cengiz Han üzülür falcıyı çağırıp fal baktırdı. Falcılar şöyle söyledi: "Savaş olacak ve Hârizm vilayeti yıkılacak." Han bu cevap karşısında sinirlenerek heyetin toplanmasını emretti. Heyettekiler: "Ey Çin Hakanı, orduyu toplayarak sefere çık, senin şansın boldur, Hârizm'in yıkılması ise çok yakındır"- dedi. Cengiz Han bunun üzerine Çin Maçin, Hita ve Hotan'dan tabi olanların bir yıllık erzak olarak sefere çıkmalarını emretti. (63)

Sultan Mahmud da bu haberi duyunca kendi ordusunun hazırlanması için haber verdi.

Yirmi Sekizinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler, Cengiz Han sağ yanında Allâme Tûsî, sol yanında Hülâgû ve önünde oğulları ile giderken Allâme Tûsî'ye dönerek: "Bir fal aç bakalım, Hârizm'i kim yok edecek ve Sultan Mahmud'u kim öldürecek?"-diye sordu. Bunun üzerine Tûsî fal açarak: "Ey Çin Hakanı, Sultanı sen mahvedeceksin ve Bağdat'a kadar işgal edeceksin, o zaman Hülâgû'yu da Hârizme padişah seçersin.", dedi. Cengiz Han: "Ey Tûsî, Hülâgû Hârizm'i fethederse dile benden ne dilersen." dedi. Tûsî ise: "Ey Hakan, eğer sen o vakit Bağdat'ta olursan benim muradımı nasıl gerçekleştireceksin" diye sordu.

O vakit Cengiz Han Hülâgû'yu çağırıp şöyle dedi: “ Ey Hülâgû sen gidip Hârizm'i al, ardından da Allâme Tûsî'nin ne muradı varsa gerçekleştir” dedi. (64) Hülâgû Allâme Tûsî'ye dönerek: “ne muradın var?” diye sordu.

Allâme Tûsî “ benim muradım ibn Hacip adındaki oğlanı öldürmemdir.” Cengiz Han ile Hülâgû bu konuşmalardan sonra Allâme Tûsî ile vedalaşıp ayrıldı.

Yirmi Dokuzuncu Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Sultan Mahmud Cengiz Han'ın yaptıklarını duyunca falcılara haber verdi: “Sizler bir fal açın bakalım, ne yapmamız gerekiyor?”- dedi. Fal bakanlar gördüler ki Cengiz Han savaşı kazanacak bunun üzerine falcılar: “Ey Hârizm Hakanı, siz üç ay sabrediniz. Üç ay sıkıntılı olur ama sonra sıkıntı def olur” diye tavsiyede bulundu. Sultan Mahmud falcıların sözüne uymadı. Ve birkaç bin asker ile Cengiz Han'ın karşısına çıktı.

İlk olarak iki tarafın pehlivanları meydanda savaştı. Öyle çetin bir savaş oldu ki müslümanları canından bezdirdi. Sonunda (Sultanın) İslam ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Sultan Mahmud bu durum karşısında yüz bin kişiyi o şehirde bırakarak ordu ile Kaşgar'a sığındı. Cengiz Han Sultanı bir kaç gün şehirde hapsetti ve Sultan Abdullah'a iki yüz bin asker bırakarak (65) Taşkent'e gitti. Cengiz Han kaleyi ele geçirmek üzere iken Kaşgar'a gelip Abdullah'a tâbi olursa eskisinden daha iyi konuma getireceğini söyledi.

Abdullah: “Cengiz Han beni Çin Maçın'e padişah yapsa bile bunu kabul etmem. Elinden geleni ardına koymasın “- dedi. Ve gönderdiği elçilerin kulak ve burunlarını keserek geri yolladı. Bunları Cengiz Han duyunca öfkeleni. Askerlerine hücum emri verdi. Askerler koşarak direk kaleye doğru saldırdı. Abdullah'ın ordusu Hanın askerlerini öyle kırıp geçirir ki cesetlerinin boyu kalenin boyuna ulaştı. Cengiz Han Tûsî'ye: “Sen, Bağdat'a kadar alacaksın dememiş miydin bu nasıl durum?” diye sordu. O da cevaben: “Ey Hakan, askeri böyle harap etme. Kaleyi ele geçirmek kolay değil, boşuna asker kaybediyoruz.” dedi. Han ne yapmaları gerektiğini sorunca: “Askerlerine söyle, kalenin kenarlarına doğru ilerlesinler ve oradan tırmanarak savaşınsınlar”- der. O gece Abdullah vakti ganimet bilerek saldırır ve çok askeri kaybederek kaleden geri içeri girdi.

Otuzuncu Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Cengiz Han Kaşgar'ı alıp Taşkent'e geldi. Taşkent halkı savaşa girişti. Rüstem Mazandaran'da, Afrasiyap'ta¹³³ Zerefşan nehrinde, Emir Hamza Kuh-i kaf'da böyle savaşa girişmemişlerdi. Böylece yedi gün gece gündüz savaştılar. Sekizinci gün Cengiz Han'ın arkasından askeri nihayet geldi.

Sonuçta Cengiz Han Taşkenti de alıp Gayur Hanı ve yine birkaç Müslüman'ı şahadete ulaştırıp Semerkant'a yol aldı. Bu haber Semerkant'ta sultan Mahmut'a ulaştı. Sultan Mahmut Semerkant vilayetine yedi yüz bin İran askeri yerleştirdi. Kendisi Buhara'ya gidip, orada fazla durmadan Karakul'a vardı. Oradan da Hârizm'e mektup gönderdi: “Ulu (67) oğullarımı, delikanlıları gemiye salıp denizden Bağdat'a göndersin. Sonrasında oğullarım Cengiz Han'ın yanında dursunlar” diye mektubu tamamladı. Mektup ulaştıktan sonra oğulları gemiye binerek denizden Bağdat'a gittiler Cengiz Han'ın yanına varınca beklediler. Sultan Mahmut Oğullarını askerlere bırakıp kendisi Bağdat tarafına yol aldı. Oğulları Hindistan, Kabil, Kandeher, Hirat askerlerini toplayıp Cengiz Han'ı beklemeye başladılar.

Otuz Birinci Rivayet

Rivayetçiler söylediler; Cengiz Han Taşkent'i aldıktan sonra Semerkant üzerine yürüdü. Semerkant halkı savaştılar. Cengiz Han askerlerinden çok kişi öldü. Cengiz Han'ın ordusu üstün gelemedi ve Cengiz Han bu duruma çok şaşırıldı. Semerkant ehlinen dört ulema, sekiz şeyh ile beraberer Cengiz Han'ın karşına gelerek şöyle söyledi: “Semerkant'ı savaş ile alamazsın, askerlerin ölümü devam etmeden vazgeçerek geri dönmelisin.” Bunun üzerine Cengiz Han: “Öyleyse sultan Mahmut'un arkasından gideyim geri döndüğümde sizlerle konuşurum.” diyerek Buhara'ya gitti. Buhara halkı da Semerkant halkının söylediklerinin aynısını söyledi. Bunun üzerine Cengiz Han Karakul'a yürüdü. O gün sultan Mahmut'un oğulları (68) öyle savaştılar ki ölen askerlerin hesabını Allâh'tan başka kimse bilemezdi. O gün Kabil halkından bir kişi Kalmak Hanzadesi'nin atını düşürdü. O atı Gıyasettin Han kabilliden alıp, ödül olarak Kabilli'yi Kabil'e padişah yaptı. Kabil halkı bu atı alana düşman olup Cengiz Han tarafına geçtiler. Bunları gören Hindistan ve Hirat halkı,

¹³³ Afrasiyab, (Afrāsīāb), günümüz Özbekistan'da M.Ö. 500 ile M.S. 1220 yılları arasında yerleşilmiş Semerkant'ın kuzeyinde eski bir yerleşim yeridir.

diğer taraftan gelen askerler Cengiz Han tarafına geçtiler. Şehzadelerin ordusunda Hârizm askerlerinden başka kimse kalmadı. Cengiz Han galip oldu. İsmail Han ile İbrahim Han'ı şehit etti. Gıyasettin Han Kalmaktan kalan atına binerek Hârizm'e kaçtı.

Otuz İkinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Cengiz Han oğullarına dönerek şöyle söyledi: “Ey Hülâgû, Ayhan sizler Hârizm'e gidip Allâme Tûsî'nin dediklerini yapın. Ben Mervşahcihan'a gidip sonra sultan Mahmut'un arkasından Bağdat'a gideceğim. Sizler Hârizm işini tamamlayıp halkı taşıyıp, herkesin boynuna bir çuval toprak yükleyin. Sultana bağlı olarak hazır olun. Ben döndüğümde hep beraber gideriz diye oğullarını gönderdi. Cengiz Han Merv tarafına gitti. Merv'de sultan Mahmut on iki ilgar¹³⁴ (69) hazırlatmıştı. Cengiz Han onları savaşta öldürürerek, Merv'i harap edip Bağdat'a doğru yol aldı.

Otuz Üçüncü Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Cengiz Han'ın oğulları Hârizm'e yürüdüler. Hârizm halkı Korgan'da hapis oldu. Kalmaklar Korgan'ın etrafını çembere aldılar gecesini uyuyup sabah kalktılar ki Korgan yerinde yok, atın kişneme, ineğin böğürme, köpeğin uluma sesi geliyordu. Sesin nereden geldiğini bilmedikleri için korku içinde Kalmakzadeler Allâme-i Tûsî'ye dönerek sordular: “Bu nasıl sırdır?” Allâme Tûsî fal bakıp gördü ki Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ kerâmet perdesini kapatmış, asker gönderin gidip Hârizm halkından birini bulsun. Asker gönderip bir balıkçıyı getirdiler. “Bu kişiye bir yoldaş verin ki buna yardımcı olsun. Mektup yazın ki Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ saraydan ayrılınsın. Onlara bu konuyla Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'dan başka hiç kimsenin alakası yok diye mektup yazıp göndersinler,” dedi. Yakalayıp getirdikleri kişiye sordular: “Sen hangi ülkedensin?” korkarak şöyle dedi: “Ben Karki ülkesindenim.” Bunun üzerine Kalmaklar Karki Hanı yok yalan söylüyorsun” dedi. O zaman biçare şöyle söyledi: “ Ben korktuğum için öyle söyledim, yoksa Hârizm torunuyum. Babam şeyh Necmeddîn'in mürididir.” dedi. Mektup yazıp (70) balıkçının yanına bir kişiyi daha vererek gönderdiler. Balıkçı gidip sarayın kapısını çaldı. Kapıdan kimsin diye seslendiler. Bunun üzerine Falancanın oğluyum balık tutardım.” dedi

¹³⁴ İlgar: atla ansızın saldırı yapanlar.

Kapıda bekleyen Şeyh Necmeddîn'in yanına varıp ilettiler. Şeyh: “ İçeri alın ve bana getirin.” dedi. İçeri girdiklerinde balıkçı mektubu çıkartıp şeyh Necmeddîn'e verdi. Şeyh Necmeddîn mektubu okuyarak: “Ben Hârizm halkının iyi günlerinde yanında olup, kötü günlerinde terk edip gitmem.” dedi. O çocuğu iletmesi için geri gönderdiler. Sarayın kapısı tekrar kapandı. Çocuk şeyh Necmeddîn'in sözlerini gidip hanzadesine söyledi. Allame-i hanzade vezirine buyurdu: “Fal bakın ne yapmamız gerekiyor.” dedi. Allâme Tûsî fal bakıp şöyle dedi: “Atların eğerlerini koşunları arkasına çevirip binsinler böyle ilerlesinler” dedi. Ama gambazlar Hârizm şehzadesine şöyle ilettiler şeyh Necmeddîn kapıda durup herkesi içeriye alıyor. Şeyhzade: “Söyleyin şeyh ise sarayda otursun, kapıda ne işi var.” dedi. Bu sözü şeyh Necmeddîn'e ilettiler. Bunun üzerine Şeyh Necmeddîn: “Kapıda işim var.” dedi. Hârizm şehzadesi falcılara: “fal bakın ne görünecek” dedi. Falcılar fal açıp: şöyle “Kalmakların atlarının eğerleri Çin tarafına çevrili duruyor. Belki de dönecekler.” dedi. Bunu duyan şehzade atını eğerleyip (71) binerek kapıya doğru gitti, Şeyh Necmeddîn ayaklarını uzatıp kapıda oturuyordu. Şehzade öfkelenerek: “Ey şeyh ayaklarımı toparla.” dedi. Bunun üzerine Şeyh Necmeddîn: “Ben ayaklarımı toparlarım, sense arkanı toparlayamazsın.” dedi. Şehzade: “toparlarım” deince Şeyh Necmeddîn “ayaklarımı toparladım. Sen de arkanı toparla” diyerek ayaklarını toparladı. Şehzade kapıyı açınca Kalmakların geldiğini gördü. Hz. Şeyh Necmeddîn gördü ki, Kalmak askerlerinin başında Hazreti Hızır aleyisselam geliyor.

Hz. Şeyh Necmeddîn Hz. Hızır'ı görüp: “Bu nasıl sırdır ki Kalmakların başında geliyorsunuz?” dedi. Hz. Hızır şöyle dedi. “Takdir böyleymiş”. O halde Hazretin (Şeyh Necmeddîn C. P.) kulaklarına bir ses geldi. Baktı ki meleklerden geliyordu: “Ya eyyühel küfrân katlül fücür”, denen ses geldi. Sesi duyunca, Allâh'a şükredip Hz. Hızır'a şöyle söyledi: “Siz gelin kaleden çıkayım.” dedi. Hz. Hızır Alehisselam: “ Ben sizden hicap ettiğimden dolayı duruyorum.” dedi. Bir köşede bekledi.

Otuz Dördüncü Rivayet

(72) Rivayetçiler söylerler; Hz. Şeyh Necmeddîn'in ayaklarını toplamasıyla Kalmakların gözündeki perde kalktı ve kale göründü. Hz. Şeyh Necmeddîn kaleden çıkıp geliyordu. Hülâgû'nun oğlu ona hücum etti ve başını kılıçla kesti. Şeyh Necmeddîn'in başı yere düştü Şeyh bir eliyle kendi başını diğer eliyle katilin başını tuttu. Yaşlı kadının bahçesine varıp kanlar içinde şehit oldu.

Bolur har kim cahan ahlide payda,

Ölim çangalide bolğusi şayda,

Anindek şayhi amvat olğanida,

Bitip tarihida şah-i şuhada

Açıklaması:

Olur, her kim cihan halkında peyda,

Ölüm çengelinde olur şeyda,

Onun gibi şeyh-ı emvat olduğunda,

Bitip tarihinde şah-ı şüheda.)

(Bu şiirde “Şâh-ı şühedâ” Tarih günü olup 615 hicri 1221 miladi yılını ortaya çıkarır. Yani Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın şehit edildiği yıl.)

Otuz Beşinci Rivayet

Rivayetçiler söylerler; Hazret-i Şeyh Necmeddîn'in eli Hülâgû'nun oğlunun perçemini öyle bir tutmuştu ki saçlarını parmaklarının arasından bir türlü ayıramıyorlardı. Hülâgû birkaç atlı ile geldiğinde gördü ki (73) oğlu ağlıyordu. Hülâgû Şeyhin kolunu kesmelerini emretti. Birkaç defa denediler ama başarılı olmadılar yine denediler Hazretin koluna bıçak işlemedi. Perçemini kesmek istediler ona da bıçak işlemedi. Şaşırıp Allâme Tûsî'ye sordular: “Bu iş nasıl bir hikmettir?” Allâme Tûsî fal bakıp: “Eğer Müslüman olur ise kurtulur yoksa düzelmez” dedi. Bunun üzerine Hülâgû: “Kurtulacaksa müslüman olsun.” dedi. Ve oğluna dönerek: ”Ey Yalguz Han Müslüman ol kurtul” dedi. Bunun üzerine Yalguz Han: “Lailahe illallah, Muhammeden resullullah. Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdûhu ve resûluhu” diyerek İslam dairesine dâhil oldu. O anda şehit olan şeyh Necmeddîn'den ses geldi: “Ey millet şahit olun bu oğlanı kendim ile beraber cennete götüreceğim çünkü beni “Derece-i alaya götürdü.” ardından oğlanın perçeminden tutu ve ikisi birden gözden kayboldu.

Hülâgû oğlundan ayrıldığına sinirlenip kılıcını öyle vurdu ki kalenin içinden kan akmaya başladı. Namı kötü olan Allâme Tûsî “Medrese-i medeni ilim”e gidip yetmiş bin molların hepsini kılıçtan geçirerek şehit etti. On ay soy kırım devam etti. Hülâgû’nun emriyle minareler yıkıldı. İki minare kaldığında şöyle söylediler: “Ey Allâme Tûsî muradına erdin mi?” O zaman Allâme Tûsî: (74) “Ey Çin sultanı benim muradım Ebulfeyz Mecdeddîn’i öldürmek idi muradıma eremedim. Hârizm mollalarının hepsini öldürsem bir İbn Hacib’in yerini tutmaz” dedi. Bunun üzerine Hülâgû: “Artık birilerini öldürmeden İbn Hacib’i bulun.” diye emretti.

Otuz Altıncı Rivayet

Rivayetçiler söylerler İbn Hacib bir yaşlı kadının evine giderek: “beni saklayacak bir yerin var mı?” dediğinde yaşlı kadın hemen: “Şeyh-i zaman canım size feda olsun bir evim var oraya buyursanız hiç kimse sizi bulamaz.” dedi. Bunun üzerine İbn Hacib: “Ey anneciğim sözlerini ihlâs ile söylüyorsun senin milletini, evlatlarını Allâhü teâlâ dünya da ve ahirette mesut etsin.” diye dua etti. Ve ardından: “Anneciğim bana bir kova süt ile bir kova su getirir misin beni kim sorarsa sakın söyleme benden dolayı sana zarar gelmesini istemem.” dedi. Yaşlı kadın İbn Hacib’in isteklerini yerine getirdi evinin iki tarafını kapatıp ağacıniki tarafından ip geçirdi. Bunun üzerine İbn Hacib oraya gelerek bir ayağına süt diğer ayağına su kovasını asıp oturdu. Biçare kadın (75) her ne isterse yerine getirdi. Birkaç gün daha bu şekilde devam etti.

Otuz Yedinci Rivayet

Rivayetçiler şöyle söylerler; Allâme Tûsî ne kadar uğraşırsa uğraşsın İbn Hacib’den haber alamadılar. Hülâgû: “Ey Allâme Tûsî bir oğlanı bulamayıp şaşırıyorsun. Onun elinden ne gelir? O kadar kin güdüp onun sinirinden yetmiş bin molla öldürdün, Bunca kötülük ediyorsun fakat henüz muradına eremedin. Nitekim fal bakma iddasında bir oğlanı bulamazsan seni öldürürüm.” diye söylendi.

O zaman Allâme Tûsî fal bakıp gördü ki İbn Hacib gökyüzü ile yer arasındaydı. Allâme Tûsî şaşırıp parmağını ısırды. Bunu gören Hülâgû: “Buldun mu ki parmaklarını ısırıyorsun?” dediğinde Allâme Tûsî: “Falda öyle görünüyor ki İbn Hacib yer ile gök arasında bir ayağını süt denizine, bir ayağını su denizine salmış

oturuyor.” bunu duyan Hülâgû: “Ey Allâme Tûsî sana lanet olsun bu dünyada süt denizi var mıdır hiç duymadık?” dedi. Allâme Tûsî kendi sözüne kendi şaşırıp yine fal açarak: “Çiyan sayesinde İbn Hacib bulunur. Ey Çin hakanı, her mahalleden bir çuval çiyan bulunmasını emret çiyanın nerede çok olduğunu ondan başka kimse bilmez.” dedi.

Hülâgû her mahalleden insanları toplayıp herkes bir çuval çiyan getirsin yoksa hepiniz öleceksiniz dediğinde müslümanlar gönülsüz çiyan aramaya koyuldular. Hülâgû halkın üzerine Yasavulları salıp zulmetmeye başladı. Halkın feryadı doruğa ulaştı. Çiyan bulunmadığından heryeri yerle bir ediyor, yakılmadık hane bırakmıyordu. Hülâgû: Hârizm’i alamadık. Üstelik kimse çiyan da bulamadı.” dedi. Yaşlı kadının mahallesinde ulu birine zulmettiler feryadı İbn Hacib’in kulağına kadar geldi. İbn Hacib: “Ey Anne bu nasıl bir feryattır?” dedi. Yaşlı kadın çiyanın hikâyesini baştan sona anlattı. Bunun üzerine İbn Hacib: “bu ızdıraba dayanamazlarsa içlerinden birisi gidip filan mezarda filan kümbetten güneşin doğduğu tarafta kadı’nın mezarını bulsun. Ona bir dal soksunlar içinden çiyanlar çıkar. O çiyanları aldıktan sonra çuvalı iyice kapatsın yoksa ondan çıkan çiyanlar âlemi harap eder.” dedi. Bu sözleri yaşlı kadın birkaç gün kimseyle paylaşmadı. Bir zaman sonra oğlanın biri gelip: “Anne babama zulüm ediyorlar sabrım tükendi.” dedi. Yaşlı kadın üzüldü: “Ey oğlan filan mezarda filan kümbetin güneş doğan tarafında (77) kadı’nın mezarı var ona bir dal sokup çıkarırsan çiyan bulursun fakat hemen alıp çuvala koy, çuvalı iyice kapat ve bunu benden duyduğunu kimseye söyleme” dediğinde oğlan koşup babasına haber verdi. Babası gidip o mezarı buldu. Dal sokup çıkardığında içinden çiyanlar çıktı. Bir çuvalı doldurup ağzını iyice kapattı. İnsanlar bu olaydan haber alıp oraya koştular. Herkes çuvalı doldurdu. Çiyan dolu çuvalarını Hülâgû’nun yanına getirdiler Allâme Tûsî sordu: “Bu çiyanları nereden buldunuz?” halk mezardan bulduk dedi. Bunun üzerine Allâme Tûsî: “size bunu kim öğretti?” dedi. Ve ardından: “En önce çiyan bulandan sorun.” dedi. O kişi korkarak oğluna haber verdi. Oğlu da korkup yaşlı kadına haber verdi. Yaşlı kadın da çok zulüm çektikten sonra dayanamayarak İbn Hacib’e habervermek istedi. Bunun üzerine yaşlı kadının yaşadıkları İbn Hacib’e malum olup: “Kala en-Nebi Aleyhisselâm: “Küllî sır cavuz la şanın şa.” yani Peygamber Aleyhisselâm şöyle söyledi : “Hangi sır iki kişiden fazla kişiye ulaşırsa sır olmaktan çıkar. Bu sır ortaya çıktı. Ben yaşlı kadına söyledim. Yaşlı kadın dışarı çıkıp halka söylemiştir.”

diyerek yaşlı kadının evinden dışarı çıkıp oğlanlar ile oyunla meşgul olup kerâmet göstererek kimsenin kendisini bulmasına izin vermediler.

Hârizm vatandaşları İbn Hacıp yüzünden cezadan kurtulamadılar. Her gün Hülâgû Allâme Tûsî'ye hitaben: “Ey bedbaht, Hârizm halkına bir İbn Hacıp için niye bu kadar eziyet ediyorsun, onu hala bulamadın böyle devam ederse seni âleme rezil ederek öldürürüm” dedi. O zaman Allâme Tûsî “Baba'nın emrini yerine getir, eğer bulamazsam, âleme rezil ederek öldür.” dedi. “Sizden tek isteğim şudur ki Hârizm halkının hepsini bir bir şu kapıdan geçirin o zaman İbn Hacıp'i bulurum.” dedi. Hülâgû emretti: “herkes şu kapılardan bir bir geçsin” ve ardından halk gruplar halinde geçmeye başladı. Allâme Tûsî Allâh'ın ismini bir kâğıda yazıp iki parmağının arasına koydu ve geçenlere tek tek sormaya başladı. Söyle :“Bu kaçtır?”. Halk ne olduğunu bilmeden iki diyerek geçirdi. Bir grup oğlan hariç on beş gün içerisinde halkın hepsi kapılardan geçmişti. Yasavullar onları da getirdiler. Oğlanlar da kapıdan geçtiler. İbn Hacıp kerâmetle Allâh'ın yazılı olduğunu anlayıp kapıdan geçmeden duruyordu. Kendi kendine: “Eğer bir dersem ölüm tehlikesi var. İki dersem imandan olma tehlikesi var. Ölsem ölürüm ama imandan ayrılmam” deyip “bir” diyerek geçti. Bunun üzerine Allâme Tûsî onun İbn Hacıp olduğunu hemen anladı. Ve “şu oğlanı tutun” diye emir verdi. Derisine saman tıkarak kapıya astılar.

Otuz Sekizinci Rivayet

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın annesinin adı Bibi Hacer'dir. Bibi Hacer takvalı ve zamanının nurlu simalarındandı. Onun nefesine hâkimiyeti ve rizayette sabır takadını artırması Ahmed'e çok tesir etmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın “Ebu'l Cennâb” künyesini almasında annesinin terbiyesinin büyük rolü vardır. Etnoğrafik bilgilere bakıldığında Bibi Hacer'in kız kardeşleri Bibi Şadman, Bibi Rabia ve Bibi Fatımaların da zamanının evliya kadınlarından olduğu ortaya çıkar. Onların Cengiz ordusuna karşı kahramanca direnişleri halk rivayetleri arasında dolaşmaktadır. Bu evliyaların mezarları şuanda kutsal ziyaret alanlarından biri kabul edilir. Ve Sayat köyünde yer alır.

Ali Şir Nevâî'nin: “Nesâimü'l-Mehabbe” isimli eserinde Necmeddîn-i Kübrâ'nın annesi Bibi Hacer'e işaret ettiğini biliyoruz. Nevâî şöyle söyler: “İmam-ı Yâfiî kendi şehrindeki ulemalardan nakleder ki: “Hârizm bölgesinde öyle bir kadın gördüm ki,

yirmi yıldan uzun süre ne yemek yiyor ne bir şey içiyor. Vallahu âlem!”. Nevâî'nin bahsettiği bu kadın kimdir ve ne zaman yaşamıştır? Bu soruya tarih bilimcisi K.Nurcanov'un topladığı etnoğrafik belgelere bakıldığında bu kadının Necmeddîn-i (80) Kübrâ'nın annesi Bibi Hacer olduğunu söyleyebiliriz. Bibi Hacer kendi hanesine defnedildi. Yıllar sonra XIX. asrın şeyhi kendi kazandığı helal kazanç ile Bibi Hacer'in kabri üstüne türbe yapmaya niyetlendi. Ve bu türbeyi kil ve kerpiç yardımıyla yaptı. Onu pişirmek için kamışlar toplayıp ateş yakdı. Bir gün Hîve Hanı Muhammed Emin Han hankâhına geçerken türbeden çıkan dumanı görünce sebebini sordu.

Hizmetçiler hemen bu işe sebep olanı bulup Han'ın huzuruna getirirler. Han Şeyh'in yaptığı şeyi öğrenince bu türbe için o da yardımda bulunmak istedi. Ve kendisine bir kâse altın bıraktı. Ama Şeyh bu altınları kabul etmedi: “ben bu türbeyi helal kazancım ile kurmak istiyorum. Sizin vereceğiniz paranın ise hangi yolla geldiği belli değildir” dedi. Eğilerek türbenin kapısından içeri girdi. Bir köşeye geçip oturdu. Bunun üzerine Han: “Pîr'im, dışarı çıkarsanız konuşalım sizi ziyaret etmek istiyorum.” dedi. Ama Şeyh çıkmadı. Ve pişirmeye devam etti. Han dileği gerçekleşmeyince yoluna devam etti. Sekiz mil gittikten sonra peşinden bir haberci geldiğini gördü. Haberci İran Şahı'nın Hîve hanlığına saldırı düzenlediğini söyledi. (81) Bunun üzerine Muhammed Emin Han hemen geri dönüp İran'a karşı savaşta yer aldı. Ve bu savaşta hayatını kaybetti.

Türbenin kurulması ve Muhammed Emin Hanın ölümünü bu hikâye ile birleştirir.

“(Bu rivayet Hîve bölgesi, Sayat Köyü Gullanbag mahallesinde oturan 67 yaşındaki Abdullah oğlu Erkin tarafından anlatılmıştır)”.

Otuz Dokuzuncu Rivayet

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Mısır'da Ruzbihan Vazzan'ın evinde on yıl hizmette bulunur. Ruzbihan Vazzan kendi kızını şeyhe zevce olarak verir. Onların Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu olur. Cengiz Han'ın yapacaklarını önceden sezen Ruzbihan Vazzan damadı Necmeddîn-i Kübrâ'ya: “Siz kendi ülkenize dönünüz. Orda vatanınızı düşmandan koruyunuz” der. Onlar başkent Hârizm'e oradan da annesinin yanına Hîve şehrine gelirler. Şeyh oranın saldırıya uğrayacağını kerâmet ile

hissederek annesine Eski Urgenç'e gitmeyi orada bağ-bostan kurmayı teklif eder. Bunun üzerine Bibi Hacer: "oğlum, fakirlik çeksem de şu kulübem benim için bağıdır." der. Oğlu Ahmed'in ısrarlarına rağmen (82) ikna olmaz. Sonra Şeyh annesinin rızasını alarak başkent Hârizm'e gider.

O zamandan beri Sayat köyündeki mahallenin adı "Gullanbag" yani "kulubem bağ" olarak bilinir.

"(Bu rivayet Hîve bölgesi, Sayat Köyü Gullanbag mahallesinde oturan 67 yaşındaki Abdullah oğlu Erkin tarafından anlatılmıştır)".

Kırkinci Rivayet

Günlerden bir gün köle pazarında atlı bir zengin Urgenci (asıl adı Abdulrahman) isimli delikanlının yanına gelir ve ona bir yıl bakacağını bunun karşılığında sadece bir iş buyuracağını söyler. Delikanlı bu fikri kabul eder zengini ile evine doğru yol alır. Aradan bir yıl geçer ve zengin söz verdiği gibi delikanlıya bir yıl boyunca bakar. Bir gün delikanlıyı daha küçük bir ata bindirerek dağın eteğine götürür.

Zengin kişi delikanlıya kendi bindiği atı kesmesini ve onun derisinin içine girmesine söyler. Delikanlıya bir kılıç verir ve dağın tepesindeki kartalı öldürmesini emreder.

(83) Urgenci atın derisini ayırır ve içine girer. Büyük bir iğne yardımıyla karnını diker. Zengin ise bir köşede oturup onu seyreder. Kartal deriyi görür görmez yuvasına götürür, delikanlı kartal ve yavrularını kılıçla öldürür. Sonra yukarıda birikmiş olan değerli şeyleri aşağıda bekleyen beyine atar. Zengin kişi her şeyi topladıktan sonra: "Şimdi sen başının çaresine bak, seni Allâh'a emanet ediyorum" der ve gider.

Urgenci tepeden inemez ve yorgunluktan uyuyakalır. Rüyasında delikanlının yanına bir yaşlı gelir "oğlum burada ne yapıyorsun", diye sorar. Delikanlı başına gelenleri yaşlıya anlatır. Yaşlı adam: "sabah erkenden tilki kartaldan kalanları yemek için buraya gelir ve sen de ona takılır inersin. Çünkü tilki dağdan inme yollarını iyi bilir." der. Ertesi gün gerçekten de bir tilki gelir ve delikanlı onun peşinden yağmur suyunun aktığı yamaçtan aşağıya iner. Dağın eteğine inmek üzereyken mağaranın

birinden ses gelir. Delikanlı mağaraya doğru bakar. Ve içeride dün rüyasında gördüğü yaşlı adamın kırk erenler ile oturduğunu görür. Yaşlı adam dışarı çıkar. Bunun üzerine delikanlı ondan ekmek ister. Yaşlı adam kendilerinde ekmek olmadığını, hiç bir şey yemediklerini söyler. Fakat ona biri kırmızı diğeri beyaz iki tane karpuz çekirdeği verir. (84) Onları yaşlı kadının evinin bahçesine dikmesini buyurur. Kırmızı tohum büyüdüğünde ondan üç fidan çıkacağını ve o iki fidanın kesilmesi gerektiğini kalan bir fidanın karpuz olacak yerinin o ihtiyarın mübarek kanının döküldüğü yer olduğunu söyler. Beyaz tohum büyüdüğünde onunda karpuz olduğu bölge İbn. Hacib'in kanının döküldüğü yerdir. Buhara'ya gidip Ramitan babayı alıp gelmesini söyler. Sonra yiğit ihtiyarın kim olduğunu sorar. İhtiyar ise kendisinin Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ olduğunu söyler ve mağaraya girip gözden kaybolur.

Urgenci çok yol yürür yaşlı kadının evine varır. Bu ev başkent Hârizm de şimdiki Urgenç'tedir. Yiğit önce bahçenin arka tarafına kırmızı tohumu eker. Ardından Buhara'ya Ramitan babayı getirmeye gider. Yiğit olayı anlatıp Ramitan babayı başkent Hârizm'e getirir. Geri geldiklerinde ektiği tohum büyümüştür. Yiğit şeyhin dediği gibi tohumların karpuz olan yerini Ramitan baba yardımıyla kamış ile kaplar. Orayı mukaddes yere dönüştürürler. Bu olaydan sonra Orada her zaman fakirler, biçareler, yetimler, dervişlere pilav verilir. Şaşkırtan tarafı şu dur ki; halk pilavı ne kadar yerse yesin sonu yoktur. Çünkü Hârizm şahı sultan (85) Mahmut her gün yedi tane koyun keserek pilav yaptırır. Moğollar Hârizm'i işgal ettikten sonra Cuci bu geleneği yok etmiştir.

“(Bu rivayet Hîve bölgesi, Sayat Köyü Gullanbag mahallesinde oturan 67 yaşındaki Abdullah oğlu Erkin tarafından anlatılmıştır)”.

Şeyh Necmeddîn-i Kübra'nın Hikmetleri¹³⁵

“Ana vatan yolunda, vatani himaye ederek şahadet şerbetini içmek Allâh vaslına yetişmek ile eşittir.”

¹³⁵ Rivayetlerin bulunduğu bölüm bittikten sonra Kübrâ'nın birçok nasihat ve hikmetlerinin bulunduğu küçük bir bölüm yer almaktadır. Bizde bu kısımda onları aktardık.

“Vatan himayesi iman simgesidir.”

“ Ben Hârizm milletinin iyi günlerinde yanlarında olup kötü gününde onları terk edemem.”

(Cengizhan Necmeddîn-i Kübrâ'ya adam gönderip, Hârizm'de baskın yapma niyeti olduğu için şeyhin orayı terk etmesini rica eder. Şeyh ise, ben 76 yıllık hayatın acı tatlı anlarını Hârizm'liler ile geçirdim, şimdi kötü zamanda onları bırakıp gitmek namertlik olur, diye cevap gönderir.)

“Görüyorum ki ömür ve dünya gibi hızlı, acele geçip giden, ölüm ve ahiret gibi yakın, arzu gibi çok uzak rahatlıktan daha güzel bir şey yokmuş dünya ve ahiret iyiliği kanaatte, dünya ve ahiret kötülüğü ise tamahtadır.”

“ En güzel süs tevazu, en çirkin şey cimrilikmiş.”

“Başarıyı çalışmada, başarısızlığı ise lakaytlık ve tembellikte, belayı dilde, rahatlığı ise sükûtta gördüm”.

“ Padişahların kalplerinden daha sert sine, fakirler için yamaları birbirine dikmek kadar güzel ziynet görmedim.”

“Akıllıyı âhiret için cahili dünya için çaba sarf eder gördüm.”

“Doğru sözlülükten daha güzel ziynet görmedim.”

“Gördüm ki, kendi kendini terbiye edebilen ve şehvetlerden kendisini koruyabilen kişi en güçlü şahıs imiş.”

“Gördüm ki, en iyi dost ilim imiş.”

“ Gördüm ki, insana gelen afetler dilden imiş.”

“ Allâhü teâlâ'nın zikrinden sonraki en iyi zikir ölümü hatırlamakmış.”

“Halife ve padişahların şanlı şerefli, kudretleri kendi debdebeleri ile meşgul olup, kendilerinden de kendilerinde gerçekleşen olaylardan da haberlerinin olmadığını gördüm.”

“Ey kardeşlerim kendiniz için takvayı döşek edinin. Yokluğu sermaye edinin. Ahiret seferiniz, nefisler dudaklarınız, mezar menziliniz olsun. Sabır yakınınız, inanç sohbet arkadaşınız, acizlik çare tedbiriniz olsun. Sâkinlik hareketiniz, halvet oyununuz, açlık yemeğiniz olsun. Gözyaşı içeceğiniz, fakirlik giysiniz, ömür hesap kitabı uykunuz, diziniz yastığınız olsun. Mescit eviniz, hikmet dersiniz, ibret bakışınız olsun. Hayâ, gözeticiğiniz, tevfik arkadaşınız, güzel ahlak sıfatınız olsun. Kanaat öğretmeniniz, perhiz namazınız, sessizlik orucunuz olsun. Cehennemi düşünmek kaygınız, cennet düşüncesi mutluluğunuz, çaresizlik sağlığınız, tamahkârlık marazınız, mezarlar hatırlatıcınız, günler öğüt vericiniz, mahzunluk sesiniz, ölümü düşünmek semanız, dünya ve ehlinden göz yummak raksınız, abdest silahınız, takva aracınız, şeytan düşmanınız, nefis hasmınız, dünya zindanınız olsun.”

“Bil ki Allâhu Teâlâ nefsi en kötü olarak yarattı.”

“Dünya, düşünme yeri, ibret menzili, eğlence sarayı, geçiş yeridir. O, müminlerin tarlası, arayanların pazarı, çalışanların dükkânı, araştıranların aracı, süluk yoluna girenlerin maşukası, salıkların gelip geçtiği yer, ariflerin çöphanesi ve şeytanların ülkesidir.”

“Ey sadık, ihlâs-ı talip ve mürid zahirini ve batınını temizle.”

“Oruç vücudundaki su ve toprağa ait şeylerin azalmasına tesir etti kalbi toz, kir ve müphemliklerden temizler.”

“Zikir nurdur, o kalbi işgal eder kendi hükmüne aldığı anda kalp gözünü nurlandırır.”

“Nefs-i insan içki âleminin sultanına benzer. Onun askerlerini ise şehvet, heva, heves, beşeri ve hayvani ruh oluşturur.”

“Salihlerin meclisi hoş parfümlerin satıldığı parfümeri dükkânına benzer, satın almasan da kokusundan yararlanırsın. Kötülerin meclisi ise demircilerin ocağı gibidir. Yanmasan da tütünü ve kokusunun afetinden kurtulamazsın.”

“Sûfilerden biri ‘‘Ruhi afet ve belaların hepsi çok yemektendir. Hayır ve bereket ise aç karındadır demiş.’’ Peygamberimizin ‘‘İnsan evladının doldurduğu en kötü çuval karnıdır.’’ hadisi de yukarıdaki sözlerin doğruluğunu kanıtlar.”

“Kalp hatırının teberrüklüğü için aşağıdaki şartların yerine getirilmesi lazımdır.”

- a) Kalbin şeytan hükümlerine teslim olmaması;
- b) Nefsin vesveselerinden kurtulmak;
- c) Cemal ve Celal’in müşahedesi ile ziynetleşir.
- d) Çirkinleşmeye sebep olan günahlardan, kaba ve kötü davranışlardan uzaklaşma. Çünkü bu günahlar kâfirlerin kalplerini bozduğu gibi müminlerin de bozar.’’¹³⁶

¹³⁶ Necmeddîn-i Kübrâ'nın hikmetlerini M. Safarbayev, Sultanmirza Rahimov, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Kıssası Yahut Kırk Rivayet adlı eserden Türkiye Türkçesine aktardık.

SONUÇ

Türk tasavvuf tarihinin önemli isimlerinden olan Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ yaşadığı devrin büyük tasavvuf ve din âlimidir. Onun araştırma konusu olacak birçok eseri mevcuttur. Nitekim onlardan bazıları incelenmiştir. Hem Arapça hem de Farsça birçok risâle kaleme almıştır. Ayrıca kendisine ait olmadığı hâlde ona atfedilen farklı kütüphanelerde bulunan pek çok eser de mevcuttur. Bu eserler yüzyıllardır tasavvuf literatürünün önemli kısmını oluşturmaktadır. Hem de Kübrevîlik ekolünün ana kaynağı olarak hizmet etmiştir.

Kübrâ'nın yaşadığı dönem – XII. yüzyıl İslam dünyasında tasavvufi görüşlerin tarikatlaşma süreci idi. Orta Asyada Hâcegân, Yeseviye gibi tarikatlarla birlikte Necmeddîn-i Kübrâ tarafından Kübrevîlik tarikatı da kuruldu. Yani tasavvufi hayatın Türk dünyasında yerleşmesinde Kübrevîliğin de önemli katkısı olmuştur.

Kübreviye tarikatı Yesevîlik ve Nakşibendîlik gibi Orta Asya menşeli tarikatlar kadar yaygın olmasa bile, mensuplarının kaleme aldıkları eserler ve yetişen önemli şahsiyetleri sayesinde tasavvufun yaygınlaşması ve sûfilik kültürünün gelişmesine tarih boyunca fazlası ile katkıda bulunmuştur.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın ve talebelerinin yaşadığı dönemde mevcut olan Yesevîlik ekolu ile Kübreviyenin birbirlerinden etkilendikleri görülmektedir. Her ikisi de halkın manevi-dinî hayatına etkide bulunmuştur.

Kübrevîlikten sonra daha ileri yüzyıllara kadar Kübrâ'nın düşüncelerinin ve tarikat geleneklerinin aktarılmasını sağlayan kollar mevcut olmuştur. Bunlardan bazıları Firdevsiyye, Nûriyye, Rükniyye, Hemedânîyye, İğtişâsiyye, Nurbahşiyye, Nimetullahiye gibi dallardır. Bunlar İslam dünyası içtimaî fikrine az dahi olsa etki göstermiştir. Sünni kolları son bulmuş olsa bile Nimetullahiye kolu sayesinde İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Avustralya, Pakistan gibi ülkelerde sonradan Şîleşmiş kolu devam etmektedir.

Tasavvuf tarihinde önemli hizmetlerde bulunan birçok mutasavvıflar Necmeddîn-i Kübrâ'nın talebeleridir. Nitekim Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin babası, "sultânü'l-ulemâ" lâkabıyla tanınan Bahâeddin Veled, Abdurrahman-ı

Câmî'ye göre Necmeddîn-i Kübrâ'nın müridlerindedir.”¹³⁷ Aynı zamanda Feridüddin Attar, Mecdeddîn Bağdâdî, Radyeddîn Ali Lâlâ, Necmeddîn Dâye er-Razî, Seyfeddîn Bâhârî, Baba Kemâl Cendî gibi sûfî zatlar da Kübrâ'nın önde gelen öğrencileri idi. Onlar da Kübrâ'nın düşüncelerini sonraki yıllara taşımada önemli rol almışlardı.

Bu tarîkat zengin literatüre sahiptir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserlerindeki düşünceler o zamanda güncel olduğu gibi, günümüzde de aktüel konulardır. “Allâh'a ulaşan yollar yıldızların sayısındadır.” Bu konuyu tez olarak seçmemizin nedeni Kübrâ'nın bu düşünce sistemidir. Çünkü onun doktrini insan-ı kâmil yetiştirmektir. Teorik ve uygulamalı olarak Kübrevîlik tarîkatı bunu amaçlar.

Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ zengin tasavvuf edebiyatımıza örnek teşkil edecek şiirler sunmuştur. Kendisinin şiirleri dîvan şeklinde olmayıp çeşitli eserlerde yer almaktadır. Özbekistanlı Kübrâ tetkikatçisi Azize Bektaşeva'nın araştırmalarına göre, müsteşrik Y.E.Bertels Kübrâ'nın yirmi beş tane rubâîsini bulmuş ve yayınlamıştır¹³⁸. M.Muhsinî de İran kütüphanelerindeki birçok eserlerden Necmeddîn-i Kübrâ'nın Farsça otuz yedi rubâî, iki kıt'a ve üç ferdini ilmî topluluğa sunmuştur. Hâsılı günümüze kadar Necmeddîn-i Kübrâ'nın kırk adet rubâîsi ulaşılmış bulunmaktadır. Ayrıca Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adındaki El-yazmalar arşivinde ise Arapça rubâîleri de mevcuttur.¹³⁹

Necmeddîn-i Kübrâ'nın Arapça ve Farsça kaleme almış olduğu rubâîleri konu olarak Şeriat, Tarîkat, Hakikat'a ait görüşlerini içermektedir. Dolayısıyla Necmeddîn-i Kübrâ sadece Kübrevîlik tarîkatının tarihi gelişimine değil, aynı zamanda edebi yönden de tasavvuf edebiyatının revaç bulmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Konumuz olan Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Hakkındaki kısca Özbekistan'nın Hârizm bölgesi halkı arasında çok meşhurdur. Orta Asya kütüphanelerinde onun birçok nüshaları mevcuttur.

¹³⁷ Nefehâtü'l-üns, s. 459.

¹³⁸ E. Bertels'in Kübrâ rubâîleri hakkındaki makalesi 1924 “Dokladı Akademii Nauk SSR, Seriya B” Yayınlanmıştır. E. Bertels, “Sufizm i sufiyskaya literatura”, Moskov, 1965, “Nauka”, s 324-328.

¹³⁹ Azize Bektaşeva, Necmüddin Kübrâ'nın Şiir'i Mirası, Ayvakti Dergisi 123. Sayı, Aralık, 2010. Tezimize gösterdiği yardımlarından ötürü sayın Azize Bektaşeva'ya teşekkür ederiz.

Kırk rivayetten oluşan eserde Moğollarla savaşarak şehit düşen Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatından bölümler mevcuttur.

Tarihten bilindiği üzere XIII. Yüzyılda Moğollar birçok ülkeyi yerle bir etmişlerdir. Özellikle Turan'ın çoğu şehirlerini kendi emri altına alıp virane ettiler, büyük Hârizm devletine saldırarak, yüz binlerce insanın ölümüne sebep oldular. O devirlerde Moğolların acımasız saldırılarının durdurulamayacağı hakkındaki fikir bütün Şarka yayılmıştı. Moğolların yaptığı hilelere inananlar ve birçok askerini kaybedenler ayrılarak başkent Urgenç şehrini bırakıp gitmiştir. Şehir ahali ordusuz ve askersiz kalmış, böyle ağır ve sıkıntılı bir durumda yetmiş altı yaşındaki Necmeddîn-i Kübrâ şehrin güvenliğini kendi omuzuna almıştır. Moğollar şehir koruyucularını yenememiştir. İşte o zaman Moğollar hile yapmaya çalışmışlar ve karşı tarafa geçenler yardımıyla şehri ele geçirmeyi başarmışlardır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatı bu savaşta vatan müdaafası için şehit olarak sona ermiştir.

Kıssada büyük Şeyh'in gerek hayatında gerek savaş esnasında göstermiş olduğu kerâmetler anlatılır. Biz kıssa sayesinde o dönemde geçen tarihi olaylar hakkında geniş bilgi sahibi oluruz.

Ahlaki yönden baktığımızda kıssa millî bilincin gelişmesine de önemli katkıda bulunacak bir karakter taşımaktadır. Bu ve bunun gibi çalışmalar Türk dünyası için ibret teşkil etmektedir. Bilinir ki tarihten ders almayan milletler çok zarar görür. Tarih şuuruna sahip bununla bağlantılı olarak da vatan sevgisiyle yoğrulmuş bir nesil yetiştirilebilmesi için halkın sevdiği rağbet gösterdiği eserler üzerinde daha çok ve kapsamlı araştırmalar yapılması gerekmektedir. Halk muhayyilesinin ortaya çıkardığı menkıbelerde daima bir nebze dahi olsa gerçeklik boyutu bulunmaktadır.

Togan, menkıbelerin ülkelerin imar ve iskân tarihlerini öğrenmede, hakkında bilgi verilmeyen savaşların nerede ve nasıl meydana geldiğini öğrenmede, ülkenin o zamanki iktisadî hayatına ait fikir elde etmede de faydalı olduğunu; eğer metoduna uyarsak menkıbelerin bizim tarihimiz için de çok önemli kaynak olacağını belirtir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ TOGAN, A. Zeki Velidi, 1985, Tarihte Usul, İstanbul (Togan 1985:50).

Menkıbeler o dönemi o zamanki bakış açısıyla değerlendirebilmemizi sağlamaları açısından da önemlidirler.

Bu çalışmaların hepsinin ortak mirasımıza katkıda bulunacağı ve Türk birliğinin daha da kuvvetlenmesini sağlayacağı aşikârdır.

Günümüzde Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserleri, Kübrevîlik geleneği ve takipçileri üzerinde birçok araştırma yapılıyor ve bunlara yenileri eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Afifi, Ebu'l-Alâ, (Türkçesi: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat, İz Yay., İstanbul-1999, -270 S.

Baltabayev, Hamidulla, İslam Tasavufu Nazariyesi ve Tarihi, Necmeddîn-i Kübrâ "Usulu Aşere'den (Tercümanlar: İbrahim, Hakkul ve Aziza Bektaş) Özbekistan Cumhuriyeti mahsus Talim Vezirliği, Özbekistan Milli Üniversitesi, İlmî mecmua "Okutuvçı" Neşriyat-Matbaa basımı, Taşkent-2005, -400 S.

Burckhardt, Titus, (Türkçesi: Fahreddin Arslan) İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş, Kitabevi Yay., İstanbul-1995, - 141 S.

Cebecioğlu, Ethem, " Abdülkahir Ebu'n-Necib Sühreverdi", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, Şûle Yay., İstanbul-1995

Davran, Hurşit, Şehitler Şahı, (Necmeddîn-i Kübrâ düşleri) Tarihi roman, Özbekistan Cumhuriyeti Fenler akademisi, Fen Yay., Taşkent 2008, -200 S.

Devellioğlu, Ferid, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara-2005, 1195 S.

Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu:82, İstanbul-1994, -504 S.

Fournninau, Vincent, Semerkant 1400-1500, Dünya Şehirleri Dizisi 8, İletişim Yay., İstanbul-2005, -210 S.

Gökbulut, Süleyman, Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübrevîlik, Doktora Tezi, 2009. Hayrullayev, M. M., Büyük Simalar Ulemalar, (Orta Asya'nın Mütefekkir ve Bilginleri) Abdullah Kadiri ismindeki Halk Mirası Yay., Taşkent-1995. -104 S.

İslâm Ansiklopedisi, 9. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul-1994, -560 S.

Kamilov, Necmeddin, Necmeddîn-i Kübrâ Kitabı, Abdullah Kadiri ismindeki Halk Mirası Yay., Taşkent-1995, -32 S.

Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul-1995. 388 S.

Kara, Mustafa, Tasavvufi Hayat, Dergâh Yay., İstanbul-1996, -206 S.

Kırkkılıç, Ahmet, Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Basımevi, Erzurum-1994, -322 S.

- Necmeddîn-i Kübrâ Tasavvufî Hayat, Özbekçeye İbrahim Hakkul, Azize Bektaşeva çevirisi, Taşkenti-2004
- Öztürk, Yaşar Nuri, Tasavvufa Giriş, Yelken Matbaası, İstanbul-1978, -290 S.
- Safarbayev, M., Sultanmirza Rahimov, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Kıssası Yahut Kırk Rivayet, Hârizm Mamun akademisi'nin 1000. yıl dönümü, Urgenç-2006, -100 S.
- Safarboyev, Madrahim, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ Şerh Risâle, Hîve -2500, Hârizm Çocukları Zikrin Edepleri Urgenç-1997, -60 S
- Selvi, Dilaver, Kaynaklarıyla Tasavvuf -1-, Semerkand Yayıncılık, İstanbul-2001, -382 S.
- Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, Çevirmen: Mukimcan Mahmut, Fakirlik hakkında risâle, Urgenç ‘‘Hârizm’’ Neşriyatı,1995, - 31 S.
- Togan, A. Zeki Velidi, Tarihte Usul, Enderun Kitabevi İstanbul-1985, -350 S.
- Uludağ , Süleyman, Tasavvufun Mahiyeti İbn Haldun, Dergâh Yay., İstanbul-1977, -362 S.
- Uludağ, Prof. Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul-2001, 399 S.
- Yusupov, Erkin, Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, Makaleler ‘‘Yazuvçı’’ Neşriyatı Taşkenti-1995, -80 S.